

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

На правах рукопису

ПОЛУНІНА ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 347.451.8:339.37(091)

**ДОГОВІР РОЗДРІБНОЇ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ЗА ЦИВІЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Науковий керівник –
Голубєва Неллі Юріївна,
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРУ РОЗДРІБНОЇ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ	13
Висновки до Розділу 1	30
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ДОГОВІР РОЗДРІБНОЇ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ	32
2.1. Договір роздрібної купівлі-продажу як різновид договору купівлі-продажу	32
2.2. Поняття та ознаки договору роздрібної купівлі-продажу	51
2.3. Класифікація та особливості окремих видів договору роздрібної купівлі-продажу	66
Висновки до розділу 2	89
РОЗДІЛ 3. ДИНАМІКА ДОГОВОРУ РОЗДРІБНОЇ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ	91
3.1. Порядок укладення договору роздрібної купівлі-продажу	91
3.2. Виконання та припинення договору роздрібної купівлі-продажу	116
3.3. Наслідки порушення договору роздрібної купівлі-продажу	155
Висновки до розділу 3	192
ВИСНОВКИ.....	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	201

ВСТУП

Одними з найпоширеніших цивільних правовідносин є правовідносини, що виникають з договору купівлі-продажу, оскільки саме через них відбувається велика частка обміну економічними благами у суспільстві. В свою чергу, роздрібна купівля-продаж є основною формою участі фізичних осіб в економічному обігу, оскільки укладення договору роздрібної купівлі-продажу є найбільш зручним та вживаним засобом забезпечення потреб пересічної людини у різноманітних товарах, якими так чи інакше користується кожен.

У сучасному світі роль роздрібної торгівлі у поживленні ситуації на ринку невинно зростає та перетворюється на могутній чинник економічного розвитку. Тому, лише належне теоретичне підґрунтя дозволить розробити узгоджену концепцію правового регулювання договору роздрібної купівлі-продажу, сприятиме всебічному забезпеченню прав та законних інтересів споживачів, і тим самим – зростанню якості продукції, появи нових видів товарів, підвищенню життєвого рівня населення України.

Обравши європейський вектор розвитку, Україна підтвердила свій намір рухатися на шляху імплементації найвизначніших здобутків світової правової думки до чинного законодавства, в тому числі, побудувати гнучку та ефективну систему захисту прав споживачів.

Саме докладне вивчення сучасного стану правового регулювання договору роздрібної купівлі-продажу та окреслення найближчих перспектив його вдосконалення має бути першим кроком до впровадження в Україні системи захисту прав споживачів, подібної до встановленої у країнах Європейського Союзу. В свою чергу, наближення українського законодавства до норм директив ЄС у цій сфері сприятиме прискоренню інтеграції нашої держави до європейської спільноти, успішному виходу вітчизняних виробників на економічний простір Європи відповідно до умов підписаної Угоди про асоціацію 2014 року.

Всебічне наукове дослідження та теоретичне осмислення сутності договору роздрібної купівлі-продажу, його характерних особливостей як окремого інституту цивільного права України є актуальним завданням сучасної цивілістики та має чимале практичне значення.

Окремі питання правового регулювання договору роздрібної купівлі-продажу розглядалися в процесі дослідження загальної проблематики зобов'язального права у працях таких науковців: Г.Г. Антухи, М. Бартошека, С.С. Бичкової, В.І. Борисової, М.І. Брагінського, С.Н. Братуся, В.А. Васильєвої, В.В. Вітрянського, В.А. Внукова, В.П. Грибанова, Н.Ю. Голубєвої, О.В. Дзери, А.С. Довгєрта, Ю.О. Заїки, О.В. Зверєвої, О.С. Йоффе, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця, Р.А. Майданика, В.С. Нєрсєсянца, І.Б. Новицького, І.С. Перетєрського, О.А. Підопригори, З.В. Ромовської, В.В. Ровного, Н.О. Саніахметової, Є.О. Суханова, Ю.К. Толстого, С.В. Томчишена, Є.О. Харитонова, А.Є. Шєрстобітова, Г.Ф. Шєршенєвича, Р.Б. Шишки та ін.

У деяких з них розглянуто загальні риси цивільно-правового зобов'язання з договору роздрібної купівлі-продажу (наприклад, дослідження із зобов'язального права Н.Ю. Голубєвої, О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, З.В. Ромовської, Є.О. Харитонова та ін.), інші стосуються проблем захисту прав споживачів, які постають при виконанні договору роздрібної купівлі-продажу (праці Л.М. Іванєнко, Г.А. Осєтинської, Р.О. Стефанчука, С.С. Шевчука та ін.).

Вивчення та аналіз наукових робіт вищезазначєних правників дали змогу узагальнити та оцінити стан доктринального опрацювання досліджуваної проблеми, виокремити та проаналізувати нагальні питання, що постали на сучасному етапі в сфері правової регламєнтації договору роздрібної купівлі-продажу, а також визначити найбільш ефективні шляхи їх вирішення.

Водночас, у науці цивільного права України до цього часу ще не було здійснено спеціального комплексного дослідження договору роздрібної купівлі-продажу. Крім того, більшість досліджень зазначєних авторів не враховують останні зміни до цивільного законодавства України.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлюється необхідністю докладного вивчення проблематики, пов'язаної з характеристикою договору роздрібної купівлі-продажу як окремого, специфічного різновиду договорів купівлі-продажу, удосконаленням чинного цивільного законодавства в цій сфері та правозастосовної практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні та практичні питання за темою дисертації досліджувалися в межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на 2011–2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011–2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671).

Мета і завдання дослідження. Метою даного дисертаційного дослідження є розкриття сутності, значення та специфіки договору роздрібної купівлі-продажу, класифікація його різновидів, а також формулювання пропозицій щодо подальшого удосконалення його правового регулювання, зокрема, шляхом наближення до європейської концепції захисту прав споживачів.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися наступні завдання:

висвітлити історію розвитку та правового регулювання договору роздрібної купівлі-продажу в країнах романо-германської правової сім'ї та в Україні;

охарактеризувати договір купівлі-продажу як родове поняття щодо договору роздрібної купівлі-продажу;

визначити поняття договору роздрібної купівлі-продажу та виокремити його характерні ознаки, що зумовлюють специфіку цього виду договору купівлі-продажу;

здійснити класифікацію видів договору роздрібної купівлі-продажу відповідно до чинного законодавства України та світової практики;

встановити особливості виконання договору роздрібної купівлі-продажу;

виокремити підстави припинення договору роздрібної купівлі-продажу та надати їх загальну характеристику;

охарактеризувати найпоширеніші наслідки порушення договору роздрібної купівлі-продажу;

сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання договору роздрібної купівлі-продажу на підставі порівняння чинного законодавства України з нормами права ЄС.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, що виникають у зв'язку з укладанням, виконанням, припиненням та порушенням договору роздрібної купівлі-продажу.

Предметом дослідження є договір роздрібної купівлі-продажу за цивільним законодавством України.

Методи дослідження. У дисертаційному дослідженні було використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання правових явищ.

Аналіз норм чинного законодавства здійснювався за допомогою формально-логічного методу (аналогія, аналіз та синтез, індукція та дедукція, узагальнення) (розділи 1, 2, 3). Діалектичний метод дозволив проаналізувати сутність договору купівлі-продажу, договору роздрібної купівлі-продажу (підрозділи 2.1, 2.2). Системно-структурний метод використовувався при побудові системи видів договору купівлі-продажу та договору роздрібної купівлі-продажу, характеристиці специфічних ознак цього виду договору (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Серед спеціально-наукових засобів пізнання було застосовано: а) формально-юридичний метод – при аналізі правового регулювання

укладання, виконання та припинення договору роздрібної купівлі-продажу (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3); б) порівняльно-правовий метод – при дослідженні європейського досвіду правової регламентації роздрібної торгівлі та захисту прав споживачів (наприклад, при розгляді електронної форми договору роздрібної купівлі-продажу у підрозділі 3.1); в) метод моделювання – під час розробки пропозицій для вдосконалення чинного цивільного законодавства, зокрема, щодо наслідків порушення договору роздрібної купівлі-продажу (підрозділ 3.3.). За допомогою історичного методу було проаналізовано формування, розвиток, а також законодавче закріплення договору роздрібної купівлі-продажу в хронологічній послідовності, починаючи з римського права, права державних утворень, до складу яких належали українські території, та права сучасної України для виявлення зв'язку існуючих правових категорій з раніше чинними (розділ 1).

Емпіричним підґрунтям дослідження є судова практика з питань виконання і припинення договору роздрібної купівлі-продажу, захисту прав споживачів за 2007-2016 роки.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у науці цивільного права України спеціальним комплексним дослідженням, в якому викладено цілісну концепцію правової природи і значення договору роздрібної купівлі-продажу, виокремлено сучасні особливості його форми і змісту, систематизовано класифікацію різновидів цього договору, а також сформульовано пропозиції щодо удосконалення відповідних норм ЦК України та Закону України «Про захист прав споживачів».

Наукова новизна дослідження конкретизується в наступних положеннях, висновках та пропозиціях:

уперше:

здійснено розгорнуту класифікацію видів договору роздрібної купівлі-продажу за наступними підставами: способом вручення товару за договором; моментом укладення договору; терміном оплати товару; обов'язком доставки

товару покупцю; моментом переходу права власності на переданий товар; моментом прийняття товару; способом ознайомлення покупця з товаром; предметом договору роздрібної купівлі-продажу; покупцем як сторони договору роздрібної купівлі-продажу;

сформульовано пропозиції про приведення Закону України «Про захист прав споживачів» у відповідність до Закону України «Про електронну комерцію», зокрема щодо належної форми вираження акцепту. Запропоновано доповнити частину четверту статті 4 Закону України «Про захист прав споживачів» нормами про встановлення особи покупця шляхом присвоєння одноразового ідентифікатора при реєстрації або використання ним електронного цифрового підпису (за умови забезпечення його доступності та зручності оформлення);

доведено, що виконання договору роздрібної купівлі-продажу доцільно регламентувати одним нормативно-правовим актом, скасувавши дію окремих правил роздрібної торгівлі, які є застарілими та обтяжливими для підприємницької діяльності. Запропоновано прийняти єдиний зведений нормативний документ – Правила продажу окремих видів товару, що затверджуються постановою Кабінету Міністрів України, виокремивши в ньому розділи «Продовольчі товари» і «Непродовольчі товари» та спеціальні підрозділи, що містили б норми про врегулювання роздрібної торгівлі товарами, які мають стратегічне значення для задоволення життєвих потреб населення;

обґрунтовано доцільність запровадження в Україні мережі позасудових установ «Мережа споживчих центрів» для розв’язання спорів між продавцями та споживачами з метою посилення та розширення захисту цивільних прав та законних інтересів споживача як більш слабкої сторони договору роздрібної купівлі-продажу. У «Мережі» повинні бути створені контактні пункти, які мають виконувати такі функції: інформування споживачів про нові можливості, що виникають на внутрішньому ринку; консультування окремих осіб; надання консультацій про позасудові шляхи розв’язання спорів; медіація; проведення

порівняльних досліджень для забезпечення єдності судової та позасудової практики;

обґрунтовано необхідність відшкодування шкоди, заподіяної покупцю невиконанням продавцем обов'язків зі зберігання товару протягом визначеного строку, та запропоновано доповнити статтю 701 ЦК України частиною четвертою наступного змісту: «Покупець, у разі невиконання чи неналежного виконання продавцем зберігання товару до спливу обумовленого ним строку, може витребувати відшкодування завданих збитків, якщо продавець не доведе відсутність своєї вини»;

аргументовано необхідність регламентації договору роздрібної купівлі-продажу з використанням автоматів та запропоновано викласти статтю 703 ЦК України в новій редакції, яка передбачала б солідарну відповідальність орендодавця, який надав місце для встановлення автоматів, за неотримання покупцем товару шляхом повернення плати за товар з наступною можливістю звернення з регресним позовом до продавця (володільця автоматів);

удосконалено:

теоретичне бачення шляхів реформування законодавства України про електронний цифровий підпис та імплементації до нього вимог Директиви ЄС «Про порядок використання електронних підписів в Європейському Співтоваристві» 1999/93/ЄС та Регламенту №910/2014 від 23 липня 2014 р. про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку, а саме: обґрунтовано необхідність розробки технічно нейтральних правових норм; підкреслено перспективність у майбутньому взаємного визнання електронних цифрових підписів між Україною та ЄС за умови запровадження до вітчизняного законодавства найбільш загальних вимог до правової регламентації засобів електронної ідентифікації, а не закріплення конкретної процедури, яка об'єктивно швидко застаріє;

розуміння меж відповідальності за порушення договору роздрібної купівлі-продажу в зв'язку зі змінами політичних та економічних відносин в

Україні, підкреслено тенденцію до підвищення ролі цивільно-правової відповідальності порівняно з радянським законодавством, декриміналізації відповідних правопорушень і пом'якшення адміністративної відповідальності, загальної орієнтації на застосування заходів виключно економічного впливу;

дістало подальшого розвитку:

доктринальні твердження про специфічну мету використання товару, особливий суб'єктний склад та публічний характер договору як головні виокремлюючі ознаки договору роздрібної купівлі-продажу;

теза про особливості правового регулювання відносин роздрібної купівлі-продажу в історичному розрізі, зокрема, підкреслено характерну для радянського менталітету недооцінку суспільного значення правовідносин роздрібної купівлі-продажу шляхом їх урегулювання на підзаконному рівні;

обґрунтування необхідності збереження посиленого рівня захисту споживача при укладенні договору роздрібної купівлі-продажу з умовою про доставку товару покупцеві, а саме доведено недоцільність скорочення строку можливої відмови покупця від договору з чотирнадцяти до семи днів;

твердження про необхідність запровадження окремої регламентації відносин із відшкодування моральної шкоди споживачам товарів, робіт та послуг, у зв'язку з чим запропоновано доповнити відповідними статтями Закон України «Про захист прав споживачів», узгодивши його із загальними нормами ЦК України щодо компенсації моральної шкоди споживачам.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження правової природи договору роздрібної купівлі-продажу, детального вивчення особливостей його виконання;

правотворчій сфері – для удосконалення цивільного законодавства України в аспекті правового регулювання договору роздрібної купівлі-продажу, приведення його у відповідність до норм права Європейського Союзу;

правозастосовній сфері – при вирішенні цивільних справ за позовом про захист прав споживачів;

навчальному процесі – при викладанні нормативного курсу «Цивільне право України», спеціального курсу «Зобов'язальне право», підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію виконано й обговорено на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Результати дисертаційного дослідження доповідалися на наукових, науково-практичних конференціях, засіданні круглого столу: інтернет-конференції «Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Цивільний кодекс України досвід 10-ти років заснування» (м. Одеса, 6 грудня 2013 р.); V міжнародній цивілістичній науковій конференції студентів та аспірантів «Сучасна цивілістика» (м. Одеса, 31 березня – 1 квітня 2010 року); міжнародній науково-практичній конференції «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави» (м. Запоріжжя, 3-4 жовтня 2014 року); Круглому столі «Від засад римського права до принципів приватного права ЄС» (м. Одеса, 29 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право як підґрунтя сучасного права Європи» (м. Одеса, 27 травня 2016 р.)

Публікації. Основні положення, висновки й пропозиції дисертаційного дослідження викладені в 11 наукових публікаціях, в тому числі 4 статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні та 6 тезах доповідей на наукових, науково-практичних конференціях, засіданні круглого столу.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять 6 підрозділів, висновків і списку використаних джерел (251 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок, з яких основного змісту – 200 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВОРУ РОЗДРІБНОЇ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ

Договір купівлі-продажу належить до традиційних інститутів цивільного права та має багатовікову історію розвитку. Відома нам історія правового регулювання цього договору нараховує більше 3 тисяч років. В процесі розвитку правових систем відбувався природний відбір правових норм про купівлю-продаж. Випадкові положення з часом відсіюються, поступаючись місцем більш обґрунтованим і якісним. Підвищується рівень юридичної техніки.

Ще в стародавні часи, з появою приватної власності, виникає і отримує велике поширення договір, спрямований на оборот речей, та перехід їх із одного господарства в інше. Такий договір був відомий ще до тих часів, коли з'явилися гроші, і він відбувався шляхом обміну речі на річ, тобто у вигляді міни [121, с. 377]. Тобто, історичним передвістником договору купівлі-продажу був обмін. Вже серед юристів давнини Сабінус (Masurius Sabinus), Ульпініан (Pomptius Ulpianus), Гай (Gaius), Павло (Julius Paulus) виникли суперечки щодо відмінностей між купівлею й обміном. Вони вважали, що відмінність обміну від купівлі-продажу полягає у відмінності товару від речі, що обмін від купівлі-продажу відрізняється тим, що в першому випадку йдеться про товар, а в другому – про річ, яка виконує функцію грошей [122, с. 120; 53 с. 98-101; 105, с. 20].

Давньоримські юристи у відомій формулі «do ut des do ut dao» («я даю тобі, і за це ти даєш мені») висловили квінтесенцію обміну і його правової форми: двосторонньої (або взаємної) угоди.

Ще в Дигестах Юстиніана [47, с. 93] (Титул XIV) йдеться , власне, не про купівлю-продаж, а про угоди, про що свідчить не тільки сам факт назви

Титулу XIV «Про угоди», а й смисловий зміст даного Титулу. Під угодою розумілася і малася на увазі передача речі [53, с. 98-101].

З часом міна стає обтяжливою, бо не завжди можна було знайти в своєму господарстві зовсім непотрібну річ, яку можна було без шкоди обміняти на іншу, яка є більш необхідною. Все це зумовлює появу «загального еквіваленту», спочатку у вигляді злитків міді, а згодом – бронзових грошей. З того часу перехід товару з рук у руки від продавця до покупця здійснюється з оплатою купівельної ціни за гроші [109, с. 206]. Товар і гроші – головна відмінна риса договору купівлі-продажу [221, с. 175].

В класичному Римському праві договір купівлі-продажу складається у вигляді консенсуального контракту (*emptio et venditio*). В якому одна сторона – продавець (*venditor*), зобов'язується надати стороні – покупцю (*emptor*) річ, товар (*merx*), а інша сторона – покупець, зобов'язується сплатити певну суму грошей (*pretium*). Римському праву були також відомі угоди про продажу майбутнього врожаю. У цьому разі застосовувався договір про продажу речі майбутньої чи очікуваної, а продаж вважався досконалою відкладною умовою. Договір купівлі продажу міг мати своїм предметом, також, безтілесну річ, тобто майнове право (право вимоги, право здійснення узурфрукта і т.д.) [104, с. 122].

Середньовіччя виділило із середовища громадян особливу категорію купців, які об'єднувались у гільдії (корпорації). В їх середовищі виникали особливі правила торгівлі, які потім почали записуватися. Так, у Західній Європі сформулювалося особливе приватноправове регулювання торгівлі, які потім почали записуватися. Врешті-решт із права корпорацій виникає міжнародне купецьке право (*jus mercatorum*), яке стало стимулом для формування збірників звичаїв [219, с. 20]. Один із них – найбільш популярний на той час – Олеронський судовик (*Roles d'Oleron*) [6, с. 12] та збірник звичаїв морського права (*Consulate Del mare*). [100, с. 81-83]

У середньовіччі продаж був своєрідним взаємозобов'язуючим договором між сторонами при значному впливі канонічного права, коли діяв і моральний

фактор на виконання угоди. Мається на увазі вплив на покупця, який барився з виплатою ціни. Теологічний вплив виявлявся в потребі справедливості, особливо при визначенні ціни товару [219, с. 20].

Першою європейською державою, що надала торговельним звичаям силу внутрішньодержавного права, була Франція. У 1673 році розроблено декілька ордонансів¹, зокрема «Ордонанс про торгівлю», а 1681 року – «Ордонанс про морську торгівлю» [1, с. 1-2; 55, с. 3].

Пристаючи до історії правового регулювання договору роздрібної купівлі-продажу на території України до XX століття, слід зробити наступні застереження.

По-перше, вести мову про «цивілістичну доктрину України» можна лише з певної умовності, оскільки Україна, як держава на той час не існувала. Тому її «правові доктрини» несли відбиток доктрин відповідної держави. По-друге, окремі частини України входили до складу різних держав – Російської імперії, Австро-Угорщини, що зумовлювало неможливість формування якоїсь єдиної правової доктрини [209, с. 3].

Генеza договору купівлі-продажу в Україні бере свій початок ще з додержавного періоду.

Про розвиток зобов'язального права у Скіфії відомо небагато (скіфи – племена, які заселяли південь Східної Європи в I тисячолітті до н. е.) [48, с. 75-76].

Хоч сучасне населення України й не є прямими нащадками скіфів у біологічному та мовному відношенні, скіфська історія – яскрава сторінка історії нашої держави, а скіфська культура, у тому числі й правова, безумовно, є частиною нашої культурної спадщини [31, с. 17].

Вже у скіфському суспільстві сформувалася система норм, якими регулювалися зобов'язання, що виникали як із завдання шкоди, так із договорів міни, купівлі-продажу тощо. Отже, є підстави вважати, що вже в той період

¹ Від фр. «ordonance» – королівський указ у Франції.

скіфське право досягло достатньо значного, як для ранньодержавного утворення, рівня розвитку [31, с. 20-22].

Подальший розвиток договору купівлі-продажу відбувся в античних містах-державах (VII ст. до н. е. – середина VI ст. н.е.) таких, як Борисфеніда, Ольвія, Феодосія, Пантикапей, Херсонес, Тира та багато інших. В цих містах Північного Причорномор'я, завдяки налагодженим торгівельним зв'язкам з сусідніми країнами зумовили до появи такого договору як купівля-продаж. Відомо, що більшість важливих угод купівлі-продажу укладалися при свідках, у державних установах або у присутності чиновників [70, с. 26; 87, с. 52].

Важливе значення для подальшого розвитку зобов'язального права на території України стало виникнення та розвиток Київської Русі (VI ст. – XIV ст.). Першим джерелом його були звичаї, що перешли в класове суспільство з первіснообщинного устрою. Вся сукупність законів і правових звичаїв створила основу досить розвиненої системи давньоруського права [35, с. 57]. Важливою особливістю цього періоду є те, що до наших часів дійшов систематизований та писаний збірник звичаєвих норм у різних редакціях – «Руська Правда», яка містила норми зобов'язального права, тому це дає підстави детального аналізу регулювання зобов'язальних відносин.

Правове регулювання договору купівлі-продажу фактично обмежується встановленням правил про наслідки купівлі-продажу чужих речей і про купівлю-продаж речей з недоліками. Найбільше приділено уваги купівлі-продажу холопів, а також краденого майна [35, с. 60].

Договори купівлі-продажу, які укладалися в усній і письмовій формі, здійснювалися в присутності свідків (послухів), при цьому предметом торгівлі могла бути рухома й нерухома власність [23, с. 7-8]. Як правило, договір купівлі-продажу спочатку був словесний. В ході його укладення вживались символічні обряди [191, с. 65] («могорич», «рукобитъ» – рос.). У разі, якщо буде виявлено, що продавець не має права власності на річ, або якимось чином ввів в оману покупця щодо якості речі, то такий договір купівлі-продажу можна

було розірвати. Система договорів була простою і передбачала такі їх види: міни, купівлі-продажу, позики, поклажі, особистого найму. Предметом купівлі-продажу могли бути холопи, одяг, коні, худоба і ін. Закон не обумовлював обов'язкову наявність письмової форми договору, але натомість вимагав мати свідків при купівлі-продажу для запобігання невинних наслідків, пов'язаних з купівлею крадених речей [191, с. 68].

В ст. 37 «Поширеної Правди» говорилося про один з можливих випадків, коли крадене було куплено будь-ким на торгу, причому продавець його не був знайдений («аще начнетъ не знати, у кого купил»).

Ст. 118 вказувала, що «если кто купил чужого холопа, не зная того, настоящему господину взять своего холопа, а покупщику возвратить деньги под присягой, что он купил холопа по незнанию. Если же окажется, что он купил заведомо чужого холопа, то он терял свои деньги». Згадується також посада пятенщика, який ставив пляму на купленого коня і стягував «пятенный збір», а митник свідчив факт вчинення купівлі-продажу [185, с. 65-67].

Отже, правове регулювання договору купівлі-продажу в добу Київської Русі фактично обмежується встановленням правил про наслідки купівлі-продажу чужих речей і про купівлю-продаж речей з недоліками. Найбільше приділено уваги купівлі-продажу холопів, а також краденого майна.

У період феодальної роздробленості Русі (XII ст. – XIV ст.) регулювання договору купівлі-продажу залишилося в такому самому стані, що й в попередній період. Це було зумовлено тим, що провідним правовим актом залишається «Руська Правда» [70, с. 124].

У XIV-XVI ст.ст. українські землі входили до складу Великого князівства Литовського, яке сучасники називали Литовсько-Руською державою [193, с. 4]. В цю добу договір купівлі-продажу був тісно сполучений з розвитком індивідуального права власності. Його могли укладати представники всіх станів.

Нерухомості землевласників, куплені чи набуті іншим способом, крім родових маєтків, могли цілком вільно бути об'єктом продажу, як і ґрунти «похожих» селян до половини XVI ст. Литовський Статут 1588 р. (27 артикулом 9 розділу) забороняв селянам відчужувати землі, на яких вони сиділи, без згоди своїх панів. Акт купівлі-продажу, тепер уже з символічного, властивого періодові Київської Русі, перейшов у формальний, за вимогами норм Литовського Статуту («А эстлі би которий запис вічне не подлуг статута бил справлен, то нікчемній будеть і річі, в нем описаной нікто не одержить [89]»). Самопродаж в неволю ще вважався за правосильний, за винятком актів самопродажу чи продажу жінки чи дітей під час голоду. Тоді ці акти уневажнювалися, а для самого запроданого лишався тільки обов'язок повернути ціну продажу або ж «вислугуватися» [57, с. 657-658]. Статут Великого князівства Литовського 1588 року – третя редакція збірника законів під назвою «Новий». Джерелами стало звичаєве право, місцева судова практика, «Руська Правда», польські судебники та збірники законів інших держав. Значна увага у Статуті приділялась договірному праву. На відміну від Давньоруського права, де була поширена усна форма договору. Третій статут, за загальне правило, встановлював вимогу письмової форми цивільно-правових угод. У деяких випадках необхідним було складання договору в суді у присутності свідків. Досить докладно були врегульовані окремі види договорів: купівля-продаж, позика, майновий найм, застава тощо. Поруч із актами купівлі-продажу широко практикувалися й акти виміни [194].

У Соборному уложенні 1649 року відображується досить розвинена для того часу система зобов'язань.

Є.І. Карпов вважає, що в праві цього періоду відбувається трансформація методів правового регулювання відносин з купівлі-продажу. Від закріплення правил доведення правомірності володіння купленим на торгу рухомим майном законодавство переходить до детального врегулювання правил купівлі-продажу найважливіших видів майна і, передусім, нерухомості. Залежно від соціального

статусу певні групи населення мали право здійснювати договір купівлі-продажу на пільгових умовах (військові), тоді як інші (селяни) були обмежені в праві здійснювати деякі види угод [72, с. 8].

Доба Гетьманщини характеризується скасуванням московською окупаційною владою магдебурзького права і Литовського Статуту як джерел кодифікованого місцевого права. Але деякі норми найбільш живучого цивільного права все ж таки були перенесені до «Зводу законів» Російської імперії й обов'язкові для населення Чернігівської й Полтавської губернії аж до 1920 р. До цих норм належали, зокрема, такі: кредитор міг правити забезпечений на заставленому проданому маєтку борг з покупця маєтку лише протягом трьох років з моменту купівлі-продажу, пізніше кредитор звертався з позовом безпосередньо до боржника (стаття 1459, том X, частина 1) [188]. Всі позови про шкоди і збитки в нерухомому майні підлягали трирічній давнині, цей термін запозичений з 52 артикулу 11 розділу Литовського статуту [57, с. 660].

У другій половині XVIII століття на Україну поширюється дія законодавства Російської імперії [46, с. 289-290].

1842 році було видано десятий том загальноросійського «Зводу законів», що мав назву «Звід законів цивільних». Вона поділялась на чотири розділи. У першому викладається загальні визначення про договори, їх складання, здійснення, виконання й припинення. Звичайно ж у цей період вже був відомий такий договір, як купівля-продаж [35, с. 68].

Разом із Зводом законів цивільних, поширеним в усіх областях Російської імперії, існувало й національно-регіональне цивільне законодавство.

Досить цікавим фактом є те, що з кінця XVIII ст. на території Східної Галичини й Буковини (нинішня територія України) діяв кодифікаційний акт –

Цивільний кодекс Східної Галичини 1797 р.². Це був не тільки один з перших повних кодифікацій приватного права Габзбургської монархії, але і перша кодифікація приватного права в Європі взагалі (ще до Кодексу Наполеона) [37, с. 4-8] та друга кодифікація цивільного права у світі взагалі, що поступається першістю лише Баварському цивільному кодексу Максиміліана (*Codex Maximilianeus bavaricus civilis*, 1756г.). Всі інші кодифікації, які передували Цивільному кодексу Галичини в той час, були або не повністю цивільними кодифікаціями (наприклад, Кодекс Йосифа (*Josephinian Code*, 1787 р.), *Общий національний закон Прусского государства* (*General National Law for the Prussian States*, 1792 р.), котрий включав в себе і конституційне і кримінальне право), або існували на рівні проектів (наприклад, Кодекс Марии-Терезии (*Codex Theresianus*, 1766 р.)). [202, с. 28-30]

В Цивільному кодексі Східної Галичини 1799 р. частина III глава VI – «Про купівлю-продаж». В ньому купівлі-продажу присвячується 44 статті. Згідно ст. 174, купівля-продаж являється самим поширеним видом міни. Строго кажучи, її відмінність від міни у тому, що вона заключається без певної грошової суми, а природа купівлі-продажу вимагає, щоб придбання речі відбувалося за певну ціну, виражену в грошах. А в ст. 176 вказується, що якщо річ відчужується частково за гроші, частково за іншу річ, то буде договір, котрий вагається між купівлею-продажем і міною, й відноситься до того чи іншого виду в залежності від того, більше чи менше звичайної грошова ціна уступленої речі [37, с. 385].

У боротьбі за державність та незалежність у 1917 - 1921 роках діяло попереднє законодавство. Так, Українська Центральна Рада 25 листопада 1917

² Існує два погляди на Цивільний Кодекс Східної Галичини 1797 р. Так, видатні вчені Є.О. Харитонов та Р.А. Стефанчук вважають, що «Цивільний кодекс Східної Галичини» є першим кодифікованим актом в сфері цивільного права не тільки на території України, але і Європи. Професор І.Й. Бойко заперечив Є.О. Харитонову при опонуванні на захисті кандидатської дисертації у Спеціалізованій Раді Львівського національного університету імені Івана Франка у тому сенсі, що має йтися не про «Галицький», а про «Австрійський цивільний кодекс». Дискусія з цього питання була продовжена у «Часописі цивілістики» №20 Національного університету «Одеська Юридична академія», сторінки 225-236, де спеціально для таких випадків передбачена рубрика «КОНТРОВЕРЗА».

року ухвалила Закон про правонаступництво, згідно з яким закони колишньої Російської держави поширювали свою дію на територію України [35, с. 69].

Основу цивільного законодавства радянського періоду складали ЦК УРСР 1922 р. [36], прийняті пізніше Основи Цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік 1961 р. [111] й ЦК УРСР 1963 р. Інтервал між прийнятими кодексами сягнув сорок років. Проте, істотним чином це не вплинуло на правове регулювання відносин роздрібної купівлі-продажу. Єдина суттєва особливість, яку хочеться відмітити, заключається в тому, що ЦК УРСР 1922 р., на відміну від ЦК УРСР 1963 р., відвів договору купівлі-продажу лише другу позицію серед окремих видів зобов'язань, поставивши на перше місце договір майнового найму.

Такий юридико-технічний підхід розробників першого радянського ЦК та явна перевага, віддана в ньому угодам з передачі майна у тимчасове користування, не можна вважати випадковим. Це було пов'язано з особливостями суспільно-економічного укладу радянської соціалістичної держави і безумовним приматом в ньому державної власності, що не могло сприяти угодам, спрямованим на безповоротне оплатне відчуження майна [183, с. 11].

Автори ЦК УРСР 1963 р. почали виклад окремих видів зобов'язань з договорів, які опосередковують відчуження майна у власність, тобто з купівлі-продажу (гл. 20), міни (гл. 21) і т.д.

Також, слід зазначити, що в розділах ЦК УРСР 1922 р. і ЦК УРСР 1963 р., присвяченим, зокрема, договірним відносинам купівлі-продажу, не існувало будь-якої внутрішньої диференціації норм права, на відміну від нині діючого ЦК України, де в основі механізму взаємодії й реалізації різноманітних норм про договір купівлі-продажу покладений принцип субсидіарного застосування одних норм права до відносин, врегульованих іншими правилами. По відношенню до договору роздрібної купівлі-продажу й договору купівлі-продажу існує загально-спеціальний зв'язок між §1 і §2, – двох'ярусна

структура глави 54 ЦК України. Так, наприклад, правила про договори купівлі-продажу житлового будинку, в тому числі з умовою довічного утримання продавця, будматеріалів, товарів у кредит в ЦК УРСР 1963 р. передбачалися в загальній масі правил про договір купівлі-продажу. Легального визначення договору роздрібної купівлі-продажу радянські цивільні кодекси не містили. Серед норм, які безпосередньо стосуються договору роздрібної купівлі-продажу можна назвати лише ст. 233 «Якість проданої речі», ст. 234 «Права покупця в разі продажу йому речі неналежної якості», ст. 234-1 «Право покупця на обмін товару належної якості», ст. 236 «Претензії з приводу недоліків речі, проданої з гарантійним строком» та ст. 240 «Продаж товарів у кредит» [238]. Не відзначився багатством й загальний об'єм норм, присвячених договору купівлі-продажу: 16 статей в ЦК УРСР 1963 р. проти 61 в нині діючому ЦК України.

Так як радянська держава в першу чергу була направлена на рішення макроекономічних задач, то простежується деяка скупість в регулюванні відносин роздрібної купівлі-продажу радянськими законами. Ця особливість є характерною для законодавства всього радянського періоду. Знаємо, що закони покликані регулювати саме найбільш важливі суспільні відношення. Регулюючи відношення роздрібної купівлі-продажу на підзаконному рівні, радянська держава, мабуть, не признавала за ними особливої значимості.

Неповнота охоплення відношень роздрібної купівлі-продажу радянськими законами спричинила до заповнення наявних прогалин підзаконними актами (Наприклад, Постанова Центрального Комітету КПСС і Рада Міністрів СРСР та союзних республік з упорядкування режиму роботи торгових підприємств, підвищення культури торгового обслуговування, порядку продажу товарів в кредит та по деяким іншим питанням та ін.). Більша частина підзаконних нормативних актів, які регулювали відношення роздрібної купівлі-продажу, складали відомчі акти – правила роботи підприємств громадського харчування, магазинів, правила продажу окремих видів товару,

правила особливих форм торгівлі – комісійної, посилкової, шляхом самообслуговування, по попередньому заказу, з доставкою на дім, на дому у покупців і т.д., правила обміну товарів, куплених в торгівельній мережі, та інші, які підтверджувались міністерствами торгівлі СРСР і союзних республік. Наприклад, типові правила обміну промислових товарів, куплених в роздрібній торговій мережі державній та кооперативній торгівлі, були прийняті Міністерством торгівлі СРСР й Держстандартом СРСР в 1974 р., хоча діюча на той час редакція ч. 3 ст. 41 Основ цивільного законодавства 1961 р. передбачала визначення порядку здійснення прав покупців в разі продажу їм речі неналежної якості тільки законодавством республік. Передача права видання нормативних актів, які стосуються прав та інтересів покупців по договору роздрібної купівлі-продажу, здебільш відбувалася з явними порушеннями й всупереч діючому законодавству [240, с. 41], так як органи управління, які являються для підприємств та організацій торгівлі вищестоящими органами, фактично представляли інтереси продавця, що призводило до можливості ігнорування прав та інтересів покупця [248, с. 6-7].

Розглянемо, наприклад, встановлене в ст. 41 Основ Цивільного законодавства Союзу РСР і республік 1961 р., ст. 234 ЦК УРСР 1963 р. право покупця вимагати пропорційного зменшення купівельної ціни в разі продажу йому речі неналежної якості. В Правилах обміну промислових товарів, куплених в роздрібній торговій мережі державної і кооперативної торгівлі від 1 лютого 1974 р. [131], вищевказане право покупця передбачалося тільки по відношенню до недоброякісних меблів. А право покупців на відшкодування витрат та усунення недоліків, передбачене в вищевказаних статтях Основ і ЦК УРСР, взагалі не було відображено в даних Правилах. Це питання не одноразово обговорювалась радянськими ученими-цивілістами, наприклад О.Ю. Кабалкіним, який в своїй книзі «Цивільно-правовий договір в сфері обслуговування» [71, с. 157-159] висвітлює цю проблему. Щодо правил обміну автомашин, телевізорів, холодильників, пральних машин та іншої побутової

техніки була встановлена вимога провести п'ять гарантійних ремонтів, перш ніж покупець міг скористатися іншими правами, встановленими ст. 234 ЦК УРСР.

Тобто, проведений аналіз законодавства про роздрібну купівлю-продаж радянського періоду дає змогу дисертанту зробити висновок, що навіть ті нечисленні правові норми, які містяться в радянських ЦК, носили чисто декларативний характер, так як на практиці не застосовувалися й не отримували свій розвиток в підзаконних актах. Таким чином, в радянський період на законодавчому рівні не був визначений механізм реалізації норм роздрібної купівлі-продажу. Також ми можемо зробити висновок про те, що норми роздрібної купівлі-продажу радянського періоду, порівняно з сьогоdnішнім днем, багато в чому носили неефективний характер.

Щодо особливостей радянського законодавства про роздрібну купівлю-продаж, то слід виділити нам різне правове регулювання державної, кооперативної та колгоспної торгівлі (ст. 40 Основ). Радянська держава через відповідні органи управляла державною роздрібною торгівлею. Слід підкреслити, що відношення між вищестоящими державними торговими організаціями і підлеглими їм роздрібними підприємствами регулювались нормами адміністративного права. Предметом договору роздрібної купівлі-продажу в кооперативній торгівлі, окрім продукції державної промисловості, була також продукція кооперативних організацій. Особливістю діяльності роздрібних організацій споживчої кооперації полягала у тому, що держава в плановому порядку здійснює загальне керівництво кооперативною торгівлею. Майнові відношення між кооперативними ланцюгами являлись не адміністративно-правовими, а регулювались нормами цивільного законодавства.

Сам виробник і власник безпосередньо виступали в якості продавців в колгоспній торгівлі. Державне керівництво колгоспної торгівлі виражалось в

проведенні організаційно-правових заходів (встановлення правил торгівлі та ін.) й заходів економічного порядку (організація зустрічної торгівлі та ін.).

Особливості правового регулювання державної, колгоспної та кооперативної роздрібної торгівлі проявлялись також й в інших питаннях. Згідно ЦК УРСР 1922 р., правовим результатом договору купівлі-продажу є перехід права власності від продавця до покупця. При укладенні договорів роздрібної купівлі-продажу в системі державної торгівлі, на відміну від кооперативної і колгоспно-ринкової торгівлі, де завжди мав місце перехід права власності, траплялися випадки, коли був відсутній момент переходу права власності від продавця до покупця. Тобто, при укладенні договору роздрібної купівлі-продажу між державними організаціями переходило лише право управління певної частини державного майна – правомочності щодо володіння, користування та розпорядження [207, с. 4-6].

Що стосується сучасного законодавства, то в наш час відбулася уніфікація правового режиму при регулюванні однорідних відношень, і законодавець більше не проводить такого розмежування, обумовленого наявністю різних форм власності, сфер діяльності і методами регулювання кожної з них з боку держави.

Серед особливостей законодавства радянського періоду слід виділити також абсолютно імперативне правове регулювання відношень роздрібної купівлі-продажу. Це було пов'язано з суспільно-економічним укладом того часу. Так, в імперативному порядку встановлювалися ціни на всі товари, які продавалися в роздрібній торговій мережі. Також, слід відзначити, що по відношенню до деяких товарів встановлювались норми відпуску одному покупцю (хліб та хлібобулочні вироби, м'ясо і м'ясопродукти і т.д.), імперативно встановлювався порядок купівлі і розрахунків (наприклад, по відношенню до товарів, придбаних у кредит) і т.д.

Щодо захисту прав споживачів за договором роздрібної купівлі-продажу в радянський період, необхідно відмітити, що ні законодавства з захисту прав

споживачів, в сучасному його розумінні, ні органів, наділених спеціальними повноваженнями в даній сфері, не існувало. Питання, які стосуються організації й діяльності організованого споживчого руху, в тому числі громадських формувань споживачів, створених з метою колективної охорони їх інтересів, також не були врегульовані законодавцем [13, с. 27]. Аналіз доктринальних джерел дає змогу нам зробити висновок, що діюче в радянських період законодавство про роздрібну купівлю-продаж не відповідало міжнародним нормам в сфері захисту прав споживачів [248, с. 40-43]. Багато визнаних вже світовою спільнотою права споживачів у цей період не були закріплені у вітчизняному законодавстві, а закріплені права не мали механізму їх реалізації. Необхідність розробки спеціального комплексного законодавства, відражаючого специфіку правового положення споживачів і закріплюючого підвищені гарантії захисту їх прав було зумовлено переходом України до ринкової економіки, відсутністю цивілізованого споживчого ринку й відповідних взаємовідносин між його учасниками в умовах дуже низького рівня захищеності прав споживачів.

Започатковані в 1985 році перебудовчі процеси в СРСР сприяли реформуванню планової економіки та певному розширенню вільного товарообігу.

Оптимізація правового регулювання відносин щодо захисту прав споживачів розпочалася з розробки проекту Закону СРСР «Про якість продукції та захисту прав споживачів» 1989 р. Але в зв'язку з декларативністю переважної більшості його положень цей проект був відкинутий ще в процесі обговорення [240, с. 43].

26 грудня 1991 року відбувся розпад СРСР, що зумовило 24 серпня цього ж року Верховною Радою України прийняти історичний документ – Акт проголошення незалежності України. Цей крок призвів до усвідомлення необхідності докорінних змін та прискорення прийняття нових економічних законів в Україні, які були б направлені на зміну відносин власності та розвиток

підприємництва в цілому. Відтак, можна свідчити про те, що разом з поступовим зародженням в Україні елементів ринкової економіки істотно зростає й роль договору купівлі-продажу, що є основним регулятором взаємовідносин між споживачами й виробниками, а також відносин в сфері розподілу й перерозподілу матеріальних благ. Договір забезпечує вільний й оптимальний розвиток усіх форм власності, підприємництва і торгівлі.

12 травня 1991 року Верховною Радою Української РСР був прийнятий Закон України «Про захист прав споживачів» та введений в дію 1 жовтня 1991 року.

У 2003 році Верховна Рада приймає Цивільний Кодекс України в якому глава 54 присвячена договору купівлі-продажу.

У процесі багатовікового розвитку правових систем відбувався природний відбір норм про купівлю-продаж. Випадкові, невдалі положення з часом відсіюються, звільняючи місце більш обґрунтованим і якісним, підвищувався рівень юридичної техніки. Правові норми, що спочатку регулювали лише купівлю-продаж, поступово набули характеру загальних, первісних положень для інших цивільних правочинів. Завдяки цьому інститут купівлі-продажу здійснив великий вплив на формування договірного права всіх правових систем: в історичному аспекті з нього виросла практично вся загальна частина зобов'язального права. У свою чергу, загальні положення договірного права майже повністю поширили свою дію на відносини з купівлі-продажу [90, с. 19].

На сучасному етапі правове регулювання договору купівлі-продажу здійснюється главою 54 ЦК України, главою 30 ГК України, Законом України в редакції від 1 грудня 2005 р. «Про захист прав споживачів», Законом України від 23 лютого 2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок», Законом України від 10 грудня 1991 р. «Про товарну біржу» та іншими актами [156; 170; 168]. Найбільш поширеним видом договору купівлі-продажу є роздрібна купівля-продаж. Це величезне коло суспільних відносин регулюється нормативними

актами. Головне місце, звичайно, займає ЦК України (§2 гл. 54 ст. 698-711), також Закон України в редакції від 1 грудня 2005 р. «Про захист прав споживачів» та іншими нормативними актами залежно від того, який товар є предметом договору. Наприклад, Закон України від 1 червня 2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», Закон України від 6 липня 1995 р. «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 2006 року №833 «Про порядок провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування населення», постанова Кабінету Міністрів України від 30 липня 1996 р. №854 «Про правила роздрібної торгівлі алкогольними напоями», Правила роздрібної торгівлі ювелірними та іншими виробами з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння органічного утворення та напівдорогоцінного каміння, Правила продажу товарів на замовлення та вдома у покупців та інші правові акти [140; 144; 146; 130; 150; 141; 148; 149; 152; 145; 151; 147; 143].

Законодавство про роздрібну купівлю-продаж включає в себе крім норм цивільного права, також і норми інших галузей законодавства, в основному адміністративного та кримінального. Дослідивши основні джерела адміністративного та кримінального радянського та сучасного права, можна зробити висновок про наступні зміни у правовому регулюванні відносин роздрібної купівлі-продажу нормами вказаних галузей права.

По-перше, в раніше чинному законодавстві передбачувались такі правопорушення, які в нині діючому законодавстві не передбачувались, а отже, не являються правопорушеннями. Наприклад, в ст. 154 КК УРСР 1960 р. передбачувалась відповідальність за заняття спекуляцією, тобто скупку і перепродаж товарів або інших предметів з ціллю наживи. Як відомо, нині так звана спекуляція являється не злочином, а основою всього бізнесу сучасної України. Таким чином, можна зробити висновок, що в зв'язку з вагомим змінами політичних та економічних відносин в Україні по відношенню до

багатьох передбачених радянським кримінальним законодавством складів злочинів була здійснена декриміналізація. Також, нині в відношенні роздрібною купівлі-продажу можна відмітити підвищення ролі цивільно-правової відповідальності, значення майнової відповідальності й інших правовстановлюючих санкцій, порівняно з радянським часом, де головне значення надавалося кримінальним, адміністративним і дисциплінарним санкціям.

По-друге, багато правопорушень, які зараз являються адміністративними й містяться в Кодексі України про адміністративні правопорушення [77] (далі – КУпАП), в радянський період являлись кримінальними злочинами, а отже, за них передбачались кримінальна відповідальність. Так, в ст. 155 КК УРСР 1960 р. [83] «Обман покупателей» за обмірювання, обважування, перевищення встановлених роздрібних цін, обрахування або інший обман покупців передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі з конфіскацією майна або без такої, або виправних робіт, або позбавлення права обіймати посади в торговельних підприємствах чи підприємствах громадського харчування.

Нині, дане правопорушення передбачається ст. 155.2 КУпАП. Санкція даної статті передбачає адміністративне стягнення лише у вигляді штрафу, а саме від двох до п'ятнадцяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

По-третє, деякі правопорушення в сфері торгівлі раніше діючим законодавством не передбачувались. Наприклад, ні в ЦК УРСР 1922 р., ні в ЦК УРСР 1963 р. не було передбачено відповідальності за включення в договір умов, які обмежують встановлені законом, права споживача. В наш час, відповідальність за дане правопорушення передбачено у ч. ч. 4, 5 ст. 698 ЦК України. Відповідно до цієї статті умови договору, що обмежують права покупця – фізичної особи, передбачені ЦК та законодавством про захист прав споживачів, є нікчемними. Покупець має право на відшкодування збитків, завданих йому продавцем внаслідок використання ним переваг свого

становища у виробничій або торговельній діяльності. Ці ж правила встановлені і у ст. 21 Закону [156; 98, с. 7-8]. Таким чином, у зв'язку з тим, що відношення роздрібної купівлі-продажу постійно розвиваються й ускладнюються, з'являється необхідність їх відповідного правового регулювання не тільки цивільним, але й іншими галузями.

Законодавство про роздрібну купівлю-продаж носить складний, комплексний характер, сюди відносять норми конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального, муніципального й інших галузей права.

Незважаючи на те, що в різні історичні етапи законодавство про роздрібну купівлю-продаж суттєво різниться, в правовому регулюванні відношень роздрібної купівлі-продажу простежується певне правонаступництво. В теорії права під правонаступництвом в праві прийнято розуміти запозичення правом тієї чи іншої держави положень минулих або сучасних йому правових систем [98, с. 7-8]. Протягом усієї багатовікової історії приватного права договір купівлі-продажу за своєю сутністю, економічному та правовому змісту, в своїх головних конструктивних елементах (суб'єкти, предмет, основні права і обов'язки сторін) залишається таким же, яким він був спочатку сформульований в юриспруденції Стародавнього Риму.

Висновки до Розділу 1

Договір роздрібної купівлі-продажу є одним з найбільш важливих, базових правочинів, які забезпечують рух економічних благ до кінцевих споживачів, що зумовлює необхідність приділення його вивченню особливої уваги.

За результатами розгляду історії правового регулювання договору роздрібної купівлі-продажу встановлено, що в правовому регулюванні відносин роздрібної купівлі-продажу можна прослідкувати певне правонаступництво, незважаючи на те, що в різні історичні етапи законодавство про роздрібну купівлю-продаж суттєво різнилося. За своєю сутністю договір роздрібної

купівлі-продажу залишається таким самим, яким він окреслений в юриспруденції ще зі стародавніх часів, однак розвиток суспільного життя та науково-технічного прогресу вимагає внесення коректив до його правової регламентації.

Договір купівлі-продажу має багатовікову історію розвитку та належить до традиційних інститутів цивільного права. В процесі розвитку правових систем відбувся природній відбір правових норм про купівлю-продаж. Випадкові положення з часом відсіялися, поступаючись місцем більш обґрунтованим і якісним. Підвищується рівень юридичної техніки.

Зокрема, звернення до часів зародження договору роздрібної купівлі-продажу у римському праві, спостереження «розгортання» цього концепту у часі засобами рецепції уможлиблює вибір найбільш ефективних та послідовних шляхів вдосконалення цивільного законодавства України, його подальшої перебудови у загальноєвропейському вимірі. Так, логічними кроками у генезі правового регулювання договору роздрібної купівлі-продажу є посилення захисту прав споживачів, розповсюдження дистанційних договорів роздрібної купівлі-продажу та ін.

Протягом усієї багатовікової історії приватного права договір купівлі-продажу за своєю сутністю, економічним та правовим змістом, у своїх головних конструктивних елементах (суб'єкти, предмет, основні права і обов'язки сторін) залишається таким же, яким він був спочатку сформульований в юриспруденції Стародавнього Риму.

РОЗДІЛ 2.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ДОГОВІР РОЗДРІБНОЇ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ

2.1. Договір роздрібної купівлі-продажу як різновид договору купівлі-продажу

Договір роздрібної купівлі-продажу – один з найбільш розповсюджених договорів серед суб'єктів цивільних правовідносин. Це обумовлюється необхідністю постійного задоволення особистих, домашніх потреб.

Кожного дня у світі здійснюється мільйони таких угод, котрі у своїй сукупності утворюють роздрібний торговий оборот. На своєму шляху до споживання товари, зазвичай, проходять низку етапів (закупівля сировини, виробництво, розподіл в порядку оптової торгівлі), опосередкованих різними правовими формами. Але, в кінцевому рахунку, саме обслуговування потреб населення і є головною ціллю всієї економіки.

Договір роздрібної купівлі-продажу є різновидом договору купівлі-продажу, що є основним видом цивільно-правових зобов'язань, які виникають у товарно-грошовому обороті [175, с. 880-881]. Весь шлях, який проходить товар від виробника до споживача, здійснюється на основі цивільно-правових договорів. Ці договори укладаються: між виробниками в різних галузях виробництва, між виробниками та торгуючими організаціями, між особами, які здійснюють оптову та роздрібну торгівлю, між продавцями, які здійснюють роздрібну торгівлю і споживачами т. д. Важливо відзначити, що саме договір купівлі-продажу є основним засобом організації та оформлення цих відносин.

Якщо визнати, що виникаючі при цьому господарські, економічні відносини – є змістом, то укладені договори купівлі-продажу – правова форма вираження цих відносин.

Договір купівлі-продажу покликаний здійснювати наступні основні функції: встановлення юридичного зв'язку між суб'єктами – конкретними

учасниками торгівельно-господарських відносин у вигляді системи зобов'язань. Договір покликаний забезпечити інтереси учасників виниклих відносин, надати сторонам можливість реалізувати свої потреби, поєднувати ці потреби між собою, а також з інтересами інших осіб (навіть якщо вони не є стороною конкретного договору) – наприклад, споживачів; визначення переліку, сутності і очікуваних результатів дій, які складають суть зобов'язань з договору купівлі-продажу. Цю функцію Н.І. Клейн назвала – юридико-організаційною і вважала, що вона притаманна будь-якому договору, який містить поєднання організаційної й майнової засад [76, с. 72]. Проявом даної функції є формулювання в кожному договорі змісту взаємопов'язаних дій сторін, порядку їх виконання у вигляді прав та юридичних обов'язків контрагентів; функцію контролю, охорони й захисту суб'єктивних прав та обов'язків сторін з використанням цивільно-правових засобів; стимулювання виробництва товарів і послуг, тому що договір купівлі-продажу є правовим засобом саморегуляції на ринку товарів послуг, рушійною силою економічних відносин; задоволення виробничо-господарських потреб організацій інтересів громадян-споживачів [30, с. 69-70].

Проаналізувавши вище викладене слід зазначити, що договір купівлі-продажу має досить вагоме значення та являється не лише юридичною підставою виникнення, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків: призначення його значно більше. Він виконує важливу правозахисну та праворегуючу функцію. В договорі купівлі-продажу кожна зі сторін повинна належним чином виконувати всі обумовленні в ньому або передбачені законом обов'язки. В разі їх порушення продавець, або покупець несуть майнову відповідальність чи інші правові наслідки, які можуть і не бути мірою цивільно-правової відповідальності, яка настає за наявності умов, що передбаченні законом за порушення зобов'язань (гл. 51 ЦК України).

Суть договору купівлі-продажу полягає у тому, що одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність

другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму (ст. 655 ЦК).

Відповідно до ст. 658 ЦК України, право продажу товару належить власникові товару. Так, приймати рішення про відчуження майна, а саме визначати його правову долю, право має лише його власник, адже за договором купівлі-продажу, продавець зобов'язаний передати покупцеві не лише саме майно, а й право власності на нього. Продавець не може передати покупцеві те, на що він сам не має права. Втім законодавець наділяє власника товару правом продажу, крім випадків примусового продажу та інших випадків, установлених законом (ст. 658 ЦК України) [51, с. 268-270].

Законодавець визначає підстави для здійснення примусового продажу майна [134; 124; 126]. Наприклад: реалізація арештованого майна боржника з метою задоволення вимог кредитора на підставі рішення суду та інших юрисдикційних органів (ст. 61 Закону України від 21 квітня 1999 р. «Про виконавче провадження»); продаж заставленого майна, на яке звернено стягнення для задоволення вимог заставодержателя, на підставі виконавчого листа, суду або наказу господарського суду, або виконавчого напису нотаріусів (ст. 20 Закону України від 2 жовтня 1992 р. «Про заставу»); продаж майна відповідно до Закону України від 30 червня 1999 р. «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та інші [134; 139; 135].

До інших випадків реалізації майна не власником законодавець відносить випадки відчуження майна за відсутності на це волі власника. Зокрема, у разі не з'явлення замовника за одержанням виконаної роботи за договором побутового підряду або іншого ухилення від її прийняття підрядник має право продати предмет договору (ст. 874 ЦК України); річ, яку поклажодавець не забрав із ломбарду, може бути продано ломбардом у порядку, встановленому законом (ст. 968 ЦК України) тощо. Крім того, власникові не обов'язково особисто брати участь в укладенні договору купівлі-продажу. Він може здійснити ці

повноваження через свого представника за договором доручення згідно зі ст. 1000 ЦК України, або комісіонера за договором комісії відповідно до ст. 1011 ЦК України та в рамках деяких інших договорів.

У передбачених законом випадках для укладення договору купівлі-продажу не власником обов'язковою і необхідною умовою є згода самого власника (наприклад, при здійсненні купівлі-продажу управителем майна згідно зі ст. 1037 ЦК України), або уповноважених органів. Так, відповідно до ст. 71 ЦК України, опікун не має права без дозволу органу опіки та піклування укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації. У всіх цих випадках стороною в договорі є власник, а не повірений, представник і т.д.

Можливість укладення договору купівлі-продажу фізичними особами визначається обсягом їх дієздатності. Крім того, їх участь в окремих видах купівлі-продажу, передбачених цивільним законодавством, зумовлена наявністю у фізичної особи статусу підприємця (наприклад, у договорах поставки або контрактації сільськогосподарської продукції). Відповідно до ст. 167 ЦК України, держава Україна, Автономна Республіка Крим та територіальні громади вступають у цивільні відносини на рівних правах з іншими учасниками цих відносин. Проте щодо можливості укладення договору купівлі-продажу, то законодавець передбачає деякі обмеження. Так, вони не можуть бути стороною договорів купівлі-продажу за участю підприємців або споживачів (наприклад, договорів роздрібної купівлі-продажу, поставки, контрактації сільськогосподарської продукції та ін.). Найбільш поширені випадки безпосередньої участі держави в договорах купівлі-продажу, пов'язаної з поставками товарів для державних потреб, продажу майна державних підприємств, державних цінних паперів тощо.

Крім того, законодавець в окремих випадках для продавців і покупців встановлює особливий правовий статус. Зокрема, відповідно до Закону України від 15 травня 1996 р. «Про приватизацію невеликих державних підприємств

(малу приватизацію)» продавцями об'єктів малої приватизації, які перебувають у державній та комунальній власності, являється Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва, органи приватизації, створені місцевими радами [165]. Покупцями об'єктів малої приватизації можуть бути фізичні та юридичні особи, що визнаються покупцями відповідно до Закону України від 19 лютого 1997 р. «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про приватизацію майна державних підприємств» (ст. 8) [137]. Разом з тим, не можуть бути покупцями: юридичні особи, серед засновників та учасників яких є органи приватизації та особи, яким заборонено займатися підприємницькою діяльністю, крім випадків використання ними приватизаційних паперів.

Земельний Кодекс України від 25 жовтня 2001 р. (далі – ЗК) закріплює положення, що покупцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва можуть бути: а) громадяни України, які мають сільськогосподарську освіту або досвід роботи у сільському господарстві чи займаються веденням товарного сільськогосподарського виробництва; б) юридичні особи України, установчими документами яких передбачено ведення сільськогосподарського виробництва.

Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності лише на земельні ділянки несільськогосподарського призначення в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності.

На землі сільськогосподарського призначення іноземні громадяни, а також особи без громадянства не можуть набувати права власності відповідно до ст. 81 ЗК України [64].

Договір купівлі-продажу належить до цивільних договорів про передачу речей у власність, оскільки метою такого договору є перенесення права

власності на річ до покупця. За ЦК 1963 р., не всі учасники цивільних відносин могли набувати речі у власність. Так, державні підприємства набували речі у повне господарське відання, а державні установи – у державне управління. [238] Однак розробники нового ЦК України визнали безперспективність функціонування цих інститутів в умовах ринкової економіки, тому їм узагалі не знайшлося місця в кодексі.

За критерієм юридичного значення правової мети здійснення правочину (її заснування) правочини поділяються на абстрактні і каузальні (матеріальні). Слово «кауза» мало в римському праві різноманітні значення. У зобов'язальному праві під «кауза» нерідко розуміли ту матеріальну підставу, внаслідок якої сторона вступає в зобов'язання, та мету, що мається на увазі при вступі до зобов'язання [105, с. 296].

У законодавстві поняття про договір купівлі-продажу пов'язано з таким договором, з якого одна сторона набуває право вимагати надання їй певної речі, а інша – право вимагати сплати певної грошової суми. Найближча правова мета продавця – зв'язати покупця обов'язком сплатити гроші, покупця – зв'язати продавця обов'язком передати річ. Договір купівлі-продажу, таким чином, є каузальним договором, бо саме поняття про договір даного виду ґрунтується на характеристиці найближчих правових цілей кожної його сторони [11, с. 238].

Отже, метою договору є перенесення права власності на річ, яка є товаром, покупцеві. Це і є кауза цього договору. Тобто, за загальним правилом, право власності за договором у набувача виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. Втім, право власності на майно за договором, що підлягає нотаріальному посвідченню, виникає у набувача з моменту такого посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, непосвідченого нотаріально, дійсним. Якщо ж договір про відчуження майна підлягає державній реєстрації, право власності у набувача виникає з моменту такої реєстрації (ст. 334 ЦК України).

Отже, договір купівлі-продажу може бути як реальним, так і консенсуальним, оплатним, двосторонньо зобов'язуючим, взаємним (сіналагматичним) (від гр. *synallagma* – взіємовідносини).

Договір купівлі-продажу вважається консенсуальним тоді, коли сторони досягли узгодження між собою стосовно певних умов і продавець зобов'язується передати покупцеві товар у строк, встановлений договором, а якщо зміст договору не дає можливості визначити цей строк – відповідно до положень ст. 530 ЦК (ст. 663 ЦК). Реальним договір вважають тоді, коли передача майна (товару) продавцем покупцеві служить передумовою укладення цього договору. Оплатним договір купівлі-продажу вважають тому, що майновому наданню продавця відповідає зустрічне грошове задоволення за отриманий товар з боку покупця. Оплата придбаного майна має здійснюватися у національній валюті України, за винятком випадків, передбачених законом.

Договір купівлі-продажу є двосторонньо зобов'язуючим, тому що і у покупця, і у продавця є права та обов'язки, причому праву однієї сторони кореспондує обов'язок іншої і навпаки. Зокрема, покупець не повинен виконувати свої обов'язки щодо оплати товару до виконання продавцем своїх обов'язків із приводу передачі товару покупцеві.

Й.О. Покровський зазначає, що з договору купівлі-продажу виникає зобов'язання двостороннє, проте рівномірно двостороннє (*contractus bilateralis aequalis*). Кожна зі сторін одночасно та безумовно є і кредитором, і боржником. Такі два зустрічні зобов'язання пов'язані один з одним: одне існує лише тому, що існує інше; кожне є умовою для іншого. [122, с. 399]

Істотною умовою договору купівлі-продажу є предмет договору. Якщо сторони не дійдуть згоди щодо цієї умови, то договір вважається неукладеним, незважаючи на погодження усіх можливих інших умов (наприклад, строк, місце, спосіб виконання тощо). Варто зазначити, що у разі продажу товарів у кредит з наступним погашенням платежів встановлення у договорі строку

повернення кредиту теж набуває значення істотної умови, оскільки щодо нього між сторонами досягнуто згоди.

У юридичній літературі ведуться дискусії з приводу змісту предмета договору купівлі-продажу. Розглядаючи наведені нижче точки зору, необхідно мати на увазі різницю понять «предмет договору» та «предмет зобов'язань із договору». Так, у багатьох наукових виданнях предмет договору купівлі-продажу визначається як товар, що підлягає передачі покупцеві. О.О. Красавчиков до предмета договору купівлі-продажу теж відносить речі та цінні папери [191, с. 7].

Проте, як зазначає О.С. Іоффе, предмет (об'єкт) купівлі-продажу неминуче повинен втілюватися не в одному, а в декількох матеріальних, юридичних і вольових об'єктах. При цьому під матеріальними об'єктами він розумів майно, що продається, та сплачену за нього грошову суму; під юридичними об'єктами – дії сторін з передачі майна та сплати грошей; під вольовими об'єктами – індивідуалізовану волю продавця і покупця в межах, установлених законом [68, с. 211].

Предметом договору купівлі-продажу є дії продавця щодо передачі товару у власність покупця і відповідно дії покупця стосовно прийняття даного товару – зазначає В.В. Вітрянський [28, с. 22].

Вочевидь відбулось змішання понять предмет договору та предмет зобов'язання.

Цілком слушною є думка М.І. Брагінського, який вважає, що предметом договору купівлі-продажу не може бути лише товар, адже такий підхід суперечить вченню про предмет договору (зобов'язання). Крім товару, предмет договору купівлі-продажу охоплює ще дії продавця з приводу передачі товару, а також дії покупця щодо його прийняття та оплати [28, с. 23].

Найчастіше в цивілістичній літературі відзначають, що предметом зобов'язального права є відносини обміну в суспільстві, що складаються в процесі економічного обороту [35, с. 75].

Відносини економічного обороту – це відносини, що складаються у зв'язку з рухом матеріальних цінностей від однієї особи до іншої. Так, власник майна, розпоряджаючись ним, може укладати цивільно-правові договори, спрямовані на передачу майна іншій особі, або у власність – договір купівлі-продажу [220, с. 8].

Так, відносинами економічного обороту опосередковується переміщення тільки таких матеріальних благ, які виступають у формі товару. Тому під відносинами економічного обороту слід розуміти відносини, які встановлюються в процесі товарного переміщення матеріальних благ – зазначає М.Д. Єгоров. Саме ці відносини, на його думку, і складають предмет зобов'язального права [41, с. 571]. Тобто автор конкретизував, переміщення яких саме благ є визначальним для економічного обороту – матеріальних благ, які виступають у формі товару.

Товар – це категорія економічна, її сутність, зазвичай, визначають як продукт праці, який виробляється для обміну шляхом купівлі-продажу. Кожний товар має дві властивості: по-перше, задовольняє певну потребу людини, по-друге, здатний обмінюватися на інші блага в певних пропорціях [123].

Звичайно, говорити про обмін товару тільки шляхом купівлі-продажу невірно, тому більш прийнятною є вказівка, що товар «призначений для обміну» [45]. Якщо продукт праці чи благо не продані й за них у процесі обміну не отримано певного еквівалента, то вони суспільству не потрібні й товаром бути не можуть [35, с. 78].

На думку Г.Ф. Шершеневича, товар – тільки те, що здатне стати предметом обміну. Головною ознакою товару він називає володіння міноюю цінністю. Якою б не була високою споживча цінність певного блага, воно не стане товаром, якщо є загальнодоступним.

Наприклад, океанічні води не є товаром за загальним правилом. Однак якщо для відбору води з океану для тих, хто її потребує (для облаштування

акваріумів, зокрема) застосовується праця, таке природне благо отримує характеристику «вартості» та перетворюється на товар.

Додатково слід наголосити, що під товаром необхідно розуміти ті господарські блага, які, маючи мінову цінність, призначені для обороту. Тобто продукт, призначений для особистого споживання або для подальшого виробництва, не може визнаватися товаром [241, с. 7].

Г.Ф. Шершеневич також розмежовує поняття «товар» та «річ»: не будь-яка річ є товаром; не будь-який товар є річчю [241, с. 7-8]. Річ не може стати товаром або внаслідок природних умов (відсутність затрат людської праці на її виготовлення тощо), або внаслідок юридичних умов (виключення з цивільного обігу).

Крім того, товаром можуть бути не лише речі, а й інші предмети нематеріального характеру. Цікавим є те, що чим більше у подальшому поживається та глобалізується економічний обмін, тим більша кількість предметів виступає як товари.

Отже, науковці підкреслюють, що товар – це благо (річ або право), яке призначене для обміну на еквівалентній основі.

Вітчизняне законодавство наводить досить схожі визначення терміну «товар». Так, Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» містить наступні положення: «під товаром розуміється будь-яка продукція, послуги, роботи, права інтелектуальної власності та інші немайнові права, призначені для продажу (оплатної передачі)» [159]. Статтею 1 Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» визначено, що товар – будь-яка продукція призначена для продажу [154].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про здійснення державних закупівель», товаром є продукція, об'єкти будь-якого виду та призначення, у тому числі сировина, вироби, устаткування, технології, предмети у твердому, рідкому й газоподібному стані, а також послуги, пов'язані з поставкою товарів, якщо вартість таких послуг не перевищує вартості самих товарів. [157]

Проаналізувавши, можна дійти висновку, що предметом договору купівлі-продажу є товар як річ, сукупність речей, а також майнові права, в тому числі право вимоги. Майнові права є неспоживною річчю та визнаються речовими правами.

Відповідно до ЦК України майном, як особливим об'єктом, вважається річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ст. 190). Єдиним винятком із переліку можливих товарів є гроші (окрім іноземної валюти), що зумовлене природою договору купівлі-продажу. Як випливає зі змісту ст. 13 Конституції України, не можуть перебувати у приватній власності об'єкти права виключної власності народу України, до яких належать земля (за винятком земельних ділянок певного розміру), її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони [81]. Відповідно, названі об'єкти не можуть бути предметом договору купівлі-продажу.

Постановою Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17 червня 1992 р. було затверджено Перелік видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України, та Спеціальний порядок набуття права власності громадянами на окремі види майна, викладені відповідно в додатку №1 і №2 Постанови, а відповідно, перелік видів майна, що не може бути взагалі предметом договору купівлі-продажу, та майна, що може бути предметом цього договору, але за умови дотримання спеціального порядку його укладення [163].

Предметом купівлі-продажу можуть бути й валютні цінності, перелік яких міститься в Декреті Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [167]. Законодавець відносить до предмета купівлі-продажу й право вимоги, зокрема, зафіксованої у цінних паперах (ст. 195 ЦК України, Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок»).

Майнові права на результати творчої діяльності можуть бути предметом купівлі-продажу у випадках, якщо це не суперечить природі таких прав і не заборонено спеціальними нормативними актами. Так, у ст. 31 Закону України від 11 липня 2001 р. «Про авторське право і суміжні права» зазначається, що «майнові права, що передаються за авторським договором, мають бути в ньому визначені. Майнові права, не зазначені в авторському договорі як відчужувані, вважаються такими, що не передані» [133].

Купівля-продаж немайнових благ неможлива, оскільки вони є способами індивідуалізації особи їх носія або необхідними умовами їх існування. Тому допускається лише передача прав на деякі немайнові блага, наприклад, за договором комерційної концесії, проте не самих благ. Так, можна передати право використання імені в комерційних цілях, але ім'я не змінить свого носія, тобто не буде продане. На можливості відчуження лише прав на немайнові блага наголошував, зокрема, Г.Ф. Шершеневич. Він писав: «як майнове право, авторське право підлягає відчуженню з боку автора. Перехід авторського права здійснюється за законним спадкуванням, заповітом, договором». [242, с. 257]

Можливість купівлі-продажу зобов'язальних прав пов'язана з рядом обмежень, зумовлених природою цих прав. Наприклад, не можуть бути майнові права продавця предметом договору по відношенню до себе.

Також з договору про передачу майна, виконання робіт та надання послуг впливає продаж права вимоги грошового характеру. Він здійснюється у формі договору про відступлення грошової вимоги, а не купівлі-продажу. Проте враховуючи, що більшість недоговірних зобов'язань має особистий характер, уступка прав за такими зобов'язаннями або потребує згоди боржника, або взагалі неможлива.

Слід зазначити також, що більшість договорів цивільного права має двосторонній характер, тобто кожна зі сторін має права та обов'язки. Вони настільки тісно пов'язані між собою, що їх розірвання призведе до знищення змісту договору. Однак предметом купівлі-продажу можуть бути лише майнові

права, але не обов'язки (за винятком продажу підприємств). Тому продати майнові права, що ґрунтуються на двосторонньому договорі, можна лише у разі виконання продавцем усіх покладених на нього обов'язків.

Наприклад, замовник за договором підряду може продати належне йому право вимоги передачі результату робіт, якщо він уже сплатив за роботу аванс. В односторонніх договорах (наприклад, договір позички) зазначені обмеження відпадають [43, с. 10]. Таким чином, сфера застосування договорів купівлі-продажу майнових прав досить вузька. Практично вона пов'язана з біржовими правочинами та відступленням виключних прав [43, с. 11-12].

Слід зазначити, що договір купівлі-продажу може бути укладений також на «майбутній товар». Тобто не лише на той товар, що є в наявності у продавця, а й на товар, що буде створений чи набутий у майбутньому. Відзначимо, що дореволюційне цивільне законодавство не дозволяло продаж майбутніх речей за договором купівлі-продажу, об'єктом могли бути лише ті речі, які є в наявності та перебувають у володінні продавця.

Г.Ф. Шершеневич зазначав, що предмет купівлі-продажу повинен відповідати двом вимогам: визначеності та здатності до відчуження [241, с. 131-133]. Таким чином, предметом договору купівлі-продажу може бути будь-яке майно (товар), яке визнане об'єктом права власності і не вилучене з товарообороту.

Згідно зі ст. 656 ЦК України, предметом договору купівлі-продажу може бути: товар, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому (можливість продажу майбутнього врожаю, ненародженої худоби була відома ще римському праву); майнові права (наприклад, зафіксовані у цінних паперах), в тому числі і право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру (застосовуються положення про відступлення права вимоги, якщо інше не встановлено договором або законом). Тобто, у ч. 2 ст. 656 ЦК України йдеться про те, що предметом договору купівлі-продажу можуть бути майнові права. До договору

купівлі-продажу майнових прав застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не випливає із змісту або характеру цих прав. Відповідно до ч. 3 зазначеної статті, предметом договору купівлі-продажу може бути право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру. До договору купівлі-продажу права вимоги застосовуються положення про відступлення права вимоги, якщо інше не встановлено договором або законом. Таким чином, законодавець підкреслює незбіг цих категорій, принаймні їх нетотожність. Таке формулювання свідчить про виділення з усієї сукупності майнових прав (ч. 2) права вимоги (ч. 3). [35, с. 478]

Аналогічно, на думку В. В. Кулакова, до майнових прав належать речові права, а також права вимоги (зобов'язальні права), об'єктом яких є майно у вигляді речей і майнових комплексів, а також внаслідок прямої вказівки – виключні права. Права на дії, що не припускають передачі майна, до майнових прав відносити не можна [85, с. 10].

У розумінні ст. 177 ЦК України майнові права як об'єкти цивільних прав – це цивільні права, що виникають стосовно майна. Вони мають економічний зміст, споживчу цінність і можуть бути виражені в грошовій формі [232, с. 189].

Н. Ю. Голубєва особливо вказує на те, що майнові права, як і всі майнові об'єкти, мають бути придатні до відшкодувального обміну, внаслідок чого вони повинні мати певну цінність [35, с. 483]. Відповідно, на майнові права розповсюджується дія закону вартості. Майнове право, як і будь-який інший товар, повинно мати свою вартість (кількість витраченої праці), що відображатиме його внутрішню споживчу цінність і здатність до обміну на інші блага.

Відсутність оборотоздатності тягне визнання таких прав не придатними до обороту, виходячи з суто законодавчих обмежень. Відсутність другої ознаки товару (економічної цінності) виключає такі права зі сфери цивільного обороту, тобто такі права взагалі або не мають цінності, або ці права є цінністю, але

немайновою [50]. Як бачимо, ці дві ознаки майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин, оборотоздатність і економічна цінність, нерозривно залежать одна від одної.

Незважаючи на те, що законодавець відносить майнові права до самостійних об'єктів цивільного права, деякі вчені все ж таки заперечують віднесення права до об'єктів цивільних правовідносин і взагалі віднесення майнових прав до об'єктів цивільних прав. Саме тому проблема виникнення «права на право» є предметом тривалої дискусії.

Існує точка зору, що віднесення майнових прав до об'єктів цивільних прав призвело до появи правового парадоксу, який цивілісти обговорюють уже впродовж декількох століть, але й досі не знайшли однозначного вирішення. Логіка матеріального світу свідчить, що майнове право, будучи інструментом суб'єкта (тобто мірою його можливої поведінки), не може бути одночасно й тим об'єктом, на який суб'єкт чинить дію [33].

Вихід з цього становища (виникнення конструкції «право на право») запропонував Д. Мейєр, який вважав, що в подібних ситуаціях об'єктом цивільних прав слід визнавати не абстрактне право, а чужу дію, що оформлюється за допомогою права [97, с. 220]. У такому разі покупець набуде у власність чужу дію за допомогою прав вимоги щодо неї [97, с. 227]. З цією думкою варто погодитись.

Ідея Д.І. Мейєра вплинула й на концепцію Г.В. Пушкіної, яка вважає, що майнове право – лише фікція об'єкта права, насправді ж об'єктом права є те, на що спрямовано саме майнове право, тобто дії боржника. Вона зазначає, що істинний зміст положення ЦК про майнове право як об'єкта права виявляється за допомогою різних способів його тлумачення [172, с. 8]. По-перше, використовуючи граматичне тлумачення, можна зробити висновок, що законодавець використовує термін «майнове право» у двох значеннях: юридичному й економічному. В юридичному сенсі майнове право – це різновид суб'єктивного права, і об'єктом права воно бути не може. В економічному ж

сенсі майнове право – це різновид майна, і воно цілком може виступати як об'єкт права. По-друге, використовуючи спеціально-юридичне тлумачення, можна зробити висновок, що законодавець скористався прийомом юридичної фікції. Майнове право – лише фікція об'єкта права, яким насправді буде об'єкт самого майнового права, тобто для права вимоги – дії боржника [172, с. 7].

Проте, на думку Н.Ю. Голубевої, тези Д.І. Мейєра та його послідовників викликають обґрунтовані заперечення, оскільки не можна вважати об'єктом цивільних прав чужу дію або надання, що виступає об'єктом зобов'язального права. Надання не може бути відчужено, надання – це дія, яка тільки буде виконана, коли настане строк виконання чи у зв'язку з пред'явленням вимоги. Її (дію) продати чи передати не можна. Продати можна право вимагати здійснення дії [35, с. 496].

Оскільки у ст. 656 ЦК України законодавець зазначає, що до договору купівлі-продажу права вимоги застосовуються положення про відступлення права вимоги, слова Д.І. Мейєра також не будуть повною мірою відповідати сучасному цивільному праву: на сьогодні ЦК України прямо говорить про купівлю-продаж прав вимоги (не особистих), хоч і з посиланням до норм про відступлення права вимоги.

Важливість норм про відступлення права вимоги при купівлі-продажу прав вимоги не можна переоцінити. Як слушно зазначає Н.Ю. Голубєва, оскільки право вимоги за своїми властивостями дуже відрізняється від об'єкта права власності (його не можна вручити, здати перевізникові або органам зв'язку для відправки), фізична передача прав неможлива, можлива лише їх юридична передача [35, с. 496].

Л.А. Новосьолова підкреслює, що така передача може вважатися такою, що відбулася, тоді, коли продавець передав покупцеві предмет договору. Зрозуміло, що це можливо опосередкувати лише за допомогою спеціальної угоди про цесію [106, с. 4-5]. Без цесії продаж прав вимоги неможливо уявити

взагалі, внаслідок чого в багатьох нормативно-правових актах не вживається термін «продаж прав вимоги».

В.В. Вітрянський, в свою чергу, вказує, що будь-яка оплатна поступка майнових прав (цесія) є їх продажем, а тому правила, що регулюють перехід прав кредитора й, зокрема, поступку вимоги, підлягають пріоритетному (щодо загальних положень про купівлю-продаж товарів) застосуванню [20, с. 265].

Відступлення права вимоги є всього лише актом передачі права й обов'язково здійснюється на підставі будь-якого договору: купівлі-продажу, міни, дарування та ін. Водночас ці дві угоди – цесія й основний договір – достатньо часто оформляються як єдиний договір, який може називатися по-різному: договір відступлення права вимоги, договір купівлі-продажу тощо, що не змінює їхньої правової природи [172, с. 8].

До істотних умов договору купівлі-продажу традиційно відносять умову про ціну. Однак ціна не є істотною умовою, оскільки згідно зі ст. 691 ЦК України, ціна, не встановлена у договорі, визначається виходячи зі звичайних цін, що склалися на аналогічні товари на момент укладення договору.

Верховна Рада України 21 червня 2012 р. прийняла Закон України «Про ціни і ціноутворення». За цим законом у народному господарстві застосовуються вільні ціни і тарифи, державні фіксовані та регульовані ціни і тарифи [169].

Згідно зі ст. 691 ЦК України, покупець зобов'язаний оплатити товар за ціною, встановленою у договорі купівлі-продажу, якщо вона не встановлена у договорі і не може бути визначена виходячи з його умов, або за ціною, яка встановлюється або регулюється уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування (ст. 632 ЦК України).

Крім того, покупець зобов'язаний вчинити за свій рахунок дії, які відповідно до договору, актів цивільного законодавства або вимог, що звичайно ставляться, необхідні для здійснення платежу (ст. 691 ЦК України). Якщо ціну

встановлено залежно від ваги товару, вона визначається за вагою нетто, якщо інше не встановлено договором купівлі- продажу.

За загальним правилом, зміна ціни після укладення договору допускається лише у випадках і на умовах, установлених договором або законом. Зміна ціни в договорі після його виконання не допускається.

За чинним законодавством сторони у договорі купівлі-продажу, які займаються підприємницькою діяльністю, мають право вільно визначати ціну предмета правочину, а в передбачених законом випадках повинні керуватися державними фіксованими чи регульованими цінами.

Наприклад, у договорі оптової купівлі-продажу вільні ціни можуть бути встановлені у вигляді твердої суми, можуть бути рухливі (умовно тверді) та плаваючі. При цьому невідповідність ціни справжній вартості товару у вітчизняному законодавстві, як правило, не є підставою для визнання договору недійсним. Це відкриває широке поле для фінансових махінацій з метою ухилення від сплати податків, легалізації тіньових прибутків тощо [8, с. 39].

До істотних умов договору купівлі-продажу, крім розглянутих вище, належать умови, щодо яких за заявою однієї зі сторін має бути досягнуто згоди. Вони покликані забезпечити важливі інтереси продавця або покупця і можуть стосуватися тари та упаковки, способів доставки товару, додаткових послуг з боку продавця, страхування товару покупцем тощо.

В ЦК України (глава 54) передбачаються такі види договорів купівлі-продажу: а) роздрібна купівля-продаж (§2); б) поставка (§3); в) контракція сільськогосподарської продукції (§4); г) постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу (§5); д) міна (§6). Слід зазначити, що в ЦК 1963 р. договори поставки, міни, контракції сільськогосподарської продукції регулювалися як самостійні договори цивільного права.

Виділення названих видів договорів купівлі-продажу має на меті здійснення найбільш простого і оптимального правового регулювання подібних правовідносин. Подібність відповідних правовідносин дозволило законодавцю

встановити правило (ст. 565 ЦК України) про можливість застосування загальних положень про купівлю-продаж, якщо інше не встановлено законом про ці види договорів або не впливає з суті зобов'язання. Такий підхід позбавив законодавця необхідності кожного разу відтворювати в ЦК України одні й ті ж норми, які регулюють більшу частину умов цих договорів, що було б неминуче для надання їм, поряд із договором купівлі-продажу, самостійного характеру.

У юридичній літературі відсутній єдиний критерій для виділення окремих видів договору купівлі-продажу. Так, Г.Ф. Шершеневич розрізняв такі окремі види купівлі-продажу: а) продане за зразками; б) продаж на пробу; в) продаж для проби; г) продаж у розстрочку; д) продаж з аукціону [241, с. 252-258].

Залежно від особливостей організаційно-правових форм торгівлі, які використовуються на території перебування сторін договору купівлі-продажу, особливостей відчужуваних об'єктів, особливостей способу укладення та виконання договору, О.В. Дзера розрізняє такі види договору купівлі-продажу, як: а) договори купівлі-продажу земельних ділянок, валютних цінностей, жилих будинків, квартир, автомашин; б) договори купівлі-продажу, які укладаються у внутрішньому та зовнішньоекономічному обігу; в) договори купівлі-продажу в оптовій та роздрібній торгівлі; договори що укладають на біржах та аукціонах; г) форвардні та ф'ючерсні угоди купівлі-продажу; д) договори купівлі-продажу об'єктів приватизації; е) договори купівлі-продажу на умовах комісії, консигнації та поставки [222, с. 7].

На думку Н.О. Саніахметової, до окремих видів договору купівлі-продажу, що використовуються у підприємницькій діяльності, належать: договір поставки для державних потреб, договір поставки товарів, договір контрактації, договір енергопостачання, договір продажу підприємства. До числа договорів у сфері підприємництва слід також віднести договір роздрібною купівлі-продажу, за яким одна зі сторін виступає як підприємець і одержує підприємницький прибуток від продажу товарів споживачам [187, с. 32].

Таким чином, договір купівлі-продажу посідає центральне місце в системі договірних відносин. Особливе значення даного правочину полягає в тому, що він є найпоширенішою підставою переходу права власності. Так, даним договором опосередковується придбання продуктів харчування та одягу, житла та автотранспортних засобів тощо; за допомогою нього здійснюється багато видів підприємницької діяльності, зокрема торговельна.

При цьому більшість укладених договорів у цій сфері відносяться до договору роздрібною купівлі-продажу.

Роздрібна купівля-продаж є самостійним видом договору купівлі-продажу та призначений для безпосереднього та системного забезпечення населення промисловими та продовольчими товарами. Цей вид договору є фінальною правовою формою, яка опосередковує процеси обороту матеріальних благ, перед тим як вони будуть спожитими. На цьому останньому етапі держава ще має можливість активно втрутитися в регулювання процесів розподілу, відкоригувати зворотні зв'язки між споживанням і виробництвом.

Однак і саме споживання товарів частково регулюється законодавством про роздрібну купівлю-продаж. Адже тільки належне виконання зобов'язання припиняє його. Якщо ж права споживача порушені, закон продовжує захищати їх аж до моменту остаточного виконання договору [43, с. 40].

Варто зазначити, що характеризуються широкою специфікою відносини, які складаються у сфері торговельного обслуговування населення між особами, котрі займаються підприємницькою діяльністю, з одного боку, і споживачами, з другого боку.

2.2. Поняття та ознаки договору роздрібною купівлі-продажу

У сучасному світі з поживленням ситуації на ринку роль роздрібною купівлі-продажу невпинно зростає та перетворюється на могутній чинник

економічного розвитку. Перш за все, ці відносини не можуть кваліфікуватися тільки як акт звичайного товарообміну. Основною метою встановлення договірних зв'язків є задоволення побутових потреб фізичних осіб, а кінцевим договірним результатом – якість торговельного обслуговування, яка передбачає поряд з якістю товару, що продається, також якість додаткових послуг, які надаються споживачу і завдяки яким останній отримує певні зручності (комфорт при придбанні товарів, висока культура обслуговування тощо) [219, с. 42].

Настільки значна роль договору роздрібної купівлі-продажу обумовлює найпильнішу увагу, що приділяється йому законодавцем [43, с. 40].

Договір роздрібної купівлі-продажу регулюється ст.ст. 698 – 711 ЦК, Законом «Про захист прав споживачів», Законом «Про електронну комерцію» та іншими нормативними актами залежно від того, який товар є предметом договору.

Відповідно до ч. 1 ст. 698 ЦК України договір роздрібної купівлі-продажу – це договір, за яким продавець, який здійснює підприємницьку діяльність з продажу товару, зобов'язується передати покупцеві товар, що звичайно призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов'язується прийняти товар і оплатити його.

Специфіка договору роздрібної купівлі-продажу обумовлена специфікою, власне, роздрібної торгівлі, відносини у сфері якої він опосередковує. За визначенням роздрібної торгівлі, наведеним у листі Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 25 лютого 2002 р. №56-38/87 «Щодо тлумачення термінів «оптова торгівля» та «роздрібна торгівля»», нею вважається сфера підприємницької діяльності з продажу товарів або послуг на основі усного або письмового договорів купівлі-продажу, безпосередньо, кінцевим споживачам для їх власного некомерційного використання. Тобто, договір роздрібної купівлі-продажу укладається суб'єктом підприємницької

діяльності із кінцевим споживачем з приводу товару, який буде використовуватись споживачем з некомерційною метою.

Слід вказати, що розрізнення договорів роздрібної купівлі-продажу та поставки може мати важливе практичне значення. Так, ліцензії на право оптової торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами чи роздрібної торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами є різними ліцензіями, мають різну вартість, тому потрібно мати чіткі критерії, які дозволяють відрізнити ці види діяльності.

З іншого боку, якщо торгівля є роздрібною, вона може за певних умов підлягати додатковому законодавчому регулюванню такими актами, як, наприклад: Правила роздрібної торгівлі непродовольчими товарами, затверджені наказом Міністерства економіки України від 19.04.2007 року №104; Правила роздрібної торгівлі продовольчими товарами, затверджені наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 11.07.2003 року №185; Правила роздрібної торгівлі алкогольними напоями, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 30.07.1996 р. №854; Правила роздрібної торгівлі примірниками аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, затверджені Кабінетом Міністрів України від 04.11.1997 року №1209; Правила роздрібної торгівлі нафтопродуктами, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.1997 року №1442; Правила роздрібної торгівлі ювелірними та іншими виробами з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення та напівдорогоцінного каміння, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.1999 року №460 тощо.

Зміст поняття торгівлі досить широкий, адже її можна розуміти і як систему (мережу) всіх торговельних підприємств (у тому числі роздрібних) та їх інфраструктуру, і як процес товарообігу.

Законодавство чітко не визначило поняття «роздрібна торгівля» та «роздрібне торговельне підприємство» [223, с. 45]. У Законі України «Про

захист прав споживачів» ці терміни взагалі не застосовуються (у ньому вживаються поняття «торговельне підприємство», «торговельне обслуговування»). В інших законодавчих актах вживаються поняття «роздрібний продаж», «роздрібна торгівля» (наприклад, у Порядку заняття торговельною діяльністю і правилах торговельного обслуговування населення, у Правилах роздрібної торгівлі алкогольними напоями від 30 липня 1996 р.) або «роздрібні торговельні підприємства» (ЦК України), зміст яких не розкривається. Це вносить у правове регулювання торговельних відносин певну невизначеність, ускладнює застосування чинного законодавства, так як визнання підприємства торговельним тягне за собою дещо інші правові наслідки у разі придбання у нього товарів особами, аніж визнання його неторговельним.

Певна відповідь на поставлене питання міститься в Законі України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності», у ст. 3 якого зазначається, що під роздрібною торгівлею слід розуміти торгівлю товарами та виконання при цьому супутніх робіт (послуг) за готівку, а також за інші готівкові платіжні засоби, включаючи кредитні картки [223, с. 46].

Однак, таке розуміння роздрібної торгівлі в цьому законі є неповним і навіть помилковим, адже у будь-якому разі не може розглядатися як роздрібна торгівля купівля-продаж між фізичними особами (не підприємцями), промислової партії товарів між двома суб'єктами підприємництва.

Таким чином, під роздрібною торгівлею слід розуміти торгівлю товарами, яку здійснюють професійні продавці – торговельні підприємства (фізичні особи-підприємці) для задоволення виключно побутових потреб фізичних осіб переважно за готівку через спеціально створені пункти продажу (універмаги, універсами, магазини, кіоски, автомагазини, палатки тощо) або дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем.

Це, однак, не виключає можливості придбання в таких пунктах роздрібної торгівлі товарів юридичними особами для задоволення своїх виробничих

потреб. Але на такі відносини мають поширюватися загальні норми цивільного законодавства про купівлю-продаж. Законодавство про захист прав споживачів поширюється на відносини у сфері роздрібної торгівлі та торговельно-виробничої діяльності (громадське харчування).[96]

Згідно зі ст. 626 ЦК України, договором є «домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків».

Договір – поняття багатозначне. Ще з часів римського права договір традиційно розглядали з трьох точок зору: як підставу виникнення правовідносин (тобто як юридичний факт), як саме правовідношення, що виникло з цієї підстави, і, нарешті, як форму, яку відповідні правовідношення приймають [107, с. 63].

В теорії права окрім вказаних підходів можна зустріти й інші точки зору на сутність цивільно-правового договору. Так, іноді під договором розуміється акт індивідуального піднормативного регулювання, особливий спосіб волевиявлення, сукупність умов і т.д.

Цивільно-правовий договір – цілісне структурне утворення, система визначених елементів. Слово «елемент» означає складову частину чого-небудь [26, с. 262]. Таким чином, елементи цивільно-правового договору представляють собою його структурні частини.

Як зазначає М. І. Брагинський, в якості однієї з відмінних ознак договору купівлі-продажу, що виділяють його серед інших договорів купівлі-продажу, виступає його предмет [19, с. 77].

А.Є. Шерстобітов, також виділяючи предмет як специфічну рису договору роздрібної купівлі-продажу, підкреслює: «Цілі, для яких купується товар, повинні бути виключно особисті (побутові). Це означає, що товари можна придбати для особистих потреб (наприклад, покупка товарів особистої гігієни), або для побутових (наприклад, придбання електропобутових приладів), або ж одночасно і для особистих і для побутових (наприклад, придбання студентом

мікрокалькулятора для використання його як дома, так і на заняттях)». Далі, продовжуючи виділяти окремі види товарів, які можуть бути предметом роздрібної купівлі-продажу, він пише: «Разом з тим предметом роздрібної купівлі-продажу можуть бути і такі товари, котрі дають можливість використовувати їх в виробничих цілях, оскільки закон обмежує цілі використання товару, прямо встановлюючи можливість іншого їх використання, але обов'язково не пов'язаного з підприємницькою діяльністю» [229, с. 262].

Крім цього, характерною ознакою предмета договору роздрібної купівлі-продажу, на думку В.І. Борисової, є те, що покупець купує не тільки товар, який звичайно призначається для певних цілей, а таку його кількість, що не перевищує нормально необхідної роздрібної купівлі-продажу для особистого, сімейного, домашнього, або іншого використання [14, с. 330].

Слід звернути увагу на те, що в контексті договору роздрібної купівлі-продажу, товари раціонально поділяти на продовольчі та, відповідно, не продовольчі, що зумовлене правовим регулюванням договору роздрібної купівлі-продажу.

Так, наприклад, правове регулювання купівлі-продажу непродовольчими товарами здійснюється Правилами роздрібної торгівлі непродовольчими товарами (далі – Правила). Зокрема, вказані Правила у Розділі II визначають особливості продажу окремих груп товарів, серед яких: швейні, трикотажні, хутряні, овчинно-шубні (кожухові) товари та головні убори (глава 1), текстильні товари (глава 2), взуття (глава 3), електропобутові товари (глава 4), телерадіотовари (глава 5), товари побутової хімії, мінеральні добрива та засоби захисту рослин (глава 6), меблі (глава 7), товари для фізичної культури, спорту, туризму (глава 8), лісоматеріали та будівельні матеріали (глава 9), парфумерно-косметичні товари і мило туалетне (глава 10) та галантерейні товари (глава 11) [128].

Предметом договору роздрібної купівлі-продажу непродовольчими товарами не можуть бути товари, що не мають відповідного маркування,

належного товарного вигляду, на яких строк придатності не зазначено або зазначено з порушенням вимог нормативних документів, строк придатності яких минув, а також тих, що надійшли без документів, передбачених законодавством, зокрема, які засвідчують їх якість та безпеку (п. 14 Правил), а також товари, на які нормативними документами встановлено гарантійні строки, без експлуатаційних документів (технічного паспорта або іншого документа, що його змінює, тощо) (п.17 Правил) [128].

Згідно з Розділом II Правил роздрібної торгівлі продовольчими товарами, всі вони поділяються на 7 окремих груп: хліб і хлібобулочні вироби (ст. 1); кондитерські вироби і мед (ст. 2); крупи, макаронні вироби, борошно, крохмаль, цукор та кухонна сіль (ст. 3); м'ясо та м'ясопродукти (ст. 4); молоко, молокопродукти, майонез, морозиво, харчові жири, сири, яйця курячі харчові (ст. 5); риба і риботовари (ст. 6); безалкогольні та слабо алкогольні напої (ст. 7) [148]. Окрім перерахованих груп товарів існують також і деякі інші, що регулюються відповідними нормативними актами, в залежності від того, який товар є предметом договору. Їх величезна кількість призводить до деяких незручностей і колізій. Тому, на нашу думку, доречно було б всі ці «Правила» поєднати в одному нормативному документі.

На прикладі Російської Федерації (далі – РФ), бачимо, що більша частина товарів роздрібної купівлі-продажу, як продовольчих так і не продовольчих згрупована у Правилах продажу окремих видів товару, де вони відображають особливості продажу шести великих груп товарів. Слід відмітити, що і до 1988 року в РФ діяли такі «Правила», але під назвою «Правила продажу окремих видів продовольчих та непродовольчих товарів», затверджені Урядом РФ в 1993 році. Ці Правила містили загальні положення, а також особливості продажу окремих груп товарів (хліб і хлібобулочні вироби, м'ясні, молочні, яйця, маргарин, рибні, тканини, одяг, взуття, радіотовари та електропобутові товари).

Вважаємо, що доречно було б запозичити дану ідею, вдосконаливши її та імплементувавши до вітчизняного законодавства в більш прогресивному

вигляді з урахуванням європейських стандартів роздрібної торгівлі. Для зручності правового регулювання доцільно згрупувати всю цю множинність «Правил» в одному нормативному документі, розділити в ньому на розділи продовольчі та непродовольчі товари та доповнити вже існуючий перелік тими групами, які на даний період часу регулюються окремими нормативними актами.

Наприклад, групу продовольчих товарів розширити восьмою групою «Картопля та плодоовочева продукція», що регулюється Правилами роздрібної торгівлі картоплею та плодоовочевою продукцією [145] та дев'ятою – «Алкогольні напої» [144].

Що стосується непродовольчих товарів, то дану групу необхідно б розширити з 11 існуючих до 17, доповнивши даний перелік такими групами, як: 12. Нафтопродукти [146]; 13. Примірники аудіовізуальних творів і фонограм, відеограм, комп'юторних програм, баз даних [130]; 14. Ювелірні та інші вироби з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного походження та напівдорогоцінного каміння [150]; 15. Комісійна торгівля непродовольчими товарами [142]; 16. Вуглеводний газ [149]; 17. Антикварні речі [151].

На наш погляд, дане законодавче закріплення груп товарів за предметом договору роздрібної купівлі-продажу було б більш зручним та логічним та істотно б полегшило правозастосовчу практику.

Отже, можна виділити такі характерні риси, які впливають із визначення поняття договору та дозволяють виділити роздрібну купівлю-продаж як самостійний вид договору купівлі-продажу:

по-перше, предметом є товар, призначений для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю;

по-друге, продавцем може бути лише підприємство, установа, організація або фізична особа – підприємець, які здійснюють підприємницьку діяльність із

продажу товарів, тобто торговельну діяльність. Дійсно, суб'єктний склад договору роздрібної купівлі-продажу відрізняється яскравою специфікою.

На стороні продавця завжди виступає комерційна організація або ж фізична особа – підприємець, які здійснюють підприємницьку діяльність з продажу товарів в роздріб. Відповідно до Порядку провадження торговельною діяльністю та правил торговельного обслуговування населення, торговельна діяльність провадиться суб'єктами господарювання у сфері роздрібної та оптової торгівлі, а також ресторанного господарства (п. 3) [140]. Що ж стосується покупця, то ним найчастіше виступає фізична особа, яка вступає у відносини для задоволення своїх особистих побутових потреб, оскільки «особисте, домашнє» використання притаманне тільки фізичним особам. Разом з тим формулювання «іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю» дає підстави вважати, що покупцем за договором роздрібної купівлі-продажу може бути і юридична особа, перш за все непідприємницькі товариства, неприбуткові організації тощо. Про можливість юридичної особи бути покупцем за договором роздрібної купівлі-продажу безпосередньо згадується в ч. 2 ст. 702 ЦК України та ч. 1 ст. 704 ЦК України.

Разом з тим на юридичних осіб – покупців за договором роздрібної купівлі-продажу згідно з п. 22 ст. 1 Закону не поширюється дія Закону України від 12.05.1991 року «Про захист прав споживачів». Зокрема, відносини, пов'язані з купівлею світильників у магазині для офісу юридичної особи, саме охоплюються договором роздрібної торгівлі. А це свідчить про те, що сфера застосування норм ЦК України про роздрібну купівлю-продаж значно ширша порівняно з нормами Закону України «Про захист прав споживачів».

Так, згідно з цим Законом, споживачем є громадянин, який придбає, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб. Таким чином, Закон України «Про захист прав споживачів» не поширюється на відносини за участю юридичних осіб, які виступають як покупець за договором роздрібної купівлі-продажу.

При цьому ЦК України, враховуючи різне правове положення і фактичні можливості із захисту порушених прав і законних інтересів, якими наділені фізичні та юридичні особи, надає додаткових прав не всім покупцям, а виключно фізичним особам. Відповідно до п. 3 ст. 698 ЦК України, до відносин за договором купівлі-продажу за участю покупця – фізичної особи, не врегульованих ЦК України, застосовується законодавство про захист прав споживачів.

У зв'язку з цим в п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України в редакції від 25 травня 1998 р. №15 «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» підкреслюється, що законодавство про захист прав споживачів регулює відносини між громадянином, котрий придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари (роботи, послуги) виключно для власних побутових потреб, не пов'язаних з отриманням прибутку, з однієї сторони, і з підприємством, установою, організацією чи фізичною особою – підприємцем, які виготовляють та продають товари, виконують роботи та надають послуги [164] за відплатним договором, з другої сторони.

Тому суди не вправі керуватися законодавством про захист прав споживачів при вирішенні спорів, що впливають з відносин між громадянами, що вступають в договірні відносини між собою з метою задоволення особистих побутових потреб, а також з відносин, що виникають у зв'язку з придбанням фізичною особою – підприємцем товарів, виконанням для нього робіт або наданням послуг не для особистих побутових потреб, а для здійснення підприємницької діяльності або у зв'язку з придбанням товарів, виконанням робіт і наданням послуг з метою задоволення потреб організацій.

Можливість фізичної особи вступати у торговельні правовідносини залежить від обсягу її цивільної дієздатності. Так, у порядку провадження торговельної діяльності та правилах торговельного обслуговування населення міститься загальне правило про те, що продаж товарів окремим категоріям

громадян здійснюється в установленому порядку. Продаж товарів повсякденного попиту дітям проводиться лише у разі, якщо вони можуть самостійно зробити покупку та розрахуватися за придбаний товар. [140]

Відповідно до Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями, продаж алкогольних напоїв фізичним особам, які не досягли 18-річного віку, забороняється. У разі виникнення сумніву щодо віку покупця продаж алкогольних напоїв здійснюється за умови пред'явлення документа, що засвідчує його вік. Крім того, не дозволяється здійснювати продаж алкогольних напоїв (виступати як продавці) працівниками суб'єкта господарювання, яким не виповнилося 18 років. [144]

Як уже зазначалося, продавцем може бути юридична або фізична особа, яка здійснює підприємницьку торговельну діяльність. Однак роздрібна торгівля деякими видами товарів може здійснюватися лише на підставі спеціального дозволу – ліцензії. Відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», ліцензія – це документ, що надається органом ліцензування, на право провадження суб'єктом господарювання визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, в електронному вигляді (запис про наявність ліцензії у такого суб'єкта господарювання в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців) або на паперовому носії. Відповідно до цього Закону (ст. 7), ліцензуванню підлягають такі види діяльності з продажу товарів, як виробництво і торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами, яка ліцензується відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» та виробництво лікарських засобів, оптова та роздрібна торгівля лікарськими засобами, імпорт лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) – з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про лікарські засоби». [161]

Ліцензія видається за плату органом виконавчої влади, визначеним Кабінетом Міністрів України або спеціально уповноваженим виконавчим органом рад для ліцензування певних видів господарської діяльності.

Враховуючи ту обставину, що в договірні відносини з роздрібною купівлі-продажу вступають підприємці, що здійснюють професійну діяльність з продажу товарів у роздріб, і економічно слабші споживачі, іншою специфічною його рисою є публічність даного договору. У зв'язку з цим до нього застосовуються правила, встановлені ст. 633 ЦК. Умови публічного договору, що не відповідають зазначеним вимогам, є нікчемними.

Договір роздрібною купівлі-продажу є публічним, оскільки продавець взяв на себе обов'язок здійснювати продаж товарів кожному, хто до нього звернеться. Умови публічного договору встановлюються однаковими для всіх споживачів, крім тих, кому за законом надані відповідні пільги (ст. 633 ЦК України). Продавець не має права відмовити в укладенні договору при наявності відповідного товару. При цьому істотні та інші умови повинні бути однаковими для всіх споживачів.

Не виникає сумнівів у тому, що предмет договору роздрібною купівлі-продажу є істотною умовою договору.

Що стосується ціни, то вона зазвичай не є істотною умовою договору купівлі-продажу. Однак для договору роздрібною купівлі-продажу, виходячи з п. 1 ст. 706 ЦК ціна є істотною умовою. Вчений правознавець Ю.О. Заїка зазначає, що вона є однаковою для всіх покупців [61, с. 211], адже договір роздрібною купівлі-продажу є публічним договором.

Це правило безпосередньо пов'язане з нормами, що визначають момент укладення договору. Враховуючи характер роздрібною купівлі-продажу як договору приєднання, п. 1 ст. 706 ЦК передбачає, що покупець зобов'язаний оплатити товар за ціною, оголошеною продавцем у момент укладення договору роздрібною купівлі-продажу. При цьому ціна товарів, за загальним правилом, повинна встановлюватися однаковою для всіх покупців (п. 2 ст. 633 ЦК). Звідси

можна зробити висновок про те, що покупець за договором роздрібної купівлі-продажу не може безпосередньо брати участь у визначенні ціни товару.

Які ж наслідки настають при порушенні продавцем зазначеного правила? З одного боку, п. 6 ст. 633 ЦК говорить про нікчемність умов публічного договору (у тому числі про ціну), які не є рівними для всіх покупців. Проте визнання нікчемним істотної умови про ціну тягне недійсність всього правочину, що випливає з тлумачення ст. 217 ЦК. Отже, вимагати визнання договору недійсним (нікчемним) і приведення сторін у початкове положення. Якщо куплений товар вже спожитий, двостороння реституція означатиме відшкодування покупцю різниці між сплаченою ним ціною і найменшою ціною, за якою даний продавець відпускав товар іншим покупцям.

Винятком із загального правила можуть бути лише випадки, коли законом або іншими нормативними актами допускається надання пільг для окремих категорій споживачів [39, с. 457]. Так, роздрібні ціни позначаються продавцем на ярликах (цінниках) або в покажчиках цін товарів, що надходять до продажу (п. 15 Правил).

Слід зазначити, що Правилами встановлюється і форма оплати, яка може здійснюватись готівковою та/або в безготівковій формі (із застосуванням платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо) відповідно до законодавства. Водночас, разом із товаром споживачеві в обов'язковому порядку видається розрахунковий документ установленної форми на повну суму проведеної операції, який засвідчує факт купівлі товару (п. 18 Правил) [129].

Директива 98/6/ЄС від 16 лютого 1998 року про захист споживачів при зазначенні цін на товари, що пропонуються споживачам встановлює обов'язок продавців зазначати ціну продажу та ціну за одиницю, оскільки це істотно сприяє поліпшенню інформування споживача, оскільки це найпростіший шлях надання споживачам можливості оцінювати та порівнювати ціну товарів в оптимальний спосіб та відповідно, робити поінформований вибір на основі простих порівнянь. Це, у свою чергу, запобігає введенню в оману споживачів

шляхом проведення «акцій», коли пропонується придбати товар у більшій кількості нібито за нижчу ціну – вказання ціни за одиницю товару дозволяє споживачеві самостійно провести аналіз, чи дійсно в рамках такої акції він отримає певну економію, чи це просто маркетинговий хід, який не містить у собі реальних переваг для споживача.

В рамках цієї Директиви: «*ціна продажу*» означає кінцеву ціну за одиницю товару, або заданої кількості товару, включаючи ПДВ та всі інші податки; «*ціна за одиницю*» означає кінцеву ціну, включаючи ПДВ та всі інші податки, за один кілограм, один літр, один метр, один квадратний метр або один кубічний метр товару або іншу єдину одиницю кількості, яка широко та зазвичай використовується у відповідній державі-члені для продажу особливих товарів.

Слід зазначити, що деякі країни, які встали на шлях євроінтеграції, вже забезпечують практичну реалізацію вказаного аспекту. Так, у Республіці Молдова, яка парафувала угоду про асоціацію з ЄС у кінці листопада 2013 року обов'язковим при продажу товару є вказання двох цін – ціни продажу та ціни за одиницю.

Строк договору роздрібної купівлі-продажу визначається самими сторонами і є звичайною умовою договору. Істотний характер він набуває лише в договорах купівлі-продажу товару в кредит [43, с. 46]. Відсутність у договорі умови про строк дозволяє застосувати норми ст. 663, 664 ЦК, а також відсилає до численних диспозитивних норм підзаконних актів, що регулюють окремі різновиди роздрібної купівлі-продажу. Стаття 701 ЦК містить правила про договори, укладених з умовою прийняття товару покупцем у встановлений строк. У такому договорі моменти укладення (шляхом оплати) і прийняття товару покупцем не збігаються. Практична цінність зазначеної статті невелика, оскільки всі ці положення дублюють загальні норми ЦК. Можливо, законодавець хотів закріпити тут особливе право покупця відстрочити оплату товару на деякий термін. Але юридична практика свідчить, що і раніше право

покупця залишити відібраний ним товар на певний час широко застосовувалося в роздрібній торгівлі.

Водночас формулювання ст. 702 ЦК не залишає сумнівів у тому, що покупець має право відстрочити саме прийняття, а не оплату товарів. Необхідність особливого закріплення цього права невелика. Так, неявка покупця для прийняття товару у визначений строк може розглядатися продавцем як відмова покупця від виконання договору. Відповідальність за це порушення настає за загальними правилами п. 2 ст. 612 ЦК у формі відшкодування збитків. Однак навряд чи розмір цих збитків перевищить покупну ціну товару, отриману продавцем.

Отже, погоджуючись з думкою Н.Ю. Голубевої, слід зазначити, що специфічними ознаками договору роздрібної купівлі-продажу, які дозволяють його виділити в окремий різновид договорів купівлі-продажу є: 1) специфічний суб'єктний склад. Продавцем може виступати лише суб'єкт підприємницької діяльності, в тому числі і фізична особа – СПД. Покупцем, як правило, є фізичні особи, але можуть бути і юридичні; 2) мета використання товару – предметом даного договору може бути не будь-який товар, а лише товар, що призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю; 3) договір сконструйований у ст. 698 ЦК лише як консенсуальний; 4) договір роздрібної купівлі-продажу є публічним; 5) як правило, договір роздрібної купівлі-продажу належить до договору приєднання (ст. 634 ЦК), оскільки в більшості випадків продавець визначає його умови в односторонньому порядку; 6) до відносин за договором роздрібної купівлі-продажу з участю покупця – фізичної особи, не врегульованих ЦК, застосовується законодавство про захист прав споживачів. Яскравим прикладом такої відносин може бути роздрібна торгівля через засоби мережі Інтернет, яка наразі регулюється Законом України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 року, а Цивільний кодекс України відповідними бланкетними нормами ще не доповнено; 7) договір роздрібної купівлі-продажу

укладається на основі публічної оферти, тобто оферти, що відповідає всім ознакам оферти, але звернена до невизначеного кола осіб. Відповідно до Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування населення, затвердженого постановою КМУ від 15.06.2006 р. №833 забороняється безпідставне вилучення, приховання або затримання реалізації виставлених для продажу товарів [215, с. 49].

Таким чином, договір роздрібної купівлі-продажу – це договір, за яким продавець, який здійснює підприємницьку діяльність з продажу товару, зобов'язується передати покупцеві товар, що звичайно призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов'язується прийняти товар і оплатити його. Ознаки договору: специфічний суб'єктний склад; предмет; договір консенсуальний; публічний; як правило належить до договору приєднання; покупець – фізична особа; укладається на основі публічної оферти.

Отже, предметом договору роздрібної купівлі-продажу є товар, що призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю. Сторони договору: продавець та покупець. На стороні продавця завжди виступає комерційна організація або ж фізична особа – підприємець, які здійснюють підприємницьку діяльність з продажу товарів в роздріб. Що ж стосується покупця, то ним найчастіше виступає фізична особа, яка вступає у відносини для задоволення своїх особистих побутових потреб. Істотні умови договору – це предмет і ціна.

2.3. Класифікація та особливості окремих видів договору роздрібної купівлі-продажу

Система цивільно-правових договорів постійно розвивається. Безперервний розвиток майнових відносин та еволюція економічного обороту, що регулюються договірним правом, призводить до появи нових видів та підвидів цивільних договорів.

Слід звернути увагу, що в радянських кодексах 1922 р. та 1964 р. не вживалось законодавцем навіть самого поняття договору роздрібної купівлі-продажу і, відповідно, вони не виділяли його. Що стосується чинного ЦК України, то в ньому законодавець присвячує даному договору цілий параграф, в якому ст.ст. 701-705 присвячені видам договору роздрібної купівлі-продажу.

В енциклопедичному словарі під видом розуміють основну структурну і класифікаційну одиницю будь-якої системи [24, с. 217]. Таким чином, розподіл на види відбувається шляхом класифікації.

Класифікація (від лат. *classis* – розряд і *...ficatio*, від *fasio* – роблю) – система супідрядних понять (класів об'єктів) тієї або іншої галузі знань чи діяльності людини, що використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями чи класами об'єктів [25, с. 371], або система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [26, с. 262].

Класифікація – важливий засіб підвищення змістовності наукової інформації: вона дає можливість за місцем, займаному об'єктом в класифікаційній системі, легко встановити його основною ознакою і властивості, причому не тільки ті, які вже відомі науці, але й ті, які безпосередньо ще не були виявлені в процесі пізнання [184, с. 27].

Проблеми, які пов'язані з класифікацією договорів, відносяться до числа давніх проблем цивілістики. Класифікація договорів роздрібної купівлі-продажу слугує цілям виявлення істотних рис подібності та відмінності між ними, що полегшує для суб'єктів цивільних правовідносин правильний вибір типа або виду договору, забезпечує його відповідність змісту регульованої діяльності. На практиці це сприяє укладанню саме такого договору, який найбільшою мірою відповідає потребам його учасників.

Розглянемо можливі способи класифікації. Класифікація любого поняття передбачає його поділ на декілька типів (види, підвиди). Такий поділ може бути проведений двома способами: 1) шляхом дихотомії, завдяки якій,

використовуючи послідовно певну підставу (критерій), ділять поняття на дві групи, одну з яких характеризує наявність цієї підстави, а іншу – його відсутність; 2) за допомогою певних підстав створюється необмежене число груп, в кожній з яких зазначені підстави відповідним чином індивідуалізуються [18, с. 308].

Отже, саме способом створення необмеженого числа груп і проводиться класифікація договору роздрібної купівлі-продажу на окремі види, а підставами даної класифікації слід визнати окремі умови договору.

ЦК України виділяє такі види договору роздрібної купівлі-продажу: договір з умовою про прийняття покупцем товару у встановлений строк; договір про продаж товарів за зразками; договір про продаж товарів із використанням автоматів; договір з умовою про доставку товару покупцеві; договір найму-продажу.

Щодо договору з умовою про прийняття покупцем товару у встановлений строк, то відповідно до ст. 701 ЦК України, протягом цього строку товар не може бути проданий продавцем іншому покупцеві, тобто на продавця покладається додатковий обов'язок щодо вилучення певного товару із торгового обігу на обумовлений договором строк. При цьому додаткові витрати продавця на забезпечення передання товару покупцеві у встановлений строк включаються в ціну товару, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства (ч. 3 ст. 701 ЦК України).

Особливу увагу слід звернути на роль строку в досліджуваному договорі. Так, строк, з одного боку, визначає проміжок часу, впродовж якого продавець зобов'язаний зберігати товар, а, з іншого, – надає можливість покупцеві прийняти товар. При цьому, ЦК України умовою припинення договору називає неявку або бездіяльність у вчиненні необхідних дій для прийняття товару покупцем (ч. 2 ст. 701 ЦК України).

Однак в ЦК України не передбачена спеціальна норма, яка б встановлювала правові наслідки односторонньої відмови продавця від

договору, наприклад, шляхом продажу товару іншій особі до спливу строку, передбаченого договором. Вважаємо, що ст. 701 ЦК України потрібно доповнити частиною 4, в якій би спеціальною нормою врегульовувалося це питання.

Зокрема, пропонуємо викласти ст. 701 ч. 4 ЦК України у наступній редакції: «Покупець, в разі невиконання чи неналежного виконання продавцем зберігання товару до спливу обумовленого ним строку, може витребувати відшкодування завданих збитків, якщо продавець не доведе відсутність своєї вини».

Особливу увагу слід звернути на те, що від особливостей товару залежить строк зберігання товару. Так, наприклад, вибрані споживачем непродуктові товари за домовленістю з адміністрацією торговельного об'єкта можуть зберігатися в торговельному залі із зазначенням на виписаному товарному чеку часу оплати. Якщо споживач не вніс оплати у визначений час, товар надходить у продаж (п. 24 Порядку) [127], (п. 21 Правил) [128].

Досліджуючи договір з умовою про прийняття покупцем товару у встановлений строк, слід звернути увагу на те, що споживач, який придбав великогабаритний товар (піаніно, меблі, холодильник тощо) може залишити його на зберігання у суб'єкта господарювання на узгоджений строк шляхом укладення договору зберігання. До залишеного на зберігання товару додається копія розрахункового документа, на якій зазначається строк зберігання, а на самому товарі розміщується табличка з написом «Продано» (п. 24 Правил) [128].

Таким чином, продавець, як бачимо, набуває статусу зберігача, а відносини, які виникають з приводу укладання договору зберігання великогабаритного товару регулюються вже нормами, які містяться у §1 «Загальні положення про зберігання» глави 66 «Зберігання» ЦК України.

Ще одна підстава передання товару на зберігання – це пряма вказівка умов договору. С.С. Бичкова зазначає, що, у договорі можна передбачити

випадок нез'явлення покупця у встановлений строк. В цьому разі, продавець приймає товар на зберігання зі всіма наслідками, передбаченими для договору зберігання. Якщо ж така умова не була передбачена договором, то після закінчення встановленого часу невикуплений товар надходить у продаж [224, с. 474]. При цьому право власності на товар за досліджуваним договором виникає у покупця на загальних підставах, тобто з моменту передання товару, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 1 ст. 334 ЦК України).

Особливі правила встановлені ЦК України для *договору про продаж товарів за зразком*. Він укладається на підставі ознайомлення покупця зі зразком товару (за описом, каталогом тощо), який пропонується продавцем. Крім цього, обов'язок суб'єкта господарювання полягає у виставленні наявних у нього товарів або їх зразків в повному обсязі в торгівельному (демонстраційному) залі (п.14 Правил) [129].

Продавець зобов'язаний, відповідно до Рекомендацій щодо організації продажу товарів за зразками, виписати товарній чек із зазначенням у ньому найменування продавця, дати продажу, прізвища покупця, назви товару, його артикула, ціни, назви і кількості окремих предметів, що входять до комплекту виробу, загальної кількості окремих предметів у комплекті, розцвітки і малюнка оббивної тканини, видів оздоблювальних і облицьовувальних матеріалів і фурнітури (п. 19) [179].

Особливу увагу слід звернути на те, що договір продажу товару за зразками в частині, яка стосується моменту його виконання, має спільні риси з договором з умовою про доставку товару покупцеві. Так, моментом виконання договору продажу товару за зразками є доставка товару у місце, встановлене договором, а якщо місце передання товару не встановлено – з моменту доставки товару за місцем проживання фізичної особи-покупця. Водночас, моментом виконання договору з умовою про доставку товару є момент вручення товару покупцеві, а в разі його відсутності – особі, яка пред'явила квитанцію або інший документ, що засвідчує укладення договору або

оформлення доставки товару, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання (ч. 2 ст. 704 ЦК України).

Продаж товарів за зразком регулюється ст. 702 ЦК України, а також Рекомендаціями щодо організації продажу товарів за зразками, затвердженими Наказом Міністерства економіки України від 20 липня 2000 р., №152. Відповідно до цього нормативного акта, продаж товарів за зразками здійснюється через торговельні підприємства: спеціалізовані магазини, у тому числі фірмові, магазини з універсальним асортиментом непродовольчих товарів, спеціалізовані відділи (секції) магазинів з універсальним асортиментом продовольчих товарів. При цьому суб'єкт господарювання зобов'язаний забезпечити покупців наочною та доступною інформацією про асортимент і ціни на товари, що пропонуються для продажу, їх споживчі властивості, гарантійні терміни, перелік послуг, що надаються, тарифи на них тощо. [153]

Привертає увагу також строк доставки товару. Так, ст. 702 ЦК України передбачає лише момент виконання договору та порядок здійснення оплати. При цьому, поза увагою розробників Цивільного кодексу залишилося визначення строків доставки товару, а тому у науковій літературі до ЦК України зазначається, що якщо договором не встановлений строк доставки товару для вручення його покупцеві, товар має бути доставлений у розумний строк після одержання вимоги покупця [233, с. 474]. Слід зазначити, що аналогічне правило закріплене і в ч. 3 ст. 704 ЦК України.

Отже, можемо зробити висновок, що співставлення двох самостійних договорів роздрібної купівлі-продажу дає нам можливість констатувати, що норми Правил роздрібної торгівлі непродовольчими товарами можуть поширюватися як на продаж товарів за зразками, так і на договори з умовою про доставку товарів покупцеві.

Законодавець підрозділяє продаж товарів за зразками на дві основні форми: а) з відпуском товарів у торговельному (демонстраційному) залі

магазину; б) з доставкою відібраних товарів додому покупцю безпосередньо зі складів оптових чи роздрібних торговельних підприємств (організацій) або від підприємств-виробників.

До договорів про продаж товару за зразками можна віднести також продаж товарів поштою. Правове регулювання відносин щодо договору про продаж товарів поштою здійснюється Правилами продажу товарів поштою [143], затвердженими наказом Міністерством економіки України, Міністерство транспорту та зв'язку України від 11.06.2008 №206/699 [143], зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 12.08.2008 р. за №741/15432. У пункті 7 цих правил прямо вказується, що покупець (споживач) для придбання товарів, які зазначенні в каталозі, проспекті, спеціальному переліку товарів тощо, повинен заповнити та подати об'єкту поштового зв'язку заяву – замовлення.

Договір про продаж товарів за зразками був відомий і в дореволюційному цивільному законодавстві. Такий договір укладався для того, щоб весь товар, що здається, відповідав тій частині, яка спонукала його до укладення правочину. Для цієї мети частина товару відбирається як зразок, з яким порівнюється товар, що в подальшому здається. При цьому зберігання зразка може бути довірено покупцю або третій особі, наприклад, маклеру. Якщо товар, який пропонується, буде подібний до зразка, то покупець зобов'язаний прийняти товар та задовольнити продавця оплатою ціни. Якщо ж товар не буде відповідати зразку, то продавець зобов'язаний взяти його назад і повернути покупцю завдаток, якщо такий був отриманий [241, с. 153].

Важливим в контексті досліджуваних договорів є з'ясування початку перебігу гарантійних термінів. Дане питання регулюється Законом України «Про захист прав споживачів» в ред. від 01.12.2005 р. Так, у ч. 4 ст. 7 Закону зазначено, що у разі продажу товарів за зразками, поштою, а також у випадках, коли час укладення договору купівлі-продажу і час передачі товару споживачеві не збігаються, гарантійний термін обчислюється починаючи від дня передачі товару споживачеві, а якщо товар потребує спеціальної установки

(підключення) чи складення – від дня їх здійснення, а якщо день передачі, установки (підключення) чи складення товару, а також передачі нерухомого майна встановити неможливо або якщо майно перебувало у споживача до укладення договору купівлі-продажу, – від дня укладення договору купівлі-продажу [155].

Взагалі, поняття «гарантійний термін» давно відомо у вітчизняному законодавстві. Однак, офіційне визначення його з'явилося порівняно недавно в Законі України «Про захист прав споживачів». Слід зауважити, що первісна редакція закону не містила визначення цього поняття, хоча він як термін, наданий для виявлення споживачем недоліків, одночасно розглядається і як період часу, протягом якого споживач має право заявити свої претензії до якості придбаного ним товару.

У новій редакції закону під гарантійним терміном розуміється термін, встановлений виробником товару, протягом якого виробник (продавець), виконавець або будь-яка третя особа бере на себе зобов'язання про здійснення безкоштовного ремонту або заміну відповідної продукції у зв'язку з введенням її в обіг. При цьому, встановлення гарантійного терміну віднесено до права, а не обов'язку виробника (продавця, виконавця).

Трохи інше розуміння «гарантійного терміну» дає ЦК України: це термін протягом якого продавець гарантує якість товару (ст. 657 ЦК). Господарський кодекс України розуміє гарантійний термін як термін для встановлення покупцем у належному порядку недоліків у товарі (ст. 269 ГК).

Незважаючи на різницю у формулюванні у першому і в другому випадку в поняття «гарантійний термін» вкладено практично однаковий зміст – це період часу, протягом якого товар (робота), послуга повинні відповідати вимогам якості, тобто це той термін, протягом якого покупець або замовник може виявити недоліки в придбаному ним товарі або роботі.

Цивільний кодекс, окрім поняття «гарантійний термін», наводить ще поняття «термін придатності»: період часу, зі спливом якого товар вважається

непридатним для використання за призначенням. Крім того, у ЦК передбачено, що «термін придатності» може зазначатися як період часу, що обчислюється з дати виготовлення і протягом якого товар є придатним для використання, або як визначений термін (дата), з настанням якої товар стає непридатним для використання (ст. 677 ЦК).

Особливість терміну придатності полягає в тому, що він встановлюється тільки на відповідні групи товарів. Закон України «Про захист прав споживачів» у ст. 7 чітко вказує, що термін придатності встановлюється для товарів, споживчі властивості яких можуть погіршуватися і становити небезпеку для життя.

Термін придатності встановлюється для товарів, призначених для нетривалого, іноді разового використання, після чого вони втрачають свої позитивні властивості в силу розвитку відповідних фізико-хімічних процесів і навіть можуть стати небезпечними для споживача. На даному прикладі яскраво видно, що мова йде не тільки про якість товару, але і про його безпеку.

Більшою мірою це стосується терміну придатності, однак і гарантійний термін варто розглядати як період часу, протягом якого продавець (виробник, виконавець) зобов'язані забезпечити безпеку товару (роботи, послуги). Після закінчення гарантійного терміну гарантія безпеки залишається. Саме з цього погляду особливої актуальності набуває поняття «термін служби» [63, с. 17-20].

Тлумачення поняття «термін служби» дає Закон України «Про захист прав споживачів», відповідно до якого, це календарний термін використання продукції за призначенням, починаючи з моменту введення в обіг або після ремонту, протягом якого виробник (виконавець) гарантує її безпеку і несе відповідальність за істотні недоліки, які виникли з його вини.

Отже, викладене дає нам змогу виділити спільне та відмінне між терміном придатності, терміном служби та гарантійним терміном.

Перш за все, слід відзначити, що термін придатності і термін служби, можна з огляду на їх призначення іменувати, термінами безпеки. Крім того,

загальним є виникнення, в результаті їхнього установалення, визначеного зобов'язання у виконавця перед споживачем, в силу якого останній несе відповідальність за невідповідність товару або роботи вимогам якості і безпеки, гарантуючи можливість використання товару або результату роботи за призначенням протягом відповідного періоду [63, с. 17-20].

Слід звернути увагу на те, що в редакції Закону України «Про захист прав споживачів» 2005 року вперше було вказано, що гарантійний термін також включає обов'язок виробника, виконавця, продавця, передбачений рекламою. Тому, якщо Вам повідомили у рекламі, що сковорода прослужить 30 років, а на ній вказаний гарантійний термін 5 років, то, не зважаючи на це, автоматично встановлюється гарантійний термін 30 років, оскільки виробник, продавець взяв на себе гарантійне зобов'язання в рекламі. Використовуючи формулювання «гарантійні зобов'язання», законодавець фактично підкреслює, що це поняття охоплює не тільки гарантійний термін, а й обіцянки, зазначені виробником (продавцем) у рекламі.

Самостійним різновидом договору роздрібної купівлі-продажу є *продаж товарів з використанням автоматів*, який передбачений ст.703 ЦК України та п. 12 Правил, якщо предметом договору є не продовольчі товари.

Незважаючи на те, що даний спосіб продажу товарів був відомим й досить популярним ще в дореволюційний період, а також в радянський час, норми, які спеціально регулювали б відносини, що складаються між продавцем та покупцем, вперше були закріплені законодавцем лише в чинному ЦК України.

В ч. 1 ст. 703 ЦК України вказано, що володілець автоматів зобов'язаний довести до покупців інформацію про продавця товару, відомостей про найменування продавця, його місцезнаходження, режим роботи, а також про дії, які необхідно вчинити покупцеві для одержання товару. Така інформація доводиться до покупця шляхом розміщення відповідних відомостей на автоматі або надання покупцям її іншим чином.

На відміну від загальних положень про укладення договору купівлі-продажу та спеціальних правил, які регулюють укладення договору роздрібної купівлі-продажу, договір роздрібної купівлі-продажу з використанням автоматів є укладеним з моменту вчинення покупцем дій, необхідних для одержання товару (ч. 2 ст. 703 ЦК України).

Таким чином, покупцю необхідно для заключення даного договору не тільки оплатити товар, але й виконати інші зазначені дії. Якщо, незважаючи на здійснення цих дій, покупцеві не надається оплачений товар, продавець повинен на вимогу покупця негайно надати покупцеві товар або повернути сплачену ним грошову суму (ч. 3 ст. 703 ЦК України).

Як доказ факту того, що товар сплачений, можуть слугувати показання свідків, а також дані щодо кількості проданого товару й отриманих за них коштів чи інших знаків оплати. В даній ситуації передбачається, що продавець не може відмовити покупцю в отриманні цих даних, навіть якщо заради цього необхідно буде вскривати автомат.

Особливу увагу слід звернути на те, що законодавець у вказаній статті використовує терміни «продавець» та «володілець», що є безпосереднім свідченням того, що власником автомату і продавцем можуть бути різні особи. Як вже зазначалось вище, в чинному законодавстві, відповідальність у випадку неодрержання платного товару покупцем несе продавець, хоча він за даним видом договору роздрібної купівлі-продажу може орендувати автомат і не бути його безпосереднім володільцем. Тобто автомати, які призначаються для роздрібної торгівлі, можуть знаходитися як у власності самих продавців, так і належати їм на праві оренди.

У тих випадках, коли автомат використовується для розміну грошей, придбання платіжних засобів або обміну валюти, застосовуються положення про роздрібну купівлю-продаж, якщо інше не впливає із суті зобов'язання.

Постановою Правління Національного банку України від 30 квітня 2010 р. №223 затверджено Положення про порядок емісії платіжних карток і

здійснення операцій з їх застосуванням. Згідно з Положенням, клієнти та їх довірені особи застосовують платіжні картки через банкомати, здійснюють самообслуговування за операціями одержання грошей у готівковій формі, внесення їх для зарахування на відповідні рахунки, а також виконують інші операції. [158]

Аналіз норм, що регулюють договір роздрібної купівлі-продажу, укладений через автомат, дає нам можливість зробити висновок про їх неефективність, яка пов'язана, в першу чергу, з відсутністю механізму їх реалізації. Наприклад, вважаємо, що при укладанні договору існує велика вірогідність того, що продавець буде безпосередньо відсутній у місці продажу товарів, однак не зважаючи на це, законодавець закріплює в ч. 3 ст. 703 ЦК України обов'язок продавця «негайно» надати покупцеві сплачений товар або повернути сплачену грошову суму за нього.

Як бачимо, обов'язок негайно повернути сплачений товар, або повернути сплачену суму покладається на продавця товару, який, зазвичай, відсутній у місці продажу. До того ж санкції за не виконання даного обов'язку законодавець не передбачив і тим самим лише декларує вказаний обов'язок продавця.

Для отримання можливості застосувати на практиці вказану правову норму, в першу чергу нам потрібно встановити, що саме розуміє законодавець під поняттям «негайно».

В юридичній літературі чіткого поняття не наведено, але зазвичай «негайно» означає мінімально короткий строк, як тільки в особи з'явиться можливість. Поняття «негайно» відноситься до так званих «оціночних понять», під яким розуміється певний орієнтир поведінки, визначений досить широко [116, с. 81].

Загалом проблематикою використання «оцінюючих понять» в юриспруденції займалися Т.В. Кашаніна [73, с. 95], В.В. Пітецкий [120, с. 80], М.І. Бару [10, с. 104-108]. Однак більшість фундаментальних досліджень

стосувались оціночних понять, що використовувались у законодавстві колишніх СРСР та УРСР. Як зазначає Т.В. Кашаніна, уперше термін «оціночні поняття» був використаний С.І. Вільнянським 1956 року, хоча визнання він набув після публікації роботи В.М. Кудрявцева «Теоретические основы квалификации преступлений» 1963 року [73, с. 8-10]. Досліджень щодо оціночних понять у законодавстві сучасної України небагато і стосуються вони, здебільшого, характеристики оціночних понять в окремих галузях права

Узагальнивши думки вчених, під «оціночним поняттям» слід визначати виражену в юридичній нормі абстрактну характеристику соціальної (особистої, групової та іншої) значущості реальних або потенційних фактів, яка неодмінно має бути конкретизована при застосуванні до них чи реалізації відповідної норм, завдяки чому забезпечується юридичне реагування держави на всі індивідуалізовані факти, яким притаманна така значущість [113].

Таким чином, за аналогією можна запропонувати, що обов'язок «негайно» надати покупцеві товар або повернути сплачену ним суму означає здійсненн цих дій в мінімальний строк, який об'єктивно необхідний для цього.

У зв'язку з деякою особливістю способу продажу товарів через автомат, вважаємо, що термін «негайно» повинен чітко визначатися угодою сторін і не перевищувати розумний строк, наприклад, 20 календарних днів.

Також пропонуємо розширити перелік зобов'язаних осіб у зв'язку з відсутністю продавця у місці продажу товару, і надати покупцю, як більш слабкій стороні договору, можливість обирати, кому саме йому пред'явити претензію по не наданню товару.

Таким чином, вважаємо, що обов'язок повернути сплачений товар чи сплачену грошову суму слідує також покласти і на орендодавця, тобто особу, яка надала місце під установку автомата, так як саме вони, або їх представники в переважній більшості знаходяться поряд з місцем продажу.

В цьому випадку, залучення третьої особи, як додаткового суб'єкта, котрому споживач може пред'явити свої вимоги, виступає загальним прийомом

законодавства про захист прав споживачів, що зазвичай використовується законодавцем з метою захисту слабкої сторони договору.

До того ж, майнові інтереси, у даному випадку, особи, яка надала продавцю в оренду місце під установку автомату, ніяким чином не зачіпаються, адже орендодавець, залучений в якості додаткового відповідального суб'єкта, завжди може врегулювати дані відносини в договорі з продавцем.

У зв'язку з вищевикладеним, пропонуємо доповнити ч. 1 та ч. 3 ст. 703 ЦК України та викласти дану статтю у наступній редакції:

1. Якщо продаж товарів здійснюється з використанням автоматів, володілець автоматів зобов'язаний довести до покупців інформацію про продавця товару, а також про особу, яка надала йому місце в оренду під установку автомату, шляхом розміщення на автоматі або надання покупцям іншим чином відомостей про найменування продавця, його місцезнаходження, режим роботи, а також про дії, які необхідно вчинити покупцеві для одержання товару.

2. Договір роздрібної купівлі-продажу з використанням автоматів є укладеним з моменту вчинення покупцем дій, необхідних для одержання товару.

3. Якщо покупцеві не надається оплачений товар, продавець, володілець автомату, або особа, яка надала місце в оренду під установку автомату, повинен на вимогу покупця негайно надати покупцеві товар або повернути сплачену ним суму. За невиконання, або затримку виконання даної вимоги покупця продавець, або особа, яка надала йому місце в оренду під установку автомату, сплачує покупцю за кожен день прострочення неустойку (пеню) в розмірі подвійної олікової ставки НБУ за кожен день прострочення.

4. Якщо автомат використовується для розміну грошей, придбання платіжних засобів або обміну валюти, застосовуються положення про роздрібну купівлю-продаж, якщо інше не впливає із суті зобов'язання.

Договір роздрібної купівлі-продажу може бути укладено з умовою про доставку товару покупцеві (ст. 704 ЦК України). За таких обставин продавець зобов'язаний у встановлений договором строк доставити товар за місцем, указаним покупцем, а якщо місце передання товару покупцем не вказане, за місцем проживання фізичної особи – покупця або місцезнаходженням юридичної особи – покупця.

Доставка товарів споживачу оформляється замовленням-квитанцією або іншим документом із зазначенням найменування суб'єкта господарювання, прізвища споживача, його місця проживання, дати оформлення замовлення, назви товару, артикула, кількості предметів, видів і вартості послуг, часу їх виконання тощо.

Доставлені споживачу товари приймаються ним згідно з даними, зазначеними в розрахунковому документі.

Має певні особливості й установлення моменту укладення договору з умовою про доставку товару покупцеві. Такий договір є виконаним з моменту вручення товару покупцеві, а у разі його відсутності – особі, яка пред'явила квитанцію або інший документ, що засвідчує укладення договору або оформлення доставки товару, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання.

Відповідно до пункту 25 Правил роздрібної торгівлі непродовольчими товарами, днем передачі товару вважається день доставки товару споживачу, а якщо товар потребує спеціальної установки (підключення) чи складення - день їх здійснення, за наявності підпису споживача в супровідній документації. Водночас споживачу надаються документи із зазначенням гарантійного строку (технічний паспорт тощо).

Положення статті 704 ЦК України викладені із дотриманням принципу розумності. Так, якщо договором не встановлений строк доставки товару для вручення його покупцеві, товар має бути доставлений у розумний строк після одержання вимоги покупця. Водночас, відповідно до Правил роздрібної

торгівлі непродовольчими товарами, обов'язок продавця полягає у доставці товарів у строк не пізніше 7 днів з моменту оформлення покупки, якщо інший строк не встановлено відповідно до домовленості сторін.

У разі, якщо доставку не було виконано через відсутність споживача в обумовленому місці та в обумовлений час, повторна доставка здійснюється у строк згідно з домовленістю сторін.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про захист прав споживачів», у разі реалізації продукції поза торговельними або офісними приміщеннями споживач має право розірвати договір за умови повідомлення про це продавця (виконавця) протягом чотирнадцяти днів з дати одержання документа, який засвідчує факт здійснення правочину поза торговельними або офісними приміщеннями чи прийняття продукції або першої поставки такої продукції, за умови, що така продукція є річчю, а прийняття чи поставка продукції відбувається пізніше часу одержання споживачем документа на їх продаж. [156]

Вважаємо, що ці положення можуть застосовуватися і до договору роздрібної купівлі-продажу з умовою про доставку товару покупцеві, оскільки найчастіше цей вид договору як раз укладається поза торговельними або офісними приміщеннями.

Необхідно звернути увагу, що дана норма узгоджується з вимогами Директиви Ради Європейських Співтовариств від 20 грудня 1985 року про захист споживачів щодо контрактів, укладених поза діловими приміщеннями (85/577/ЄЕС), яка передбачає, що споживачу має бути надане право відмови протягом періоду не менше семи днів, з метою надання йому можливості оцінити зобов'язання, що випливають з контракту.

У ст. 5 вищезазначеної Директиви конкретизовано, що споживач має право відмовитися від дії свого зобов'язання шляхом надсилання повідомлення протягом періоду, не більшого, ніж сім днів від дати укладання контракту,

відповідно до процедури, встановленої національним правом. Вважатиметься достатнім, якщо повідомлення відправлене до закінчення такого періоду. [54]

Отже, в Україні встановлено навіть посилений рівень захисту споживача порівняно із загальноєвропейськими стандартами при укладенні договору роздрібної купівлі-продажу з умовою про доставку товару покупцеві.

Також чинним законодавством встановлено, що у разі реалізації продукції поза торговельними або офісними приміщеннями продавець (виконавець) повинен повернути сплачені гроші без затримки не пізніше тридцяти днів з моменту повідомлення споживачем про розірвання договору. Споживач має право не повертати продукцію або результати роботи чи послуги до моменту повернення йому сплаченої ним суми грошей.

У разі розірвання договору, укладеного поза торговельними або офісними приміщеннями, споживач повинен повідомити продавця (виконавця) про місце, де продукція може бути повернена.

Договором може передбачатися, що продукція або результати робіт (послуг), що були надіслані поштою, повинні у разі розірвання договору також бути повернені поштою.

Будь-які витрати, пов'язані з поверненням продукції, покладаються на продавця (виконавця). Продавець (виконавець) повинен відшкодувати витрати споживача у зв'язку з поверненням продукції.

У разі розірвання договору, укладеного поза торговельними або офісними приміщеннями, обов'язок споживача зберігати у себе продукцію припиняється по закінченні шістдесяти днів після її одержання. Якщо продавець (виконавець) не вживає заходів для повернення її собі протягом зазначеного періоду, така продукція переходить у власність споживача без виникнення зобов'язання з оплати її вартості.

Для здійснення права на розірвання договору споживач повинен зберігати одержану продукцію у незміненому стані.

Знищення, пошкодження або псування продукції, що сталося не з вини споживача, не позбавляє споживача права на розірвання договору. Зменшення вартості продукції внаслідок відкриття упаковки, огляду чи перевірки продукції не позбавляє права споживача на розірвання договору.

Останнім різновидом договору роздрібної купівлі-продажу є *договір найму-продажу*. ЦК України допускає можливість укладення договору з умовою про те, що до переходу до покупця права власності на переданий йому продавцем товар покупець є наймачем (орендарем) цього товару (ч.1 ст.705 ЦК України). Такий договір є змішаним договором, оскільки містить елементи купівлі-продажу та майнового найму (оренди) [233, с. 474]. Таким чином, як вірно зазначається в літературі, правове регулювання договору найму-продажу до переходу права власності на товар до покупця здійснюється також нормами Глави 58 «Найм (оренда)» ЦК України [112, с. 190].

Право власності на товар переходить до покупця не з моменту передачі йому товару, а з моменту його оплати, якщо інше не встановлено договором (ч.2 ст 705 ЦК України). Відповідно, покупець набуває товар у кредит із відстроченням або з розстроченням платежу. На покупця – не власника поширюються положення ст. 694 ЦК України. Тому покупець не має права до переходу до нього права власності відчужувати товар або розпоряджатися ним іншим шляхом, якщо інше не передбачено договором. Якщо в строк, встановлений договором, переданий товар не буде оплачено або не настануть інші обставини, за яких право власності переходить до покупця, продавець має право вимагати від покупця повернути йому товар, якщо інше не передбачено договором.

Враховуючи те, що право власності включає право володіння, право користування та право розпорядження (ч.1 ст. 317 ЦК України), а за договором найму (оренди) наймач може здійснювати лише право користування майном (ч.1 ст.759 ЦК України), то не виникає сумнівів в тому, що до моменту переходу права власності на товар, покупець може лише користуватися

товаром, а власником такого товару залишається продавець. Іншими словами, «я продаю тобі товар у розстрочку, право власності на товар залишається у мене до повної (або часткової) оплати, а користуватися товаром ти можеш хоч зараз».

Якщо покупець прострочив оплату товару, продавець має право вимагати від покупця повернення товару (ч.2 ст.148 ЦК України). Зокрема, покупець (орендар) має право власності, відповідно до ст. 775 ЦК України, на плоди, продукцію, доходи, одержані від користування річчю, переданою у найм. [234]

На жаль, договір найму-продажу був незаслужено забутий багатьма фахівцями. Складне поєднання елементів оренди та купівлі-продажу, відсутність відповідної судової практики та прогалини в юридичній науці – все це робило його складним для використання.

Загалом, аналіз законодавства про роздрібну купівлю-продаж дозволяє нам виділити окрім тих видів, які врегульовані ЦК України, ще й інші, не менш важливі. Наприклад: договір роздрібної купівлі-продажу з попередньою оплатою товару, договір роздрібної купівлі-продажу товарів у кредит, договір дистанційної купівлі-продажу, продаж товару за допомогою самообслуговування, договір комісійної роздрібної купівлі-продажу.

Н.Ю. Хорошавіна виділяє види та підвиди роздрібної купівлі-продажу. До видів вона відносить: договір купівлі-продажу з умовою про прийняття товару у встановлений строк, договір купівлі-продажу товарів за зразками, договір купівлі-продажу товарів з використанням автоматів, з умовою доставки товару покупцю, договір роздрібної купівлі-продажу з попередньою оплатою товару і договір роздрібної купівлі-продажу товарів у кредит (в тому числі з розстрочкою платежу), договір комісійної роздрібної купівлі-продажу.

Також, окрім видів, стверджує вона, можна виділити і підвиди договору роздрібної купівлі-продажу. Так, видом договору роздрібної купівлі-продажу в кредит (і, відповідно підвидом договору роздрібної купівлі-продажу) являється договір найму-продажу, а видом договору роздрібної купівлі-продажу за

зразками (що є підвидом договору роздрібної купівлі-продажу) варто визнати, на думку Н. Ю. Хорошавіної, договір дистанційної купівлі-продажу. [210, с. 73-75]

Отже, на нашу думку та на думку більшості дослідників, наведена класифікація ЦК України, не є досить вдалою та детальною, так як вона не ґрунтується на юридично значущих особливостях договору цього типу.

Так, наприклад, в літературі зазначають: « Певно, цей перелік не є класифікацією різновидів роздрібної купівлі-продажу або договірних умов. Він неповний, непослідовний і позбавлений системності – головних переваг будь-якої класифікації. Водночас повноцінне регулювання договірних зобов'язань неможливо без урахування їх загальних і особливих властивостей. Саме відсутність єдиної системи викладу нормативного матеріалу призвела до численних суперечностей і дублювання норм » [205, с. 20].

Деякі автори взагалі не класифікують договір роздрібної купівлі-продажу, а виділяють лише «договори роздрібної купівлі-продажу з окремими нетиповими умовами» [19, с. 219-221]. Однак така точка зору, на наш погляд, є безперспективною.

Базуючись на методах логіки, класифікація договору роздрібної купівлі-продажу можлива, на нашу думку, за такими специфічними характеристиками договору: спосіб вручення товару за договором роздрібної купівлі-продажу; момент укладення договору роздрібної купівлі-продажу; за терміном оплати товару; за обов'язком доставки товару покупцю; за моментом переходу права власності на переданий товар; за моментами прийняття товару; за способом ознайомлення покупця з товаром; за предметом договору роздрібної купівлі-продажу; за покупцем, як сторони по договору роздрібної купівлі-продажу.

За способом вручення товару можна дихотомічно виділити продажу через автомат та іншим способом. Це може бути, наприклад, продаж товару з обслуговуванням покупця працівниками продавця.

Щодо моменту укладення договору роздрібної купівлі-продажу, який є консенсуальним, вважається момент досягнення сторонами згоди з усіх істотних умов договору роздрібної купівлі-продажу. У зв'язку зі специфікою договору роздрібної купівлі-продажу законодавцем встановлюється особлива юридична фікція, в силу якої оплата товару чи виконання необхідних дій для отримання товару, завжди розуміється як правочин, що відбувся між сторонами, так як вказані дії виступають «завжди ледве не єдиним способом вираження волі покупця на укладення договору у відношенні стандартного товару» [183, с. 91]. Законодавець, конкретизуючи момент досягнення згоди щодо продажу товару за договором роздрібної купівлі-продажу, визначає його як момент оплати товару (видача товарного чи касового чеку, квитанції, квитка, талону чи іншого документу) [155] і момент вчинення покупця дій, необхідних для отримання товару з автомату (ст.703 ЦК України).

За терміном оплати товару можна виділити: договір роздрібної купівлі-продажу з попередньою оплатою товару, з негайною оплатою (за загальним правилом) і з оплатою товару у кредит (а також у розстрочку).

За обов'язком доставки товару покупцю розрізняють продажу із зобов'язанням доставити товар покупцю і без такого. При укладанні договору роздрібної купівлі-продажу з умовою про доставку товару покупцю, продавець зобов'язаний доставити товар за місцем, указаним покупцем, а якщо місце передання товару не вказане, – за місцем проживання фізичної особи-покупця або місцезнаходженням юридичної особи-покупця.

Доставка товару повинна бути здійснена в строк, передбачений договором або відповідними правилами продажу товарів. У випадку, якщо договором чи нормативними актами не визначений строк доставки, кредитор має право вимагати його виконання у будь-який час. Боржник повинен виконати такий обов'язок у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги, якщо обов'язок негайного виконання не впливає із договору або актів цивільного законодавства (ч. 2 ст. 530 ЦК України).

Керуючись логікою положення ст. 704 ЦК України, якщо відомості, котрі дозволяють нам визначити місце доставки товару, в договорі відсутні, він повинен бути визнаний неукладеним.

Щодо характеристики видів договору роздрібної купівлі-продажу за моментом переходу права власності на переданий товар, слід відмітити, що окрім стандартного договору роздрібної купівлі-продажу, за умовами якого право власності на товар переходить до покупця в момент його передачі, законодавцем регулюється також і такий вид договору роздрібної купівлі-продажу, як договір найму-продажу.

ЦК України допускає можливість укладення договору роздрібної купівлі-продажу з умовою про те, що до переходу права власності на товар, покупець являється наймачем (орендатором) переданого йому товару (договір найму-продажу). При наймі-продажі покупець стає власником товару лише з моменту його оплати. На покупця – не власника поширюються положення ст. 697 ЦК України.

Почувець не має права до переходу до нього права власності розпоряджатися товаром, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із призначення та властивостей товару. Таким чином, покупець до переходу до нього права власності на товар користується по відношенню до нього лише деякими правами орендатора.

Водночас, щодо передачі товару покупцю, наслідків виявлення в ньому недоліків, кількості і якості переданого товару, тари і упаковки, і наслідки порушення вказаних умов і т.д. на продавця і покупця поширюється саме дія норм §2 гл. 54, а не §1 гл. 58 ЦК України. Із загального правила договору найму-продажу впливає, що право власності переходить до покупця лише з моменту оплати товару саме в повному обсязі. Але за згодою сторін може бути встановлено, що право власності переходить до покупця вже з моменту оплати частини ціни товару.

Моментами прийняття товару за договором роздрібної купівлі-продажу

являються: момент укладення договору та інший визначений договором момент.

Договір роздрібної купівлі-продажу може укладатися з умовою про прийняття покупцем товару у визначений договором строк, протягом якого цей товар не може бути переданий іншому покупцю. Неявка покупця за товаром у строк, визначений договором, або не вчинення ним дій, необхідних для прийняття товару в цей строк, можуть розглядатися продавцем як відмова покупця від виконання договору. Додаткові витрати продавця на забезпечення передачі товару покупцю через певний період часу в строк, встановлений договором, повинні включатися, безпосередньо, в ціну товару.

За способом ознайомлення покупця з товаром можна виділити: ознайомлення покупця з оригіналом товару або за його зразком (за описом, каталогом тощо).

Наступний специфічний класифікаційний критерій – це покупець як сторона за договором роздрібної купівлі-продажу. За цим критерієм можна виділити: договір роздрібної купівлі-продажу за участю на стороні покупця фізичної особи-споживача і договір роздрібної купівлі-продажу за участю на стороні покупця юридичної особи.

Аналіз правового регулювання окремих видів договору роздрібної купівлі-продажу дозволяє нам зробити висновок, що всі перераховані вище підстави класифікації договору наділяються певною специфікою. Це дозволяє використовувати в якості підстав виділення окремих видів договору роздрібної купівлі-продажу саме ті його характеристики, при наявності яких певні права і інтереси покупця найбільш вразливі. Цим, мабуть, і визначається необхідність спеціального правового врегулювання таких видів договору роздрібної купівлі-продажу.

Висновки до розділу 2

Суть договору купівлі-продажу полягає у тому, що одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму.

Договір купівлі-продажу покликаний здійснювати наступні основні функції: встановлення юридичного зв'язку між суб'єктами – конкретними учасниками торгівельно-господарських відносин у вигляді системи зобов'язань; визначення переліку, сутності і очікуваних результатів дій, які складають суть зобов'язань з договору купівлі-продажу; функцію контролю, охорони й захисту суб'єктивних прав та обов'язків сторін з використанням цивільно-правових засобів; стимулювання виробництва товарів і послуг; задоволення виробничо-господарських потреб організацій, інтересів фізичних осіб-споживачів.

Договір роздрібної купівлі-продажу володіє такими специфічними ознаками: 1) специфічний суб'єктний склад. Продавцем може виступати лише суб'єкт підприємницької діяльності, в тому числі і фізична особа – підприємець. Покупцем, як правило, є фізичні особи, але можуть бути і юридичні; 2) мета використання товару – предметом даного договору може бути не будь-який товар, а лише товар, що призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю; 3) договір сконструйований у статті 698 ЦК України лише як консенсуальний; 4) договір роздрібної купівлі-продажу є публічним; 5) як правило, договір роздрібної купівлі-продажу належить до договору приєднання (ст. 634 ЦК України), оскільки в більшості випадків продавець визначає його умови в односторонньому порядку; 6) до відносин за договором роздрібної купівлі-продажу з участю покупця – фізичної особи, не врегульованих ЦК України, застосовується законодавство про захист прав споживачів; 7) договір роздрібної купівлі-продажу укладається на основі публічної оферти, тобто

оферти, що відповідає всім ознакам оферти, але звернена до невизначеного кола осіб.

Відповідно до ЦК України (глави 54) виділено такі види договору роздрібної купівлі-продажу: договір з умовою про прийняття покупцем товару у встановлений строк; договір про продаж товарів за зразками; договір про продаж товарів із використанням автоматів; договір з умовою про доставку товару покупцеві; договір найму-продажу.

Договір роздрібної купівлі-продажу класифіковано за такими критеріями: способом вручення товару за договором роздрібної купівлі-продажу; моментом укладення договору роздрібної купівлі-продажу; терміном оплати товару; обов'язком доставки товару покупцю; моментом переходу права власності на переданий товар; моментом прийняття товару; способом ознайомлення покупця з товаром; предметом договору роздрібної купівлі-продажу; покупцем, як сторони договору роздрібної купівлі-продажу. Охарактеризовано кожен із вище зазначених видів договору роздрібної купівлі-продажу, проаналізовано чинний стан їх правового регулювання.

Істотні умови договору – це предмет і ціна. Предметом договору роздрібної купівлі-продажу є товар, що призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю. Сторони договору: продавець та покупець. На стороні продавця завжди виступає комерційна організація або ж фізична особа – підприємець, які здійснюють підприємницьку діяльність з продажу товарів в роздріб. Що ж стосується покупця, то ним найчастіше виступає фізична особа, яка вступає у відносини для задоволення своїх особистих побутових потреб.

Виділено підстави для класифікації різновидів договору роздрібної купівлі-продажу та побудовано систему видів зазначеного договору способом створення необмеженого числа груп залежно від окремих умов договору.

РОЗДІЛ 3.

ДИНАМІКА ДОГОВОРУ РОЗДРІБНОЇ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ

3.1. Порядок укладення договору роздрібної купівлі-продажу

Під «порядком укладання договору» розуміють зустрічні дії суб'єктів договору, спрямовані на вироблення умов договору та їх фіксацію у певній формі або на негайне виконання договору (наприклад, у випадку конклюдентних дій).

Для договору роздрібної купівлі-продажу характерний особливий порядок його укладення, який може слугувати специфічною, відокремлюючою рисою цього виду договору. Найчастіше факт укладення договору роздрібної купівлі-продажу засвідчується видачею продавцем покупцю касового або товарного чеку, який надалі і є доказом існування правовідносин між сторонами.

Договір роздрібної купівлі-продажу може бути укладеним в усній, простій письмовій або електронній формі. В юридичній літературі нерідко зустрічається твердження про те, що переважаючою формою договору роздрібної купівлі-продажу є саме усна форма. Наприклад, Т.Л. Левшина вказує: «Договір роздрібної купівлі-продажу, як правило, укладається усно, так як його виконання відбувається одночасно із здійсненням» [228, с. 57].

Водночас у правовій доктрині зазначається, що усна форма договору роздрібної купівлі-продажу, скоріше, є винятком із загального правила про письмову форму договору. Про це свідчать норми ЦК щодо публічної оферти. В них зафіксовано обов'язок продавця надати покупцю інформацію про товар, тобто фактично вимагається письмова фіксація ціни та властивостей товару. Крім того, віднесення договору роздрібної купівлі-продажу до договорів приєднання практично виключає усну форму договору, оскільки передбачає використання стандартних форм, формулярів, наявність у продавця письмових

документів про товар, його ціну та інші істотні умови договору роздрібної купівлі-продажу. [15, с. 81]

Так, у сфері торгівлі, суб'єкти підприємницької діяльності належать саме до тих суб'єктів сфери обслуговування, що звертаються до кожного, а отже до всіх, з пропозицією (офертою) на визначених умовах купити товар. Дана пропозиція оформлюється різними способами: розміщується у рекламі, каталогах, інших описах товару, а також виставленням вже самого товару, демонстрацією зразків його або наданням відомостей про товар (описів, каталогів, фотознімків тощо) саме у місцях продажу. Для того, щоб пропозиція укласти договір вважалась публічною офертою (яка розміщена у рекламі, каталогах тощо), тобто була звернена до невизначеного кола осіб, вона повинна містити у собі усі істотні умови договору (ч. 1 ст. 699 ЦК). Коли ж застосовуються інші способи, тобто в інших випадках, пропозиція вважається публічною незалежно від того, вказана ціна та інші істотні умови договору купівлі-продажу чи ні, окрім випадків, коли продавець явно визначив, що відповідний товар не призначений для продажу (наприклад, це може бути торговельне обладнання, вітрини, товари, які сприяють художньо-естетичному оформленню торгового залу тощо) – ч. 2 ст. 699 ЦК [214, с. 198-199]. Визнання такої пропозиції публічною офертою означає, що продавець, який виставив товар, зобов'язаний укласти договір на вказаних в цьому договорі умовах з будь-яким і кожним, хто на нього відізветься [20, с. 81].

Договір роздрібної купівлі-продажу – є *публічним*, тобто до нього застосовуються правила ст. 633 ЦК, якщо інше не передбачено у законі. Публічна пропозиція укласти договір однакові умови встановлює для всіх споживачів, до яких вона звернена, окрім тих, кому надані відповідні пільги за законом. Звичайно ж продавець не має права надати перевагу в укладенні договору одному покупцеві перед іншим, а також відмовитися від укладення договору за наявності можливості надати покупцеві відповідний товар. Слід відмітити, що неможливість укласти договору за браком товару має доводити

продавець, а у разі необґрунтованої відмови укладення договору має відшкодувати збитки, завдані покупцеві такою відмовою.

Хоча ст. 698 ЦК не передбачає, що цей договір є договором приєднання, слід все ж таки погодитися, що за способом укладення, в більшості випадків, його слід відносити до *договорів приєднання*, так як покупець, за винятком предмета договору, позбавлений можливості брати участь у встановленні істотних умов договору. Встановленні у ЦК правила (ст. 698) свідчать на користь цієї думки, відповідно до яких умови договору, які обмежують права покупця – фізичної особи, передбачені законодавством про захист прав споживачів та ЦК, є нікчемними. Покупець має право на відшкодування збитків, які завдав йому продавець внаслідок використання ним переваг свого становища у виробничій або торговельній діяльності. Саме ці правила встановлені і у ст. 21 Закону [156].

Згідно ст. 700 ЦК України продавець зобов'язаний надати покупцю необхідну і достовірну інформацію про товар, який пропонується для продажу [234].

Право споживача на інформацію було обумовлене двома правозахисними рухами – за основоположні права людини та за захист інтересів споживачів. Це досягнення було закріплено у Загальній декларації прав людини, яка була проголошена на з'їзді Генеральної Асамблеї ООН у 1948 році, та у Керівних принципах для захисту інтересів споживачів, затверджених резолюцією №39/248 на з'їзді Генеральної Асамблеї ООН у 1985 році [7, с. 85].

«Право споживача на інформацію» містить дві категорії – «право споживача» та «право на інформацію», таким чином поєднуються особливості правового статусу споживача та реалізація права на інформацію для задоволення споживачем своїх потреб [7, с. 85].

Закон України «Про інформацію» визначає, що інформацією є будь-які відомості та дані, які можуть бути збереженні на матеріальних носіях або відображенні в електронному вигляді. Також Закон цей зазначає, що змістом

«інформації про товар» є відомості та дані, які розкривають кількісні, якісні та інші характеристики товару (роботи, послуги) [160].

Інформація повинна відповідати вимогам закону і правилам роздрібної торгівлі відносно її змісту і способів надання. Покупець має право до заключення договору купівлі-продажу оглянути товар, вимагати проведення в його присутності перевірку властивостей товару чи демонстрації користування товаром, якщо це не виключається характером товару і не суперечить правилам роздрібної торгівлі.

Якщо покупцю не надається можливість негайно отримати повну та достовірну інформацію про товар в місці його продажу, він має право вимагати стягнення збитків, заподіяних необґрунтованим ухилянням від укладання договору, а якщо договір укладено, – в розумний строк відмовитися від договору, вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми і стягнення збитків, а також моральної шкоди. Продавець, який не надав покупцеві можливості одержати повну і достовірну інформацію про товар, несе відповідальність за недоліки товару, які виникли після передачі його покупцеві, якщо покупець доведе, що вони виникли у зв'язку з відсутністю у нього такої інформації.

Надання покупцеві інформації про товар закріплено ст. 700 ЦК України та ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів». В ч. 1 ст. 700 ЦК України законодавець зобов'язує продавця надати покупцю інформацію про товар, що пропонується для продажу й закріплює вимоги до цієї інформації. Тобто вона повинна бути, згідно статті, необхідна і достовірна, відповідати вимогам закону та правилам роздрібної торгівлі щодо її змісту і способів надання.

Що стосується ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів», то в ч. 1 вказано, що споживач має право на отримання необхідної, доступної, достовірної і своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору [156]. Як бачимо, до характеристик інформації порівняно зі ст. 700 ч. 1 ЦК України додаються такі характеристики,

як доступність і своєчасність, а також те, що інформація повинна забезпечувати можливість її свідомого і компетентного вибору.

Слід звернути увагу на те, що законодавець в нормі Закону підкреслює, що інформація повинна бути надана споживачеві до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги). Скоріш за все, ця норма і передбачає «своєчасність» інформації. Своєчасність означає, те, що відбувається, здійснюється тоді, коли потрібно, у свій час [204, с. 742]. Тобто, своєчасність характеризує інтервал часу надання інформації на запит споживача, до купівлі товару. Також в Законі підкреслюється, що інформація про продукцію не вважається рекламою.

В першу чергу інформація повинна бути необхідною, що підтверджує ст.ст. 6 та 15 Закону України «Про захист прав споживачів», в яких вказано, що споживач має право на належну якість продукції.

Необхідність інформації – це кількісні, якісні та інші характеристики товару (роботи, послуги), на які або на один з яких орієнтується споживач для задоволення своїх потреб. З цією метою законодавчо встановлюється переліки обов'язкової інформації про той чи інший товар, роботу або послугу, які повинні дати споживачу можливість компетентного вибору [7, с. 87].

Вимоги до продукції відносно безпеки для життя, здоров'я та майна споживачів, а також навколишнього природного середовища встановлюються нормативними технологічними документами, а щодо окремих груп продукції зазначені вимоги встановлюються законами та іншими нормативно-правовими актами. На товари, що ввозяться на територію України, повинен бути передбачений законодавством документ, який підтверджує їх належну якість, а введення в обіг фальсифікованої продукції забороняється.

Інформація про товар надається шляхом етикування, маркування продукції. Виробник (продавець) у разі виявлення недостовірної інформації про продукцію (якщо вона не шкодить життю, здоров'ю або майну споживача)

протягом тижня вилучає цю продукцію з продажу та приводить інформацію про неї до відповідності.

Наразі в Україні питання маркування продукції врегульовано наказом Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 жовтня 2010 року №487 «Про затвердження Технічного регламенту щодо правил маркування харчових продуктів» (далі – Технічний регламент).

Технічний регламент розроблений відповідно до вимог Законів України «Про безпечність та якість харчових продуктів», «Про захист прав споживачів», «Про дитяче харчування», а також положень Директиви Європейського Парламенту та Ради від 20 березня 2000 року №2000/13/ЄС про наближення законодавства держав-членів про етикування, оформлення та рекламування продуктів харчування і Директиви Комісії від 30 січня 2008 року №2008/5/ЄС щодо обов'язкового зазначення на етикетці певних продуктів харчування деякої докладної інформації. Таким чином, до законодавства України імплементовано сучасні світові стандарти маркування продукції.

Відповідно до Технічного регламенту, інформація про продукцію повинна містити:

- 1) назву товару, найменування або відтворення знака для товарів і послуг, згідно яких вони реалізуються, що зазначається на продукції;
- 2) найменування нормативних документів, вимогам яких повинна відповідати вітчизняна продукція;
- 3) дані про основні властивості продукції, а щодо продуктів харчування – про склад (включаючи перелік використаної у процесі їх виготовлення сировини, в тому числі харчових добавок), номінальну кількість (масу, об'єм тощо), харчову та енергетичну цінність, умови використання та застереження щодо вживання їх окремими категоріями споживачів, а також іншу інформацію, яка поширюється на конкретний продукт;

4) дані про вміст шкідливих для здоров'я речовин, які встановлені нормативно-правовими актами, та застереження щодо використання окремої продукції, якщо такі застереження передбачені нормативно-правовими актами;

5) позначку про наявність або відсутність у складі продуктів харчування генетично модифікованих компонентів;

6) дані про ціну (тариф), умови та правила придбання продукції;

7) дату виготовлення та дані про умови зберігання;

8) гарантійні зобов'язання виробника (виконавця);

9) правила та умови ефективного і безпечного використання продукції, термін придатності (строк служби) товару (наслідків роботи), відомості про необхідні дії споживача після їх закінчення, а також про можливі наслідки в разі невиконання цих дій;

10) найменування та місцезнаходження виробника (виконавця, продавця) і підприємства, яке здійснює його функції щодо прийняття претензії від споживача, а також проводить ремонт і технічне обслуговування.

Отже, інформація повинна бути надана продавцем в такому обсязі, щоб покупець мав вичерпне уявлення щодо правил користування і зберігання продукції, а також властивостей товару.

Для того щоб покупець міг зорієнтуватися і зробити висновок, чи необхідний йому товар, в якій кількості і т.д., тобто здійснити свідомий і компетентний вибір, інформація про товар також повинна бути достатньою. П. 9 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів» застерігає нас, що в переважній більшості випадків у покупця відсутні спеціальні знання відносно властивостей та характеристик товару, який він купує. Тому споживачу здебільшого важко оцінити, чи є інформація про товар достатньо повною.

Навіть якщо покупець досить обізнаний про характеристики і властивості товару, йому важливо дізнатися таку інформацію, яка в переважній більшості відома фахівцям, тим більш, що в Законі мова йде про компетентний вибір.

Інформація про товар також повинна бути доступною, тобто доводитися до відома споживача через супровідну документацію, яка додається до товару, маркування, етикетку чи іншим наочним способом, доступним для сприйняття. Така інформація може розміщуватися також у місцях, де реалізується товар, а також за угодою споживача доводитися йому за допомогою способів дистанційного зв'язку.

У контексті необхідності і доступності інформації важливим є уточнення щодо продуктів харчування, які упаковані або розфасовані в Україні і які повинні супроводжуватися інформацією про їх походження. Для продуктів харчування необхідною слід вважати також інформацію про місце (країну) їх походження і розфасовки. Окремі види товарів і послуг забезпечуються додатковими вимогами щодо необхідності і повноти інформації.

Стосовно продукції, яка підлягає обов'язковій сертифікації, споживачеві повинна надаватися інформація про її сертифікацію. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про підтвердження відповідності» сертифікація – це процедура, за допомогою якої визнаний в установленому порядку орган документально засвідчує відповідність продукції, систем якості, систем управління якістю, систем екологічного управління, персоналу встановленим законодавством вимогам [162].

Отримання сертифікату відповідності виробниками та постачальниками передбачено ст. 34 Закону України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» тільки у випадках, якщо це передбачено відповідним технічним регламентом.

Наказом №28 від 01.02.2005 Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики затверджено «Перелік продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні».

На підтвердження факту сертифікації продавець повинен мати один з таких документів: оригінал сертифіката; копію сертифіката, завірену власником оригіналу сертифіката, нотаріусом або органом по сертифікації товарів, що

видав сертифікат; товарно-супровідні документи, оформлені виробником або постачальником (продавцем) на підставі першотвору сертифіката або його завіреної копії і містять по кожному найменуванню товару відомості про наявність сертифіката з зазначенням його номера, строку дії та органу, що видав сертифікат. Відомості про сертифікацію в товарно-супровідних документах повинні бути завірнені підписом та печаткою виробника (постачальника, продавця) із зазначенням його адреси і телефону. А стосовно продукції, яка за певних умов може бути небезпечною для життя, здоров'я споживача та його майна, навколишнього природного середовища, виробник (виконавець, продавець) зобов'язаний довести до відома споживача інформацію про таку продукцію і можливі наслідки її споживання (використання) (ч. 1 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів»). Інформація споживачеві повинна надаватися згідно із законодавством про мови, що є необхідною умовою її доступності й достовірності, повноти та необхідності для усвідомленого і компетентного вибору товару.

Необхідною також слід вважати інформацію, яка є специфічною, потрібною стосовно певного виду товару, та конкретизується у відповідних правилах роздрібної торгівлі.

Свої особливості мають правила роздрібної торгівлі такими непродовольчими товарами, як швейні, трикотажні, хутряні, овчинно-шубні товари та головні убори; текстильні товари; взуття; телерадіотовари; товари побутової хімії, мінеральні добрива, і способи захисту рослин; меблі; товари фізичної культури, спорту, туризму; лісоматеріали, і будівельні матеріали; парфюмерно-косметичні товари і мило туалетне; галантерейні товари (Розділ 2 Правил роздрібної торгівлі непродовольчими товарами).

Так, згідно з п. 7 Глави 4 Правил роздрібної торгівлі непродовольчими товарами при продажу електропобутових виробів товарів з трьохпроводним шнуром живлення та триконтактною виделкою для підключення виробу до електричної мережі продавець (виробник) зобов'язаний в анотації подати

попередню інформацію такого змісту: «Забороняється використання виробу в приміщеннях, де електрична мережа не оснащена заземлюючим проводом» [128].

В ч. 3 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів» детально передбачені положення щодо необхідної, повної, достовірної, об'єктивної інформації про ціну кожної одиниці реалізованої продукції.

Таким чином, вирішуючи питання про необхідність тієї чи іншої інформації для споживача, слід приймати до уваги обов'язковість надання якомога повної інформації про товар продавцем і право покупця знати про товар ту інформацію і в тому обсязі, який він вважає необхідним для прийняття рішення про осмислений і компетентний вибір і придбанні товару.

Слід прийняти до уваги, що споживач може отримати обґрунтовану відмову і наданні необхідної інформації тільки за умови наявності такого конкретно передбаченого виключення з правила про надання необхідної інформації в Законі.

Ще однією характеристикою інформації, що зазначена в ч.1 ст. 700 ЦК України є її достовірність. Взагалі термін «достовірна інформація» зустрічається ще й в ст. 200 і Книзі другій ЦК України (ст.ст. 200, 277, 285).

Достовірність інформації – властивість інформації, яка визначає ступінь об'єктивного, точного відображення подій, фактів, що мали місце [247, с. 297], а в контексті ст. 700 ЦК України – це повнота та правильність відомостей, відповідність документальним даним та вимогам чинного законодавства [7, с. 87].

Ч. 2 ст. 700 ЦК України закріплює право покупця перед укладенням договору оглянути товар, вимагати проведення а його присутності перевірки властивостей товару або демонстрації користуванням ним. Договір вважається укладеним з моменту, вказаного в ст. 640 ЦК України.

Законом спеціально обумовлюється, що правило, закріплене ч. 2 ст. 700 ЦК України, не застосовується, якщо дії, передбачені в ньому, виключаються характером товару або суперечать правилам роздрібної торгівлі.

Наприклад, демонстрація користування отрутою для шкідників саду може мати негативну дію на організм людини, таким чином, перевірка властивостей такого товару покупцем до укладення договору купівлі-продажу не здійснюється [2, с. 315].

Слід звернути увагу на те, що ч. 3 ст. 700 ЦК України додає до характеристики інформації ще й повноту. Тобто, в ній мова вже йдеться не про «необхідну й достовірну» інформацію, а про «повну й достовірну», що значною мірою зміщує акцент на користь тлумачення інформації, котра повинна бути надана до її максимальної повноти, а не тільки необхідної міри, на чому й акцентує увагу О.В. Кохановська [5, с. 319]. Повна інформація повинна містити в собі всі дані про товар і навіть ті, які відомі виключно спеціалістам (фахівцям). При цьому інформація повинна надаватися негайно, за першою вимогою покупця – невідкладно. Ч. 1 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів» вказує, що інформація повинна бути надана покупцю до придбання ним товару.

Як бачимо, існує певне протиріччя між вимогами, що висуваються до інформації в зазначених статтях. Це означає, що вони потребують уточнення та узгодження між собою шляхом внесення змін до ст. 700 ЦК України, з урахуванням також положень ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів».

В іншому випадку можуть виникнути протиріччя щодо повноти необхідної покупцю інформації, про яку йдеться в ч. 1 ст. 700 ЦК України та яка допускала певну частку некомпетентності самого покупця – не спеціаліста. Вживання законодавцем терміну «повна інформація» знімає подібні припущення і вимагає максимальної наповненості інформації з усіх джерел, включаючи професійні і найбільш компетентні.

Отже, на нашу думку, слід відкоригувати ч. 1 ст. 700 ЦК України, замінивши характеристику інформації про товар з «необхідної і достовірної» на «повну і достовірну». Тобто, повинно бути вказано, що продавець зобов'язаний надати покупцеві повну і достовірну інформацію про товар, що пропонується для продажу. Інформація має відповідати вимогам закону та правилам роздрібної торгівлі щодо її змісту і способів надання.

Також, на нашу думку, слід внести зміни до ч. 1 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів», де термін «необхідна» замінити на «повна», для того, щоб усунути протиріччя між вимогами, що пред'являються до інформації в ст. 700 ЦК України та Законом України «Про захист прав споживачів» в ст. 15 ч. 1. Тобто вона повинна звучати так: «Споживач має право на одержання повної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору...».

Дискусію може викликати також питання про пріоритет, який передбачив законодавець в питанні про право покупця знати, або обов'язок продавця надати «повну» інформацію. На думку Е.В. Кохановської, продавець «зобов'язаний надати» інформацію навіть, якщо покупець її не вимагає, або не вимагає в повному обсязі, оскільки незнання ряду властивостей і функцій, наслідків неправильного використання товару можуть привести до негативних наслідків для покупця, яким продавець повинен фактично запобігти [5, с. 319]. Ми також погоджуємось з даною думкою і вважаємо, що ця певна «нав'язливість» продавця (а фактично сумлінність) в такому випадку не повинна сприйматися як надмірна. Підтвердженням цьому служить норма ч. 4 ст. 700 ЦК України.

Отже, можна зі змісту ч. 3 ст. 700 ЦК України зробити висновок, що в залежності від того, чи укладений договір роздрібної купівлі-продажу чи ні, розрізняються правові наслідки ненадання покупцеві достовірної та повної інформації. Так, наприклад, якщо продавцем не надається інформація до укладення договору, він покупцеві зобов'язаний відшкодувати збитки, що завдані необґрунтованим ухиленням від укладення договору. А покупець, в

свою чергу, має право в розумний строк після укладення договору відмовитися від договору та вимагати повернення сплаченої грошової суми за товар, а також має право на відшкодування збитків та моральної шкоди. Звичайно ж в судовій практиці немає ні однієї справи де було б винесене навіть подібне рішення на користь покупця.

Продавець, що не надав покупцеві можливість отримати повну і достовірну інформацію про товар та його недоліки, що виникли вже після передачі його покупцеві, і якщо покупець доведе, що вони виникли у зв'язку з відсутністю у нього такої інформації, не відповідальність за правилами ч. 4 ст. 700 ЦК України. Практика застосування цієї норми та її доктринальний аналіз дають нам можливість проаналізувати і зробити висновок про те, що існує відмінність між відповідальністю продавця, передбаченою ч. 1 ст. 679 та ч. 4 ст. 700 ЦК України. Так, згідно з ч. 1 ст. 679 ЦК України, відповідальність продавця за недоліки товару пов'язана з моментом переходу речі до покупця, в той час як відповідно до ч. 4 ст. 700 ЦК України відповідальність продавця настає незалежно від того, коли недоліки товару виникли і пов'язується з ненаданням покупцеві можливості своєчасно отримати повну і достовірну інформацію про товар – тобто ще до передачі його покупцеві.

Продавець зобов'язаний також забезпечити наявність одноманітних й чітко оформлених цінників на реалізований товар з вказівкою на назву товару, його сорт, ціну за вагу чи одиницю товару, підписи матеріально відповідальної особи або печатки організації та дати оформлення цінника.

Таким чином, виставлення товару у вітрині магазину, надання покупцю повної інформації про товар, підтвердженої письмовими документами, а також наявність цінників на товари, свідчать про те, що загальним правилом про договір роздрібної купівлі-продажу, скоєне з роздрібним торговельним підприємством, є оферта в письмовій формі, що само по собі виключає можливість усної форми такого договору [20, с. 84].

Відповідно до ст. 5.1. Директиви 94/47/ЄС від 26 жовтня 1999 року щодо захисту прав покупців за деякими положеннями договору про покупку права на короткострокове використання нерухомого майна, держави-члени передбачають у своїх законодавствах положення для забезпечення того, щоб окрім запропонованих покупцеві національним законодавством можливостей щодо визнання угоди недійсною, останній мав право: 1) розірвати договір без пояснення причин відмови протягом десяти календарних днів з дня підписання обома сторонами договору або обов'язкової попередньої угоди. Якщо десятий день припадає на святковий, то термін подовжується до першого після святкового робочого дня; 2) якщо договір не містить мінімального переліку відомостей, які повинен містити (зокрема, щодо імен та домашніх адрес учасників, визначення майна, що є предметом договору, дати та місця його підписання, інформації про право розірвання договору та інформації про особу, якій слід надсилати повідомлення про відмову або розірвання, а також визначення умов, за яких може надсилатися це повідомлення) на момент підписання обома сторонами договору чи обов'язкової попередньої угоди – відмовитися від договору протягом трьох місяців з моменту підписання. Якщо вищезгадані відомості були внесені протягом трьох місяців (наприклад, якщо згодом продавець повідомив споживача про його право відмовитися від договору протягом 10 днів), покупець має право відмовитись від договору протягом 10 днів, відлік яких починається з моменту повідомлення про наявність в нього такого права.

Стосовно вказаних положень українському законодавцю слід звернути увагу на два моменти: 1) згідно українського національного законодавства, споживач має право обміняти непродуктовий товар належної якості на аналогічний у продавця, в якого він був придбаний, якщо товар не задовольнив його за формою, габаритами, фасоном, кольором, розміром або з інших причин не може бути ним використаний за призначенням (ст. 9 ЗУ «Про захист прав споживачів»). При цьому продавці, як правило, вимагають вказати, з якої саме

причини споживач відмовляється від придбаного товару. Тоді як згідно європейських вимог, споживач має право відмовитися від договору без жодних пояснень; 2) українським законодавством не передбачено трьохмісячного строку для розірвання договору за бажанням споживача, якщо йому не було при укладенні договору надано інформації про право розірвання договору та інформації про особу, якій слід надсилати повідомлення про відмову або розірвання, а також визначення умов, за яких може надсилатися це повідомлення.

Договір роздрібної купівлі-продажу може бути укладений у простій письмовій формі, усно, а також шляхом здійснення конклюдентних дій. Як правило, він укладається в усній формі, бо його виконання відбувається одночасно зі здійсненням, що забезпечується видачею споживачеві розрахункового документа (товарного, касового чи іншого документа, який засвідчує факт купівлі товару).

Окремі ж види договорів роздрібної купівлі-продажу, між тим, виконуються вже після їх укладення. Саме такі договори укладаються у письмовій формі. До них відносимо: продаж товару за зразками, договір з умовою про поставку товару покупцеві, договір найму-продажу, договір роздрібної купівлі-продажу товару в кредит, договір з умовою про прийняття покупцем товару у встановлений строк.

Закон також передбачив, у ст. 703 ЦК України, продаж товарів з використанням автоматів. Такий договір укладеним вважається з моменту вчинення дій покупцем, які необхідні для одержання товару, тобто конклюдентних.[214, с. 201-205]

Ситуація принципово не змінюється, хоча в юридичній літературі висловлена думка, що в даному випадку мова йде про таку собі виключну форму договору роздрібної купівлі-продажу, який укладається шляхом вчинення конклюдентних дій обома сторонами договору [190, с. 47]. Видається, однак, що і в цьому випадку мають місце письмова оферта – товар виставляється на

продаж, умови про найменування товару та його ціну визначаються власником автомата в письмовій формі, умова про кількість товару визначається виходячи зі сплаченої суми – і акцепт покупцем письмовій оферти продавця шляхом сплати грошей за товар (конклюдентні дії) [16, с. 84-85].

У юридичній літературі існують різні погляди щодо форми договору роздрібної купівлі-продажу. Так, на думку В.В. Вітрянського, для договору роздрібної купівлі-продажу характерна лише проста письмова форма: «Виставлення товарів на вітрині магазину, надання покупцеві повної інформації про товар, яка підтверджується письмовими документами, а також наявність цінників на товари, свідчить про те, що загальним правилом договору роздрібної купівлі-продажу є оферта в письмовій формі, що виключає можливість усної форми такого договору. Відповідно, надання продавцем касового або товарного чека, або іншого документа покупцеві підтверджує здійснення останнім акцепту оферти конклюдентними діями (сплата ціни за придбаний товар) і тим самим дійсно засвідчує факт укладення договору роздрібної купівлі-продажу. Також у разі продажу товарів із використанням автоматів має місце письмова оферта, оскільки товар виставляється на продаж, умови про найменування товару і його ціна визначаються власником автомату в письмовій формі, умова про кількість товару визначається, виходячи зі сплаченої суми і акцепт покупцем письмової форми продавця шляхом сплати грошей за товар (конклюдентні дії)» [16, с. 85].

А.Е. Шерстобітов вважає, що касовий або товарний чек, або інший документ, що підтверджує оплату товару за договором роздрібної купівлі-продажу, є письмовою формою договору лише у разі, якщо момент його укладення та виконання не збігаються [42, с. 230].

Основний зміст зобов'язань із роздрібної купівлі-продажу становлять зустрічні до обов'язків продавця щодо передачі товару обов'язки покупця прийняти товар і оплатити його. Поряд з ними законодавець встановлює ряд додаткових обов'язків сторін, на характеристиці яких зупинимося пізніше. Якщо

покупець не приймає товар або відмовляється його прийняти, продавець має право вимагати від покупця прийняти товар або відмовитися від виконання договору.

Покупець зобов'язаний, відповідно до ст. 706 ЦК України, оплатити товар за ціною, яку оголосив продавець у момент укладення договору, якщо ж інше не встановлюється законом або не впливає із суті зобов'язання. Якщо ж договором встановлюється попередня оплата товару, то прострочення оплати товару покупцем є відмова покупця від договору, якщо інше не встановлено договором.

Однак у разі укладення договору роздрібної купівлі-продажу товару в кредит, у тому числі з розстроченням платежу, покупець не зобов'язаний сплачувати проценти у разі прострочення оплати товару. Покупець має право у будь-який час оплатити повністю товар у межах періоду встановленого договором розстрочення його оплати.

Порядок позначення роздрібних цін на товари визначено в Інструкції про порядок позначення роздрібних цін на товари народного споживання в підприємствах роздрібної торгівлі та закладах ресторанного господарства, яка затверджена Наказом Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 04.01.97 №02.

Порядок позначення цін на транспортні засоби та номерні агрегати визначено в Правилах роздрібної торгівлі транспортними засобами і номерними агрегатами, які затверджені Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 31.07.2002 №228.

Щодо моменту оплати товару, то він, як правило, зумовлюється сутністю договірної зобов'язання і способом оплати товару, який обрали сторони.

Згідно ЦК України, оплата товару не залежить від строку і факту його передачі. Товар може бути оплачений покупцем одночасно з передачею, до передачі чи після неї. Строк оплати визначається або за згодою сторін, або ж витікає із суті виконання конкретного виду договору.

Як правило, за договором роздрібної купівлі-продажу покупець оплачує товар в момент виконання договору, котрий практично співпадає з моментом його заключення. Тобто одночасно відбувається і передача, і оплата.

Таким чином, обов'язок покупця оплатити товар виникає з моменту передачі товару, за загальним правилом. Із цього правила ЦК України передбачає деякі виключення й передбачає, що оплата може бути проведена в передбачений договором строк – до передачі товару, або через певний час. Згідно ч. 1 ст. 693 ЦК України, договором купівлі-продажу може бути передбачений обов'язок покупця оплатити товар частково або повністю до його передання продавцем (попередня оплата). Також, договором купівлі-продажу може бути передбачено продаж товару в кредит, у тому числі з розстроченням платежу (ст.ст. 694, 695 ЦК України). Тобто, оплата товару після його передачі покупцю через деякий час. Сам момент оплати товару може визначається по-різному: 1) продавець передбачає можливі варіанти . Наприклад, необхідно оплатити товар чи при укладенні договору, чи після його доставки. А покупець, у свою чергу, обирає той варіант, який найвигідніший для нього; 2) продавець встановлює його імперативно; 3) він встановлюється за домовленістю між сторонами.

За договором роздрібної купівлі-продажу, як і за будь-яким договором купівлі-продажу, оплата товару може відбуватися у таких формах: 1) після прийняття товару повна його оплата або ж прийняття покупцем товаророзпорядчих документів на нього (ч. 1 ст. 692 ЦК України); 2) попередня оплата товару, тобто повна або часткова оплата предмету договору до передання його покупцю (ст. 693 ЦК України). При цьому прострочення оплати товару – відмова покупця від договору, якщо інше не встановлено договором; 3) відстрочення або розстрочення платежу при продажу товарів у кредит (ст.ст. 694, 695 ЦК України, ст. 11 ЗК «Про захист прав споживачів», Правила торгівлі у розстрочку. При цьому покупець має право у будь-який час повністю

оплатити товар у межах встановленого договором періоду розстрочення його оплати.[12, с. 25-26]

Слід зазначити, що на відміну від інших договорів купівлі-продажу, договір роздрібної купівлі-продажу товару у кредит, а також з розстроченням платежу, при простроченні оплати товару на прострочену суму проценти нараховуватися не будуть. Саме тому звернемо увагу, що п. 17 Правил торгівлі у розстрочку, в якому встановлено стягнення пені за кожний день прострочення, на договір роздрібної купівлі-продажу не поширюється. В цьому випадку підлягають застосуванню положення ч. 3 ст. 706 ЦК України.

Отже, зазначимо, що до форми договору роздрібної купівлі-продажу спеціальних вимог не встановлює законодавець. Як правило, сторонами виконується зобов'язання за цим договором повністю у момент його вчинення, в усній формі, а покупцеві натомість надається документ, який підтверджує факт отримання грошей, а саме: касовий чек, товарний чек, розрахункова квитанція тощо. Виняток становлять лише випадки, які встановлені законом. Наприклад, ст. 9 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг».

Окремої уваги заслуговує укладання договору роздрібної купівлі-продажу через мережу Інтернет у зв'язку з прийняттям Закону України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 року.

Інтернет-магазин став давно віртуальною торгівельною площею, де покупець у інтерактивній формі обирає необхідний товар та формує собі замовлення. Оскільки пропозиція укласти договір звернена до невизначеного кола осіб та включає всі істотні умови – предмет та ціну, це є публічна оферта. У тому випадку, коли продавець повідомляє на сайті більш конкретні відомості про товар, спосіб оплати і платіжних реквізитах, покупець може оплатити товар за вказаними реквізитами та повідомити продавцю адресу, за якою слід доставляти товар. Коли покупець користується для оплати кредитною карткою, тим самим він доказує продавцю свою платоспроможність, повідомляючи йому

номер картки. Продавець може перевірити його рахунок в банку й надати покупцеві платіжний чек [78, с. 39]. Серед науковців давно обговорювалося питання, чи такий договір укладено в мережі Інтернет, чи Інтернет є лише способом надання товару, аналогічним паперовому каталогу. З цього приводу Р.Б. Шишка та С.В. Резніченко виділяють дві основні точки зору: 1) вибір товарів в інтернет-магазині та формування замовлення є акцептом публічної оферти; 2) оформлення замовлення є зустрічною офертою, яку пропонує покупець [218, с. 109].

Аляб'єва Н.В. вважає, що слід підтримати позицію правників з приводу того, що вибір товарів в Інтернет - магазині та формування замовлення є все-таки акцептом публічної оферти, а не зустрічною офертою, адже коли покупець не змінює умови договору, а приєднується до умов, які встановлює продавець, то це означає, що він акцептує пропозицію продавця [4, с. 30]. Ми також погоджуємось з цією думкою.

Таке саме бачення порядку укладення договору роздрібної купівлі-продажу в електронній комерції відтепер встановлено і в законодавстві, а саме Законом України «Про електронну комерцію» від 3.09.2015 року, окремі питання врегульовані Законом України «Про електронний цифровий підпис». Питання електронної комерції підіймаються і в «Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом...» (див. ст.ст. 139-140), Директиві про електронну комерцію (2000/31/ЄС від 8 червня 2000 р.)

Так, відповідно до ст. 11 Закону «Про електронну комерцію», пропозиція укласти електронний договір (оферта) може бути зроблена шляхом надсилання комерційного електронного повідомлення, розміщення пропозиції (оферти) у мережі Інтернет або інших інформаційно-телекомунікаційних системах та повинна містити всі істотні умови, встановлені законодавством для відповідного виду договору.

Розглянемо на прикладі, як відбувається укладання електронного договору за допомогою повідомлень. Спочатку продавець надсилає покупцю

комерційне електронне повідомлення, тобто оферту. Після чого покупець, отримавши таке повідомлення, повинен надати відповідь на його прийняття (акцепт), а саме: надіслати електронне повідомлення у відповідь, яке повинно бути підписано відповідно до статті 12 Закону, а саме з використанням:

- електронного підпису або електронного цифрового підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис», за умови використання засобу електронного цифрового підпису усіма сторонами електронного правочину;

- електронного підпису одноразовим ідентифікатором. При цьому згідно з п. 12 ч. 1 ст. 3 Закону «Про електронну комерцію», одноразовий ідентифікатор - алфавітно-цифрова послідовність, що її отримує особа, яка прийняла пропозицію (оферту) укласти електронний договір шляхом реєстрації в інформаційно-телекомунікаційній системі суб'єкта електронної комерції, що надав таку пропозицію;

- аналогу власноручного підпису (факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, іншого аналога власноручного підпису) за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідних аналогів власноручних підписів.

Після здійснення сторонами вищезазначених дій, електронний договір роздрібної купівлі-продажу вважається укладеним.

Кирилюк О.Ю. доктринально виділяє такі ознаки договору: укладеного з використанням електронних засобів зв'язку: 1) відсутність безпосереднього контакту між сторонами договору на момент його укладання; 2) використання електронних засобів зв'язку для укладання договору [75, с. 7].

За допомогою електронного підпису одноразовим ідентифікатором (це алфавітно-цифрова послідовність, що її отримує особа, яка прийняла пропозицію (оферту) укласти електронний договір шляхом реєстрації в інформаційно-телекомунікаційній системі суб'єкта електронної комерції, що надав таку пропозицію). Тобто електронний договір може бути укладений

шляхом реєстрації на сайті та ідентифікації користувача через смс або email. Фактично йдеться про різновид «простого» електронного підпису (їх визначення практично збігаються у законах «Про електронну комерцію» та «Про електронний цифровий підпис»). [101, с. 6-7]

Вважаємо за необхідне вказати на те, що «електронний цифровий підпис» є, безумовно, найбільш надійним засобом ідентифікації, але в Україні такі підписи не набули значного поширення, передусім, внаслідок суттєвої зарегульованості та незрозумілості порядку їх отримання, а також істотних додаткових витрат на їх одержання та використання. Головним обмеженням у цій сфері є суворі вимоги до центрів сертифікації ключів та акредитованих центрів сертифікації ключів, які стримують розвиток відповідного ринку послуг в Україні.

На нашу думку, з метою поліпшення ситуації законодавство України про електронний цифровий підпис має бути приведено у відповідність до вимог Директиви ЄС «Про порядок використання електронних підписів в Європейському Співтоваристві» 1999/93/ЕС та Регламенту №910/2014 від 23 липня 2014 р. про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку, що набере чинності з 01 липня 2016 року (далі – Регламент), зокрема в контексті вимог щодо захисту інформації в інформаційних системах, криптографічного та технічного захисту інформації.

Важливою особливістю даного Регламенту є те, що викладені в ньому норми є технічно нейтральними, а тому вони не стримують розвиток технологічних процесів використання електронного цифрового підпису. Вважаємо, що вітчизняний законодавець має запозичити такий підхід до формулювання норм у сфері електронної комерції для забезпечення сталості правового регулювання.

Також видається перспективним запровадження взаємного визнання сертифікатів ключів електронного підпису, які видаються в Україні, США та

країнах ЄС, що сприятиме розвитку транскордонного ринку онлайн-послуг. Для цього доцільно вже на даному етапі запозичити норми Регламенту щодо електронної схеми ідентифікації та транскордонної інтероперабельності електронних цифрових підписів, закріпити у вигляді загальних принципів у національному законодавстві з цієї тематики базові вимоги Регламенту щодо електронних міток часу, електронних підписів та печаток.

Окрему увагу законодавець приділив належним доказам укладення електронного договору роздрібної купівлі-продажу. Так, продавець, отримавши згоду покупця, повинен надіслати останньому підтвердження вчинення електронного правочину у формі електронного документа, квитанції, товарного чи касового чека, квитантка, талона або іншого документа у момент вчинення правочину або у момент виконання продавцем обов'язку передати покупцеві товар.

Таке підтвердження повинно містити: а) умови і порядок обміну (повернення) товару або відмови від виконання роботи чи надання послуги; б) найменування продавця (виконавця, постачальника), його місцезнаходження та порядок прийняття претензії щодо товару, роботи, послуги; в) гарантійні зобов'язання та інформація про інші послуги, пов'язані з утриманням чи ремонтом товару або з виконанням роботи чи наданням послуги; г) порядок розірвання договору, якщо строк його дії не визначено.

Вважаємо, що ця норма, безумовно, є позитивною та сприятиме підвищеному захисту споживача як слабкої сторони договору.

Також необхідно приділити увагу питанню щодо моменту укладення електронного договору роздрібної купівлі-продажу, оскільки це є важливим для майбутньої правозастосовчої практики.

У ст. 11 Закону чітко закріплено, що електронний договір вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти такий договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції.

Таким чином, наразі відсутні підстави, щодо точки зору окремих науковців, що електронний договір роздрібної купівлі-продажу укладається лише способом обміну документами за допомогою електронної пошти [195, с. 328-329].

Варто звернути увагу, що загальний порядок укладення договору закріплено ст. 638 ЦК України – «договір вважається укладеним, якщо сторони у належній формі досягли угоди з усіх істотних умов договору» [234]. Оскільки Законом «Про електронну комерцію» встановлено особливі вимоги щодо підписання електронних повідомлень, є нагальною необхідність привести норми ЦК України у відповідність з цими вимогами, зокрема, доповнити ч. 2 ст. 638 ЦК нормами щодо належної форми вираження акцепту.

Так як акцептант не завжди впевнений, з ким він має справу, при укладенні електронного договору роздрібної купівлі-продажу постає також проблема встановлення особи оферента. Більшість споживачів, вступаючи у цивільні правовідносини, не мають ніякої уяви, з ким вони мають справу.

Саме тому, відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону «Про електронну комерцію», продавець товарів в електронній комерції під час своєї діяльності та у разі поширення комерційного електронного повідомлення зобов'язаний забезпечити прямий, простий, стабільний доступ інших учасників відносин у сфері електронної комерції до такої інформації:

- 1) повне найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи – підприємця;
- 2) місцезнаходження юридичної особи або місце реєстрації та місце фактичного проживання фізичної особи – підприємця;
- 3) адреса електронної пошти та/або адреса інтернет-магазину;
- 4) ідентифікаційний код для юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків для фізичної особи – підприємця, або серія та номер паспорта для фізичної особи – підприємця, яка через свої релігійні переконання відмовилася від прийняття реєстраційного номера

облікової картки платника податків та офіційно повідомила про це відповідний орган державної податкової служби і має відмітку в паспорті;

5) відомості про ліцензію (серія, номер, строк дії та дата видачі), якщо господарська діяльність підлягає ліцензуванню;

6) щодо включення податків у розрахунок вартості товару, роботи, послуги та, у разі доставки товару, – інформація про вартість доставки;

7) інші відомості, що відповідно до законодавства підлягають оприлюдненню. [138]

Водночас, у зв'язку з тим, що сторони не вступають в особистий контакт, а для підтвердження достовірності інформації необхідно лише використовувати такі технічні засоби, як пароль, PIN-код чи електронний підпис тощо, виникає проблема ідентифікації споживача. Хоча законодавець у ст. 8 Закону «Про електронну комерцію» встановив обов'язок покупця, який приймає (акцептує) пропозицію іншої сторони щодо укладення електронного договору, повідомити про себе інформацію, необхідну для його укладення, малоімовірною видається можливість встановлення, наприклад, дієздатності особи, яка буде укладати такий договір.

Отже, слід зазначити, що завдяки стрімкому розвитку комунікаційних технологій та з появою в цивільному обороті нових видів товарів, нових типів договорів і різноманітністю способів їх укладення, спостерігається підвищений інтерес до укладання договору роздрібної купівлі-продажу. Правила про роздрібну купівлю-продаж володіють обов'язковим характером і в першу чергу спрямовані на забезпечення інтересів споживачів, яких законодавець визначає як «слабку сторону», а для їх захисту слугують норми не тільки ЦК України, але також і законодавство про захист прав споживачів [156]. Найчастіше, при укладанні договору виникає проблема непроінформованості покупця, адже інтереси продавця і покупця не завжди збігаються. Продавець, або не надає належної інформації про товар, або не дотримується права покупця

на безпеку товару, або порушує терміни виконання гарантійного зобов'язання, або вчиняє інші дії, що суперечать закону.

3.2. Виконання та припинення договору роздрібної купівлі-продажу

У ХХ столітті таке поняття як «консумеризм»³ набирає обертів в США, Європі та інших країнах світу. Поштовхом стала відповідна промова Президента США, Д. Кеннеді у 1962р., який визнав дану концепцію захисту прав споживачів, яка розуміється як рух споживачів за свої права, глобальною для сучасного періоду [118, с. 10], – підкреслює відомий правник О. Печений.

Дещо раніше, у 1960 р. була заснована Міжнародна Організація Споживчих товариств. До неї ввійшло більше 200 консумерських організацій: національних, державних, громадських, регіональних та інших. В 1973 р. XXV сесією Консультативної Асамблеї Євросоюзу затверджено «Хартію захисту споживачів», а в 1985 р. Генеральна Асамблея ООН затвердила «Керівні принципи для захисту інтересів споживачів». Як бачимо, права споживачів отримали міжнародну підтримку і визнання, а тому і Україна, яка після виходу зі складу СРСР обрала європейський вектор розвитку, приділяє захисту прав споживачів значну увагу.

Відповідно до ст. 50 Конституції України, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, а також щодо якості харчових продуктів і предметів побуту, та право на її поширення. Ця інформація не може ніким бути засекречена. А отже, в незалежній Україні, право на придбання товарів належної якості – одне із основних конституційних прав громадянина.

Тобто, Конституція України зобов'язує державу, органи місцевого самоврядування створювати організаційно-правові, соціально-економічні та

³ «консумеризм» (англ. *Consumerism*) – організований рух за розширення прав споживачів і їх вплив на виробників (продавців) товарів, робіт та послуг.

примусово-владні гарантії забезпечення цього права. Водночас, усі громадяни і юридичні особи зобов'язані дотримуватися правил встановлених щодо цього права. [219, с. 45]

Закон України «Про захист прав споживачів» покликаний забезпечувати захист порушених прав споживачів, а договір роздрібної купівлі-продажу служить належною правовою гарантією захисту цих порушених прав.

Споживачі, які перебувають на території України, під час придбання, замовлення або використання товарів (робіт, послуг) для задоволення своїх побутових потреб, відповідно до ст. 4 Закону «Про захист прав споживачів», мають право на: захист своїх прав державою; належну якість продукції та обслуговування; належну якість товарів (робіт, послуг) та обслуговування; безпеку продукції; необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про кількість продукції, її якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця); відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону; звернення до суду та інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав; об'єднання в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).[156]

Важливу роль у сфері захисту прав споживачів відіграє Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Ця служба покликана здійснювати реалізацію державної політики в сфері захисту прав споживачів. В її обов'язках: надавати господарюючим суб'єктам обов'язкові для виконання приписи про припинення порушень прав споживачів; перевіряти якість товарів (робіт, послуг); перевіряти дотримання правил торгівлі та надання послуг; здійснювати перевірки будь-яких виробничих, складських, торговельних та інші приміщень відповідно до законодавства; вилучати у господарюючих суб'єктів сфери торгівлі зразки товарів, сировини, матеріалів, напівфабрикатів, комплектуючих виробів для перевірки їх якості на місці або проведення незалежної експертизи у

відповідних лабораторіях та інших установах з оплатою вартості зразків і проведених досліджень (експертиз) за рахунок господарюючих суб'єктів, що перевіряються, та інше [219, с. 46].

Враховуючи особливий характер договору роздрібної торгівлі з метою захисту прав покупця, ЦК наділяє його додатковими правами з відповідним покладенням на продавця обов'язків чи відповідальності, не передбачених §1 Гл. 54 (загальні положення про купівлю-продаж). Для покупців-фізичних осіб (споживачів) Закон України «Про захист прав споживачів» установлює також додаткові права та обов'язки сторін за договором купівлі-продажу.

Покупець має право: 1) на отримання необхідної та достовірної інформації про товар, яка має відповідати вимогам закону та правилам роздрібної торгівлі щодо її змісту і способів її надання (ч. 1 ст. 700 ЦК України); 2) до укладення договору оглянути товар та вимагати перевірки властивостей товару або демонстрації користування товарів, якщо це не виключено характером товару і не суперечить правилам торгівлі (ч. 2 ст. 700 ЦК України); 3) вимагати відшкодування збитків, завданих необґрунтованим ухиленням від укладення договору, а якщо договір укладено, – в розумний строк відмовитися від договору, вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми і відшкодування збитків, а також моральної шкоди, якщо покупцеві не надано можливості негайно одержати повну і достовірну інформацію про товар у місці її продажу (ч. 3 ст. 700 ЦК України); 4) на обмін непродуктового товару належної якості протягом 14 днів від моменту його передання, якщо триваліший строк не оголошений продавцем, у місці купівлі або інших місцях, оголошених продавцем, на аналогічний товар іншого розміру, форми, габариту, фасону, комплектації тощо (ст. 707 ЦК України). Для реалізації права покупців на обмін постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 1994 р. №172 «Про реалізацію окремих положень Закону України «Про захист прав споживачів»» затверджений перелік товарів, з яких утворюється обмінний фонд, зокрема до них належать: телевізори,

холодильники, пральні машини тощо. У разі виявлення різниці в ціні покупець при обміні товару проводить необхідний перерахунок з продавцем. Зокрема, згідно з Додатком №3 не підлягають обміну (поверненню) лікарські препарати та засоби (предмети) особистої гігієни, парфумерно-косметичні вироби, білизна натільна, білизна постільна тощо; 5) за своїм вибором у разі покупки товару неналежної якості протягом гарантійного або інших строків, установлених договором правилами, або фальсифікації товару вимагати від продавця або виготовлювача безоплатного усунення недоліків товару чи відшкодування витрат, здійснених покупцем чи третьою особою, на їх виправлення чи заміни товару на аналогічний товар належної якості або на такий самий товар іншої моделі з відповідним перерахунком у разі різниці в ціні, чи зменшення ціни, або відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми [223, с. 29-31].

Обов'язком продавця за цим договором є: а) надати покупцеві необхідну і достовірну інформацію про товар та (ч. 1, ч. 2 ст. 700 ЦК України, п. 4 ч.1 ст. 4, ч. 1 ст.6 «Про захист прав споживачів»), надати йому документи, які підтверджують належну якість продуктів (ч. 2 ст. 6 Закону України «Про захист прав споживачів»). Невиконання цього обов'язку розглядається законодавцем як ухилення від укладення договору, що надає право покупцю вимагати відшкодування збитків, завданих таким ухиленням, а якщо договір укладено, а інформація не надана, – у розумний строк відмовитися від договору, вимагати повернення сплачених за товар грошової суми і відшкодування збитків, а також моральної шкоди (ч. 3 ст. 700 ЦК України). Продавець, який не надав покупцеві можливості одержати повну і достовірну інформацію про товар, відповідає за недоліки товару, які виникли після того, як його передано покупцеві, якщо покупець доведе, що вони виникли у зв'язку з відсутністю у нього такої інформації (ч. 4 ст. 700 ЦК України); б) передати товар покупцеві товар належної якості. Виявлення покупцем протягом гарантійного або інших строків, встановлених обов'язковими для сторін правилами чи договором,

недоліків не застережених продавцем, або фальсифікації товару надає покупцю певні права, а саме: за своїм вибором вимагати від продавця або виготовлювача: безоплатного усунення недоліків товару протягом 14 днів із дати його пред'явлення або за згодою сторін в інший розумний строк, або відшкодування витрат, здійснених покупцем чи третьою особою, на їх виправлення (п. 1 ч. 1 ст. 708 ЦК України, ч. 1 ч. 9 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів»); заміни товару на аналогічний товар належної якості або на такий самий товар іншої моделі з відповідним перерахунком у разі різниці в ціні (п. 2 ч. 1 ст. 708 ЦК України, ч. 1 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів»); вимагати від продавця або виготовлювача відповідного зменшення ціни (п. 3 ч. 1 ст. 708 ЦК України, ч. 1 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів»); відмовитися від договору та вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми (п. 4 ч. 1 ст. 708 ЦК України, ч. 1 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів»).

Слід зазначити, що ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» пов'язує право покупця на розірвання договору та повернення сплаченої за товар грошової суми або на заміну товару тільки при істотних недоліках, які виникли з вини виробника товару (продавця, виконавця), або фальсифікації товару. У цьому сенсі ЦК України надає покупцю більш широке поле розсуду, а з огляду на ч. 3 ст. 698 ЦК України пріоритет мають норми ЦК України.

Згідно з ч. 2 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів», стосовно непродовольчих товарів, що перебували у використанні та були реалізовані через роздрібні комісійні торговельні підприємства, зазначені вище вимоги споживача задовольняються за згодою продавця. Разом з тим, відповідно до ч. 2 ст. 708 ЦК України, така згода продавця не вимагається, якщо придбані товари містили істотні недоліки, не застережені продавцем. Отже, ЦК України висуває більш жорсткі вимоги до продавця щодо забезпечення якості товару.

Вимога покупця про заміну товару підлягає негайному задоволенню, а в разі необхідності перевірки якості товару – протягом 14 днів або, за

домовленістю сторін, в інший строк. Якщо необхідного товару не має, вимога покупця про заміну товару підлягає задоволенню у двомісячний строк із моменту подання відповідної заяви.

Якщо задовольнити вимогу покупця про заміну товару у встановлені строки не можливо, продавець на свій вибір має право пред'явити продавцеві або виготовлювачу інші вимоги відповідно до ст. 708 ЦК України. При цьому, згідно з ч. 5 ст. 709 ЦК України, за кожний день прострочення продавцем або виготовлювачем усунення недоліків товару і невиконання вимоги про надання в користування аналогічного товару на час усунення недоліків продавець сплачує покупцеві неустойку в розмірі 1% вартості товару.

У статті 710 ЦК України закріплено правила щодо відшкодування різниці в ціні у разі заміни товару, зменшення ціни та повернення товару неналежної якості. У разі завдання шкоди каліцтво, іншим ушкодженням здоров'я або смертю у зв'язку з придбанням товару неналежної якості, її відшкодовує продавець або виготовлювач товару відповідно до положень гл. 82 ЦК України.

Підставами звільнення продавця (виготовлювача) від обов'язку задовольнити вимоги покупців є: 1) порушення покупцем правил користування товаром або його зберігання; 2) дії третіх осіб; 3) непереборна сила.

Відповідно до вимог Цивільно-процесуального кодексу України, заява про захист прав споживачів має повністю відповідати вимогам щодо форми й змісту позовної заяви. Також, позивач повинен додати вичерпний перелік документів, що підтверджують його вимоги. Згідно з п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України №5 від 12.04.1996 року «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів», вимоги розглядаються у позовному провадженні. Слід зазначити, що на підставі ч. 3 ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» позивач звільняється від державного мита [219, с. 48-49], проте після внесення змін до Закону України «Про судовий збір» від 08.10.2016 року, за позов потрібно сплачувати державне мито. Проте у законодавстві, яке покликано захищати права споживачів,

відповідних змін не було. При виникненні спорів з приводу споживчих питань, більшість осіб неохоче звертаються до офіційних судових органів, особливо коли вартість предмета спору не висока. Судова тяганина – цікавий процес лише для деяких із нас, для більшості ж громадян – неприємний, нервовий і, як відомо, повільний процес. Він може тягнутися роками через різноманітні затримки, що спричиняє незручності.

Відповідно, у країнах ЄС популярними є альтернативні методи розв'язання спорів, які використовують для розв'язання спорів між споживачами та підприємствами. Такі методи можуть помітно різнитися у різних країнах – членах ЄС.

У 2001 році було засновано Європейську позасудову мережу – (ЄПМ) (European Extra-Judicial Network – EEJ-Net), за ініціативою Європейської комісії для забезпечення полегшеного доступу до розгляду позасудових справ. До складу ЄПМ увійшли 15 країн – членів ЄС, а також Ісландія та Норвегія. У «мережі» було створено контактні пункти. Серед завдань цих пунктів було: інформування споживачів про надання допомоги споживачам у формулюванні заяв; співпраця з контактними пунктами у країні розміщення продавця; пошук належного органу для розв'язання конфліктів. У 2005 року мережа ЄПМ об'єдналася з мережею «Європейські споживчі центри» (European Consumer Centre – ECC), і зараз носить назву «Європейська мережа споживчих центрів» (European Consumer Centre Network, ECC-Net).

Слід підкреслити, що європейська комісія підтримує активно розвиток альтернативних методів розв'язання спорів. Дві рекомендації, які ухвалені нею, встановлюють критерії якості. Кожна схема таких альтернативних методів повинна забезпечуватися користувачами. Окрім того, пропозиції, внесені Комісією до Європейської директиви щодо посередництва у цивільних і комерційних справах, спрямовані на забезпечення повноцінних відносин між процесом посередництва та судовими процедурами через утворення спільних правил ЄС стосовно ряду ключових аспектів цивільного судочинства.

«Ті проблеми, з якими споживачі стикаються в повсякденному житті, у більшості випадків, можна розв'язувати шляхом примирення, безкоштовно, безпосередньо звернувшись до продавця чи постачальника послуг. Європейська комісія, для зручності, розробила спеціальну форму подання скарг, яку перекладено на 11 мов. Вона допомагає покупцям та продавцям, у розв'язанні спорів між ними. Цю ж форму також можна використовувати для розв'язання спорів із постачальниками з будь-якої країни Європейського Союзу» [119, с. 138], – зазначає дослідниця О.П. Письменна.

Вважаємо, що є доцільним розвиток аналогічної мережі позасудових установ розв'язання спорів в Україні, оскільки це сприятиме більш сумлінному виконанню договорів роздрібної купівлі-продажу зі сторони продавця. Пропонуємо назвати її «Мережею споживчих центрів», вони слугуватимуть для розв'язання спорів між продавцями та споживачами з метою посилення та розширення захисту цивільних прав та законних інтересів споживача як більш слабкої сторони договору роздрібної купівлі-продажу. У «мережі» повинні бути створенні контактні пункти, які мають виконувати такі функції: інформувати споживачів про нові можливості, що виникають на внутрішньому ринку; консультування окремих осіб; надання консультації про позасудові шляхи розв'язання спорів; медіація; проведення порівняльних досліджень для забезпечення єдності судової та позасудової практики. Установлені ЦК України та Законом України «Про захист прав споживачів» умови договору роздрібної торгівлі, зокрема обов'язки продавця, мають імперативний характер і тому не можуть обмежуватися договором, а у випадку обмеження прав покупця умови договору є нікчемними. Відповідно до ст. 18 Закону України «Про захист прав споживачів» продавець (виробник) не має включати до договорів зі споживачем умови, що є несправедливими, зокрема: звільнення або обмеження юридичної відповідальності продавця (виробника) у разі смерті або ушкодження здоров'я споживача, спричинених діями чи бездіяльністю продавця (виробника); виключення або обмеження прав споживача стосовно продавця (виробника) або

третьої особи у разі повного або часткового невиконання чи неналежного виконання продавцем (виробником) договірних зобов'язань, включаючи умови про взаємозалік, зобов'язання споживача з оплати та його вимог у разі порушення договору з боку продавця (виробника); надання можливості продавцю (виробнику) не повертати коштів на оплату, здійснену споживачем, у разі відмови споживача укласти або виконати договір, без встановлення права споживача на одержання відповідної компенсації від продавця (виробника) у зв'язку з розірванням або невиконанням ним договору тощо [156]. Перелік несправедливих умов, визначений у Законі у договорах зі споживачами, не є вичерпним. На користь споживача тлумачаться нечіткі чи двозначні положення договорів.

Законодавство встановлює до продавців вимоги, яких слід дотримуватися на етапі підготовки товару до продажу. Вони спрямовані на забезпечення якості товару. У відповідних правилах продажу конкретних видів товарів передбачені так звані *передпродажні обов'язки*. Наприклад, продавець зобов'язаний забезпечити стан торговельних приміщень відповідно до Правил продажу продовольчих товарів. Він повинен відповідати санітарно-гігієнічним, технологічним та протипожежним нормам, встановленим для приймання, зберігання та реалізації харчових продуктів; транспортні засоби для перевезення цих продуктів повинні мати санітарний паспорт, бути чистими, у справному стані; торговельно-технологічне обладнання, що використовується при організації роздрібного продажу, має забезпечувати збереження якості товарів і товарного вигляду протягом строку їх придатності. Забороняється приймати, зберігати та продавати продовольчі товари, які швидко псуються, без використання холодильного обладнання [214, с. 202].

Продавець також проводить підготовку товарів до продажу відповідно і до Правил продажу непродовольчих товарів. Він здійснює: перевірку цілісності упаковки, розпакування, перевірку наявності маркувальних даних і якості, чистку, прасування, перевірку наявності інструкцій з експлуатації, технічних

паспортів, гарантійних талонів, комплектність виробів, перевірку роботи у дії тощо.

Відповідно до Правил роздрібної торгівлі транспортними засобами і номерними агрегатами передбачається передпродажна підготовка цих товарів кваліфікованими фахівцями продавця, яка є обов'язковою згідно з вимогами нормативно-технічної документації, про що робиться відмітка в сервісній книжці тощо.

Має також певні особливості момент передачі майна за договором роздрібної купівлі-продажу. Наприклад, *при продажі товару за зразком* обов'язок вважається виконаним з моменту доставки товару за місцем проживання фізичної особи-покупця або місцезнаходженням юридичної особи-покупця, якщо інше не встановлене договором або законом.

Окрім цього, договір роздрібної купівлі-продажу може бути укладено з умовою *про прийняття покупцем речі, визначеної індивідуальними ознаками, у певний строк*, протягом якого товар не може бути проданий продавцем іншому покупцеві (ч. 1 ст. 701 ЦК).

Також, відповідно до Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів непродовольчі товари, вибрані споживачем, за домовленістю з адміністрацією торговельного об'єкта можуть зберігатися в торговельному залі із зазначенням на виписаному товарному чеку часу оплати. Якщо ж споживач не вносить у визначений час плату, товар надходить у продаж (п. 24) [140]. Відповідно ж до ч. 2 ст. 701 ЦК України, якщо покупець не з'явиться або не вчинить інших необхідних дій для прийняття товару у встановлений строк, вважається, що він відмовився від договору, якщо інше не буде встановлено у ньому. Так, наприклад, у договорі може бути передбачено, що у разі нез'явлення покупця у встановлений строк товар приймається до зберігання продавцем. Якщо у передбачений договором строк товар буде проданий іншому покупцеві, застосовуються правила ст. 620 ЦК.

Основним обов'язком покупця є обов'язок прийняти товар (ст. 689 ЦК) та оплатити його (статті 692, 706 ЦК). Відповідно продавець має право вимагати від покупця прийняття товару і сплати певної суми (ст. 706 ЦК). [234]

На прикладі договору роздрібної купівлі-продажу досить чітко простежується характерна особливість активного втручання законодавця у відносини, які складаються між виробниками, продавцями і споживачами. Це регулювання спрямовано на те, щоб за можливості збалансувати економічно і юридично нерівні відносини. Так, поклавши на підприємців деякі додаткові обов'язки, споживачеві надаються відповідні права і гарантії захисту.

В умовах розвитку ринкових відносин притаманне функціонування розвинутої мережі посередників, це викликається тим, що споживач невідворотно віддаляється від виробників і йому отримати відшкодування збитків, що він поніс внаслідок отримання недоброякісного товару, все складніше. Саме тому покупець розглядається як ЦК так і Законом «Про захист прав споживачів», суб'єктом спеціального юридичного захисту [189, с. 126].

Отже, договір роздрібної купівлі-продажу служить належною правовою гарантією захисту порушених прав споживачів, як непрофесійного учасника товарообміну. Тому в разі, коли продавець не порушує права споживача й не йдеться мови про відшкодування збитків покупцеві чи про якісь інші несприятливі наслідки для продавця.

Насупроти, законодавець встановлює певні вимоги, яких повинен дотримуватися покупець, захищаючи свої інтереси, так: товар, який підлягає обміну, не повинен бути у споживанні, а тому збереження його товарного вигляду та споживчих властивостей носить обов'язковий характер; покупець повинен мати докази придбання товару саме у даного продавця. Це може бути товарний або касовий чек чи інший розрахунковий документ, що підтверджує оплату товару [38]; нормативно-правовими актами встановлюється перелік товарів, які не підлягають обміну або поверненню на підставах, передбачених законом [166; 214, с. 203-206].

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що договір роздрібної купівлі-продажу має суттєві особливості виконання, зумовлені необхідністю забезпечення більш високого ступеню захисту покупця (споживача) відповідно до міжнародних стандартів. Зокрема, чинне законодавство встановлює специфічні правила здійснення роздрібної торгівлі різноманітними видами продукції, тим самим закріплюючи нормативні вимоги до облаштування торговельних місць, тобто місць виконання договору роздрібної купівлі-продажу. Аналогічно, у зв'язку зі стрімким розвитком роздрібної торгівлі через всесвітню мережу Інтернет актуалізуються питання виконання договору роздрібної купівлі-продажу у сфері електронної комерції, що зумовило прийняття відповідного нормативно-правового акту.

Крім того, виконання договору роздрібної купівлі-продажу нерозривно пов'язане з функціонуванням спеціально уповноваженого органу – державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, яка покликана здійснювати нагляд за додержанням продавцями вимог законодавства про захист прав споживачів під час провадження власної господарської діяльності.

Отже, можна зробити висновок, що чинне законодавство України поступово виокремлює особливості виконання договору роздрібної купівлі-продажу, однак у юридичній літературі наразі приділено недостатньо уваги їх науковому дослідженню, що потребує додаткового опрацювання вітчизняними правниками.

Інститут припинення цивільно-правових договорів є одним з найважливіших інститутів в системі регулювання цивільно-правових відносин, практичне значення якого ще більш зросло в період переходу в Україні до ринкової економіки [99, с. 350-353]. Наразі ані в нормативно-правових актах, ні в ЦК України не приведено визначення поняття припинення цивільно-правових договорів, не вироблений критерій відмінності поняття припинення цивільно-правових договорів від поняття припинення суміжних цивільно-правових явищ,

зокрема, цивільно-правових зобов'язань. Це свідчить про те, що в законодавстві недостатньо розроблена правова концепція припинення цивільно-правових договорів, що, у свою чергу, є відображенням проблеми відсутності правового забезпечення сфери регулювання договірних відносин, які виникають між громадянами України і припиняються за різними юридичними підставами [99, с. 359].

Водночас, на думку І.В. Продаєвич, «порядок, підстави та умови припинення зобов'язання для цивільного обігу має велике практичне значення, так як стосується майнових прав сторін і в багатьох випадках може спричинити негативні правові наслідки для останніх. Зрозуміло, що сторони у більшості випадків належно виконують свої обов'язки, що приводить до припинення зобов'язання. Це є позитивним фактом, адже за таких обставин сторони досягають бажаного правового результату для них. Припинення договору також може бути викликане і неналежним виконанням стороною умов договору, відмовою від нього, тому у цьому випадку постає проблема захисту порушених прав». [132, с. 166]

Слід відмітити, що у науці цивільного права не приділяється належної уваги питанню правового регулювання припинення цивільно-правових договорів. Проте деякі правові аспекти припинення цивільно-правових договорів все ж таки розроблені в науково-теоретичних дослідженнях, зокрема, в роботах В.Г. Ротань, Є.О. Харітонова, Н.Ю. Голубєвої, О.А. Беянівч, І.В. Продаєвич. Звичайно ж, багато теоретичних і практичних питань припинення цивільно-правових договорів не розроблено або недостатньо ще розроблено в науковій літературі. Саме тому приділення уваги цьому питанню має важливе як наукове так і практичне значення.

ЦК України в статті 629 закріплює принцип непорушності досягнутих сторонами правочину домовленостей та закріплених в договорі відповідних умов. Тобто, ЦК проголошує принцип обов'язковості договору. Так, в процесі виконання, вже після укладення договору роздрібної купівлі-продажу може

виникнути потреба у внесенні змін до його умов за ініціативою як однієї так і обох сторін, або ж договір може бути взагалі припинений шляхом розірвання або іншим способом. [80]

Слід відмітити, що в главі 53 ЦК України регламентацію отримали лише зміна та розірвання договору в ст.ст. 651-654, а для визначення підстав та порядку припинення договору потрібно звертатися до відповідних норм про припинення зобов'язань ст.ст. 598-609 ЦК, які стосуються, у своїй переважній більшості, припинення договірних зобов'язань. Також, слід керуватися відповідними нормами ЦК, які у свою чергу регулюють окремі види договорів та окремих законів, за якими можуть передбачатися спеціальні підстави припинення. [226, с. 489]

Отже, в загальних положеннях ЦК про договори визначаються лише підстави та правові наслідки щодо зміни та розірвання договору, але не містяться норми, які б конкретно визначали підстави та порядок припинення договору, окрім його розірвання, що є лише однією з підстав припинення договору.

Водночас, правові засади припинення зобов'язання багато в чому є і правовими засадами припинення договору, адже правова природа сутності є значно складнішою та невіддільно пов'язана із сутністю цивільно-правового зобов'язання, у тому числі того, що виникло на підставі договору (договірне зобов'язання) [225].

Слід відмітити, що ще в Цивільному кодексі УРСР, а саме у статтях 216-223 глави 19 «Припинення зобов'язань» містилися лише конкретні випадки щодо припинення зобов'язань. Подібна ситуація склалась і в новому ЦК вже незалежної України, а саме в ст.ст. 598-609, але вже дещо ширше, так ст. 598 визначає загальні правила щодо підстав припинення зобов'язань. Вони полягають у тому, що зобов'язання припиняються у повному обсязі, або частково на підставах, які встановлені договором або законом. Втім, незважаючи на введення до ЦК України наведених положень щодо загально-

правових засад припинення зобов'язань, їх недостатньо для виявлення правової природи припинення договорів, їх класифікації, інших загальнотеоретичних узагальнень та визначення правових наслідків такого припинення [52, с. 221].

У Науково-практичному коментарі до ЦК України за редакцією розробників проекту Цивільного кодексу України, зазначається, що припинення зобов'язання – це погашення прав та обов'язків сторін, що складають його зміст [233]. Таким чином, припинення – це остання стадія існування зобов'язання, із завершенням якої первісний юридичний зв'язок між сторонами втрачається, виражений у конкретному зобов'язанні [226, с. 745]. В цілому погоджуючись з правильністю наведеного визначення, слід зауважити, що все-таки воно не розкриває всіх властивостей повною мірою, зокрема це стосується об'єкта договірної зобов'язання, прав і обов'язків сторін.

Отже, у цивілістичній літературі питання сутності такої юридичної категорії як припинення зобов'язання є малодослідженим. В основному піддавалися науковому дослідженню окремі підстави припинення зобов'язань. На думку О.В. Дзери, така ситуація певною мірою пояснюється тим, що в цивільному законодавстві норми про припинення зобов'язання сформульовані таким чином, що вони не містять достатніх юридичних ознак для всебічного визначення поняття припинення та його правової природи [52, с. 348]. Вочевидь, це і стало причиною недостатньої уваги науковців до цієї проблеми.

Складовими частинами динаміки зобов'язального правовідношення завжди є або можуть бути такі стадії: виникнення, зміна правовідношення, виконання суб'єктивних обов'язків, порушення зобов'язання та його захист, припинення зобов'язання. У будь-якому разі договірне зобов'язальне правовідношення як мінімум має дві стадії: виникнення та припинення зобов'язання, а наявність інших залежить від виконання чи невиконання його суб'єктами обов'язків та інших обставин [80].

Зазначимо також, що у цивілістичному законодавстві визначення поняття «припинення цивільно-правового зобов'язання» не надається, а лише

констатується його повне чи часткове припинення та перераховуються самі підстави у главі 50 ЦК під назвою «Припинення зобов'язань». В цивілістичній доктрині досить поширеною є думка про те, що під припиненням зобов'язань необхідно розуміти припинення прав та обов'язків його учасників, які становлять зміст зобов'язання [226, с. 789].

Ще одне визначення припинення зобов'язань фактично містить ті самі ознаки. Воно належить В.І. Трубі, який вважає, що правовий зв'язок між суб'єктами зобов'язань ніколи не може бути довічним, а тому поставши одного разу з перебігом певного часу за тих чи інших обставин, цей зв'язок має властивість зникати, і суб'єктивні права та обов'язки, що становили зміст зобов'язального правовідношення – відпадають, у зв'язку з чим дія існуючого цивільно-правового зобов'язання припиняється [220, с. 353]. Тобто, в основі даного твердження лежить правовий зв'язок між суб'єктами про припинення, який існував в межах правовідношення між ними.

Дещо по-іншому досліджувану проблему у свій час вирішив О.С. Іоффе, який зазначив, що припинення зобов'язання є відпадиння первісно встановленого зобов'язання як конкретного виду зобов'язальних зв'язків [225]. Ключова фраза в даному випадку – «яка відображає ідею про відпадиння». Мається на увазі не будь-який правовий зв'язок, а той, який стосується первісно встановлених прав та обов'язків суб'єктів зобов'язання та може піддаватися змінам, трансформаціям тощо.

На думку О.В. Дзери, щодо припинення договірною правовідношення, позиція М.І. Брагінського не відзначається особливою змістовною характеристикою. Вона висловлюється у відомій фундаментальній праці «Договорное право. Общие положения», у співавторстві з В.В. Вітрянським. Автор, стверджує, зокрема, що глава 29 ЦК РФ розповсюджує свою дію певною мірою на всі види зобов'язань, у тому числі на договірні, зазначена глава передбачає повне і часткове припинення зобов'язань і при повному юридичному зв'язку між кредитором і боржником обривається або замінюється іншим [20,

с. 654]. Звичайно, наведена позиція М.І. Брагінського дещо відрізняється від попередніх точок зору, але лише застереженням про можливість припинення зобов'язання, а також його заміною на нове. Все ж таки, переважна частина цивілістів оминають питання визначення самого поняття припинення зобов'язання, зосереджуючи свою увагу на окремих підставах їх припинення, які визначаються переважно в законі [52, с. 234-235].

За загальним правилом зобов'язання припиняються виконанням, яке виконано належним чином. Це передбачається ст. 599 ЦК України. Із змісту наведеної статті вбачається, що за таких обставин момент виконання і припинення договірної зобов'язання збігаються.

Слід зауважити, що одним із недоліків конструкції загальних норм ЦК, які регулюють припинення зобов'язання, є відсутність чітких застережень у визначенні правових підстав та наслідків припинення договору. Безсумнівно, щоб їх встановити, необхідно робити пошук спеціальних норм, які регулюють відносини, пов'язані з конкретними підставами припинення договірних зобов'язань [226, с. 746].

Підставами припинення можуть слугувати різноманітні юридичні факти, які передбачаються цивільним законодавством. Так, у новому ЦК України передбачені такі підстави припинення зобов'язань: 1) припинення зобов'язання виконанням (така підстава передбачена також в ст. 216 ЦК УРСР); 2) припинення зобов'язання передаванням відступного (така підстава в ЦК УРСР не передбачалася); 3) припинення зобов'язання зарахуванням (така підстава передбачалася також в ст. 217 ЦК УРСР); 4) припинення зобов'язання шляхом зарахування у разі заміни кредитора (така підстава в ЦК УРСР не передбачалася); 5) припинення зобов'язання за домовленістю сторін, у тому числі шляхом новації (така підстава передбачалася також в ст. 220 ЦК УРСР); 6) припинення зобов'язання прощенням боргу (така підстава в ЦК УРСР не передбачалася); 7) припинення зобов'язання поєднанням боржника і кредитора в одній особі (така підстава також передбачалася в ст. 219 ЦК УРСР);

8) припинення зобов'язання смертю фізичної особи (така підстава також передбачалася в ст. 223 ЦК УРСР); 9) припинення зобов'язання неможливістю його виконання (така підстава також передбачалася в ст. 222 ЦК УРСР); 10) припинення зобов'язання ліквідацією юридичної особи (така підстава також передбачалася в ст. 203 ЦК УРСР). [51, с. 37-38]

Тобто всі перераховані підстави припинення зобов'язання являють собою одночасно і підстави припинення договору.

На думку О.І. Міхно, під юридичним фактом припинення слід розуміти добровільну чи примусову ліквідацію (погашення) у сторін прав та обов'язків за договірними чи законодавчими підставами та припинення між ними правового зв'язку, за винятком правозахисних відносин, пов'язаних з невиконанням на момент припинення зобов'язання окремих обов'язків, вимогами про якість продукції, товарів у межах гарантійних термінів та строків позовної давності, а під припиненням договору необхідно розуміти у широкому доктринальному значенні припинення (ліквідацію) його чинності за суб'єктивними чи об'єктивними підставами та припинення договірних прав та обов'язків на майбутній період [80].

В цілому дані визначення відображають сутність припинення договірної зобов'язання та самого договору достатньо вдало. Хоча автор, надаючи дане визначення, не зазначив, що зберігаються певні правові зв'язки з припиненням договору, як це було зроблено щодо припинення договірної зобов'язання.

Звичайно ж, найпоширенішим і найлогічним способом припинення будь-якого зобов'язання є належне його виконання, юридичною метою якого в кінцевому випадку є набуття суб'єктами договірної зобов'язання відповідно до закону права на майновий результат виконання [225]. Природно, що у цьому разі має припинятися правовий зв'язок між суб'єктами зобов'язального правовідношення [99, с. 345-350]. Проте, це загальновизнане юридичною наукою правило може бути поставлене під сумнів. Так, наприклад, із змісту ст. 655 ЦК випливає, що у разі виконання продавцем свого обов'язку з передачі

проданого майна, а покупцем – прийняття та оплати цього майна в обумовлений договором строк, договір має вважатися припиненим.

Зрозуміло, що виконання буде вважатися належним, якщо виконання цих обов'язків було вчинено відповідно до договору або закону, зокрема відповідно до вимог ст. 664 ЦК, якою визначається момент виконання обов'язку продавця передати товар. Це є логічно, адже обидві сторони виконали свої обов'язки належним чином.

У ч. 2 ст. 675 ЦК встановлено, що договором або законом може бути передбачений строк (гарантійний строк), протягом якого продавець гарантує якість товару. Відповідно до ч. 3 ст. 680 ЦК, якщо на товар встановлено гарантійний строк, покупець має право пред'явити вимогу у зв'язку з недоліками товару, які були виявлені протягом цього строку, а якщо ж недоліки товару виявлені покупцем після спливу гарантійного строку або строку придатності, продавець несе відповідальність, якщо покупець доведе, що недоліки товару виникли до передання йому товару або з причин, які існували до цього моменту.

Тобто, може скластися така ситуація, за якої продавець і покупець можуть виконати усі умови договору купівлі-продажу і вважати правовідносини купівлі-продажу припиненими, але, незважаючи на це, покупець впродовж гарантійного строку зберігає право на пред'явлення до продавця вимог згідно з правилами ст. 678 ЦК, які продавець зобов'язаний виконати, якщо він не доведе, що недоліки виникли після передання товару покупцеві внаслідок порушення покупцем правил користування чи зберігання товару, дій третіх осіб, або у випадку непереборної сили [226, с. 746]. Також, ч. 2 ст. 680 ЦК передбачає, що покупець може пред'являти до продавця вимоги з приводу неналежної якості товару, на який не встановлено гарантійний строк, за умови виявлення недоліків протягом розумного строку, але в межах двох років, а щодо нерухомого майна – в межах трьох років від дня передання товару покупцеві, якщо договором або законом не встановлений більший строк [80].

О.В. Дзера вважає, що наведене може дати підстави для певних висновків щодо моменту припинення договору купівлі-продажу як зобов'язання. По-перше, договір купівлі-продажу припиняється в момент виконання сторонами договірних обов'язків. По-друге, договір купівлі-продажу остаточно припиняється після виконання договірних обов'язків в момент спливу гарантійного або претензійного (наприклад трирічного щодо недоліків нерухомого майна) строку. У разі дострокового виконання договірних обов'язків договір формально є чинним до встановленого у ньому строку дії. У разі невиконання договірних обов'язків у встановлений договором строк його сторони зберігають відповідні права та обов'язки та набувають прав на їх примусове здійснення або на розірвання договору [216, с. 748]. Думка науковця та аналіз норм законодавства є досить слушними та обґрунтованими і не викликають сумнівів.

Слід врахувати наступне, що згідно зі ст. 599 ЦК зобов'язання припиняється лише таким виконанням, яке є належним, чого у вищенаведеній ситуації немає, так як обумовлюється переданням товару неналежної якості. Проте цивільному законодавству відомі й інші приклади. Так, в ст. 707 ЦК передбачається право покупця, який придбав у роздрібній торгівлі непродовольчий товар належної якості, обміняти його на аналогічний товар іншого розміру, форми, габариту, фасону, комплектації і навіть розірвати договір протягом 14 днів з моменту передання цього товару. Тобто, навіть у разі належного виконання продавцем свого зобов'язання за ним зберігаються певні обов'язки виконати вимоги покупця. У цьому разі, як бачимо, маємо випадок, коли момент припинення зобов'язання за договором роздрібною купівлі-продажу співпадає з моментом його виконання (оплата покупцем товару і передача його покупцеві), але впродовж 14 днів можливе настання певних правових наслідків, обумовлених спеціальним законодавчим застереженням [80].

У результаті заявлення споживачем вимоги про розірвання договору у продавця виникає обов'язок повернути споживачу грошову суму, сплачену за

товар, який містить істотний недолік. Проте висунення цієї вимоги не призводить до «автоматичного припинення» зобов'язання за договором роздрібної купівлі-продажу. Відповідно до вимог абз. 1 ч. 5 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів» споживач зобов'язаний передати товар неналежної якості, який продавець повинен прийняти. Тому обов'язок повернути сплачені за товар грошові кошти виникає у продавця лише після передання споживачем неякісного товару (зустрічне виконання – ч. 1 ст. 538 ЦК).

Згідно із вимогами ч. 1 ст. 709 ЦК забезпечення доставки (вивезення) товару є обов'язком продавця (виробника). Проте такий обов'язок передбачено не для всіх товарів. Правило цієї статті треба застосовувати з урахуванням положення абз. 2 ч. 5 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів». Воно передбачає обов'язок продавця (виробника) оплатити витрати, пов'язані із доставкою тільки великогабаритних товарів і товарів вагою понад п'ять кілограмів.

Прямий обов'язок продавця забрати (вивезти) товар передбачено тільки у випадку відмови споживача від прийняття товару, якщо вона була висловлена в момент його передання, про що продавець повинен бути негайно повідомлений (ст. 690 ЦК). Споживач не набуває право власності на товар, від якого він відмовився, а тому продавець повинен розпорядитися цим товаром у розумний строк. Такий товар може перебувати у споживача на відповідальному зберіганні (ч. 1 ст. 690 ЦК). Однак прийняття товару на відповідальне зберігання може мати місце тільки у випадку, коли споживач має право відмовитися від договору або вимагати заміни товару, тобто у разі виявлення істотних недоліків.

Винятком із цього правила є випадок, коли передання товару відбувається в момент укладення договору купівлі-продажу. В даному випадку покупець може відмовитися від прийняття товару, який мав намір придбати, а відповідно – і від укладення договору купівлі-продажу. Зокрема, такий спосіб укладення договору роздрібної купівлі-продажу є характерним при організації продажу товарів методом самообслуговування або за зразками [178].

Повернення споживачем товару не може свідчити про обов'язок продавця негайно повернути отриману за нього грошову суму. В даному випадку необхідно застосовувати за аналогією правило абз. 1 ч. 6 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів» щодо строків заміни товару з недоліком.

Зокрема, відповідно до вказаної норми за наявності товару вимога споживача про його заміну підлягає негайному задоволенню, а в разі виникнення потреби в перевірці якості – протягом чотирнадцяти днів або за домовленістю сторін в інший строк. Тому продавець повинен повернути споживачу грошові кошти після спливу чотирнадцятиденного терміну, необхідного для вчинення дій із перевірки характеру та причин виникнення недоліків товару. Проте, якщо сплачені за товар кошти не будуть повернуті через ненадання споживачем товару, продавець не може вважатися таким, що порушує своє зобов'язання. У даному випадку можна вести мову про прострочення споживача, який вважається кредитором продавця (ч. 1 ст. 613 ЦК).

Зобов'язання за договором роздрібної купівлі-продажу вважається припиненим з моменту повернення споживачу грошової суми, сплаченої за товар. У цьому разі має місце розірвання договору за домовленістю сторін (ч. 1 ст. 651 ЦК). У разі відмови продавця повернути грошові кошти договір може бути розірвано тільки за рішенням суду на підставі ч. 2 ст. 651 ЦК із одночасним стягненням із продавця відповідної грошової суми. Якщо товар не було передано до моменту розірвання договору, споживач зобов'язаний повернути його продавцю відповідно до вимог ст. 1212 ЦК України.

Стаття 651 не містить підстав для вирішення у судовому порядку для розірвання договору питання про повернення обома сторонами на виконання договору роздрібної купівлі-продажу. Застосування судом цих наслідків може мати місце тільки у разі визнання договору недійсним (ч. 5 ст. 216 ЦК), також у випадку розірвання договору у зв'язку із істотною зміною обставин (ч. 5 ст. 216 ЦК). Тому у разі висунення споживачем вимоги про розірвання договору за

рішенням суду та повернення сплачених за товар коштів слід враховувати добросовісність дій, які вчинялися щодо повернення (вивезення) товару, стосовно якості якого споживач висував зауваження, а також причини, через які його не було повернуто продавцю.

Поряд із цим слід зазначити, що положення п. 4 ч. 1 ст. 708 ЦК не точно враховує можливі способи припинення зобов'язання, яке виникає із договору роздрібної купівлі-продажу, на різних стадіях його виконання. Зокрема, ч. 1 вказаної статті серед прав, які покупець (споживач) може здійснювати у разі виявлення недоліків товару, передбачає «право відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми». У той час як ч. 1 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів» передбачає «право вимагати розірвання договору».

У зв'язку із цим при виборі вимоги, яку споживач у тому чи іншому випадку може висувати до продавця, необхідно враховувати таке. Відповідно до правила п. 1 ч. 1 ст. 611 ЦК договірне зобов'язання, яке неналежно виконується (порушується), припиняється: 1) внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом; 2) або в результаті розірвання договору. В обох цих випадках невиконане зобов'язання може припинитися на майбутнє, тобто сторони втрачають взаємні права та обов'язки з моменту його припинення, за винятком тих, які обмовлені його порушенням. Сторони не мають права вимагати повернення того, що ними було виконано до моменту припинення договірного зобов'язання, якщо інше не передбачено договором або законом. У цьому разі положення статей 1212, 1213 ЦК не застосовуються, якщо не відбувається збагачення однієї із сторін договору за рахунок неспіврозмірного виконання свого зобов'язання другою стороною до моменту його припинення.

Положення ч. 1 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів» та ч. 1 ст. 708 ЦК є винятком із цього загального правила, оскільки передбачає повернення продавцем та споживачем виконаного за договором купівлі-продажу. Разом із

тим у даному випадку слід мати на увазі, що «одностороння відмова» стосується передусім зобов'язання, а не підстави його виникнення – договору. Відмова від зобов'язання не спростовує договір як підставу, з якої воно виникло. Тому одностороння відмова може мати місце тільки щодо частини зобов'язання, яке не було виконано.

На відміну від односторонньої відмови, розірвання договору може мати місце також у разі повного виконання зобов'язання, оскільки стосується безпосередньо підстави його виникнення. Договір, який розривається, вважається таким, що «відпадає як підстава» існування зобов'язання. Такий наслідок може наставати за рішенням суду про розірвання договору. Повернення сторонам виконаного за розірваним договором може мати місце, якщо це прямо передбачено договором або законом (ч. 4 ст. 653 ЦК України). У результаті застосування цих наслідків сторони повертаються у становище, яке існувало до порушення зобов'язання.

Відмова від договірного зобов'язання є способом самозахисту цивільних прав та законних інтересів, який у разі порушення договору може застосовуватися тільки у ході його виконання. Наприклад, право покупця відмовитися від договору купівлі-продажу передбачено у разі виявлення істотних недоліків у момент прийняття товару (ч. 1 ст. 689 ЦК). Неприйнятий товар не переходить у власність покупця, а може бути прийнятий ним на відповідальне зберігання (ч. 1 ст. 690 ЦК). На відміну від п. 4 ч. 1 ст. 708 ЦК, правило ч. 1 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів» розраховане на випадок, коли зобов'язання за договором роздрібної купівлі-продажу було виконано, тобто товар було передано продавцем та прийнято споживачем. Коментоване положення цього Закону застосовується у межах гарантійного зобов'язання, яке є додатковим до зобов'язання за договором купівлі-продажу. Тому після передання споживачу товару він втрачає право в односторонньому порядку відмовитися від договору роздрібної купівлі-продажу, і має право вимагати

тільки його розірвання за рішенням суду або висувати іншу вимогу, передбачену ч. 1 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів».

Зокрема, правильність цього висновку можна перевірити, змодельовавши таку ситуацію. Споживач приймає товар, але протягом гарантійного строку виявляє істотний недолік, у зв'язку з чим висуває вимогу про відмову від договору та повернення сплачених за товар грошових коштів. Якщо виходити з того, що в даному випадку відбулося припинення зобов'язання за договором роздрібної купівлі-продажу, споживач втрачає право змінити свою вимогу про повернення грошових коштів та відповідно втрачає і право вимагати заміни неякісного товару. Однак такий висновок буде суперечити змісту положення абз. 2 ч. 3 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів», де передбачено можливість зміни пред'явленої споживачем вимоги у разі її невиконання.

Щодо особливості розірвання договору та повернення грошових коштів, сплачених за товар належної якості зазначимо наступне:

Споживач має право вимагати розірвання договору та одержати назад гроші у розмірі вартості товару належної якості, якщо він не задовольняє його за формою, габаритами, фасоном, кольором, розміром або з інших причин не може бути використаний за призначенням. Таке право визнається за споживачем якщо товар ним не використовувався і якщо збережено його товарний вигляд, споживчі властивості, пломби, ярлики, а також розрахунковий документ, виданий споживачеві разом із проданим товаром (ч. 1 ст. 9 Закону «Про захист прав споживачів»).

Але при цьому слід враховувати, що на підставі цієї статті споживач може вимагати розірвання договору тільки, якщо у разі пред'явлення вимоги про обмін товару належної якості аналогічного товару немає у продажу. Втім слід враховувати, що згідно із ст. 9 Закону «Про захист прав споживачів», споживач може повернути товар належної якості та вимагати сплачені за нього грошові кошти тільки за наявності одночасно таких умов.

По-перше, правило ч. 1 ст. 9 Закону «Про захист прав споживачів», а також подібне за містом положення абз. 1 ч. 1 ст. 707 ЦК, передбачає необхідність звернення спочатку з вимогою про обмін товару. Лише у разі неможливості задоволення цієї вимоги споживач може вимагати розірвання договору та повернення сплачених за товар грошових коштів. Вимога про обмін товару належної якості має бути обґрунтованою, тобто споживач повинен обґрунтувати причини, через які він не може використовувати товар за його призначенням. Наведене виключає звернення одразу і вимогою про розірвання договору роздрібної купівлі-продажу та повернення грошових коштів, сплачених за товар належної якості. Тому при розірванні договору в судовому порядку обов'язково треба досліджувати обставини, існуванням яких споживач обґрунтовує позовні вимоги. Зокрема, споживач повинен довести наявність причин, через які товар не може бути використаний ним за призначенням. При цьому потрібно досліджувати також і причини, через які аналогічний товар, який перебуває у продажу, не може бути використаний споживачем.

По-друге, згідно із правилом ч. 2 ст. 9 Закону «Про захист прав споживачів» та абз. 2 ч. 1 ст. 707 ЦК, споживач набуває право вимагати розірвання договору та повернення сплачених за товар грошових коштів тільки за умови, якщо на момент обміну аналогічного товару немає у продажу. Водночас за ним зберігається право придбати будь-які інші товари із наявного асортименту з відповідним перерахуванням вартості. При цьому вжитий у коментованих статтях термін «аналогічний товар» не означає, що такий товар повинен бути таким самим, тобто «один в один» та коштувати однакову ціну. Використання законодавцем у коментованій статті терміна «аналогічний товар» є наслідком недосконалості законотворчої техніки, оскільки у Законі «Про захист прав споживачів» цей термін вживається також у іншому, більш широкому, значенні.

Так, у ч. 1 ст. 8 цього Закону вказаний термін поряд із терміном «такий же товар» охоплює певну групу товарів. При цьому у п. 2 ч. 1 ст. 708 ЦК термін

«такий саме товар» вживаються щодо позначення товарів навіть іншої моделі. У той же час Закон «Про захист прав споживачів» не обмежує споживача вимагати заміни товару на будь-який інший товар із наявного у продажу асортименту. Тому при визначенні групи аналогічних товарів необхідно виходити із призначення того чи іншого товару та мети, задля якої його було придбано. В даному випадку необхідно передусім виходити із обставин, наявністю яких споживач обґрунтовує вимогу про обмін товару належної якості.

Вказане право споживач може здійснювати не лише тому, що придбаний товар йому не сподобався, у зв'язку з чим він бажає його повернути, а тому, що такий товар не може бути їм використаний споживачем за його призначенням виходячи із його споживчих властивостей. Зокрема, такий висновок впливає із причин, за яких споживач може вимагати обміну відповідного товару. Так, наприклад, споживач обґрунтовує свою вимогу тим, що взуття не підійшло йому за розміром. У даному випадку він може вимагати повернення сплачених за взуття коштів, якщо у продажу немає його розміру. Однак, якщо споживач стверджує, що розмір костюму йому підходить, але йому не подобається фасон, йому може бути наданий костюм іншого фасону. При цьому різниця в ціні не має значення.

Інший приклад: споживач придбав обігрівач, а потім з'ясувалося, що потужність обігрівача є несумісною із електропроводкою його помешкання, від чого вимикається світло. У даному випадку споживач може вимагати в обмін аналогічний обігрівач меншої потужності, а не повернення сплачених за нього коштів. Очевидно, що такий обігрівач може коштувати дешевше і водночас належати до іншої моделі, але при цьому може бути від одного виробника та схожим за формою, а за рахунок менших габаритів бути зручнішим у використанні. Таким чином, продавець на вимогу споживача повинен запропонувати споживачу не такий саме, але аналогічний товар, характеристика якого виключає неможливість його використання, виходячи із причин, на які посилається споживач.

Отже, звертаючись із вимогою про обмін якісного товару, споживач повинен зазначити не тільки причини, які унеможливають його використання, а й вказати характеристику товару, який з урахуванням таких причин він бажає отримати в обмін. Тому при розірванні в судовому порядку договору роздрібної купівлі-продажу товару належної якості споживач повинен обґрунтувати та підтвердити належними доказами причини, через які придбаний ним товар, а також запропонований йому в обмін із наявних у продажу аналогічних товарів не можуть бути використані.

По-третє, відповідно до вимог абз. 2 ч. 1 ст. 9 Закону «Про захист прав споживачів» та абз. 1 ч. 1 ст. 707 ЦК вимогу про обмін товару належної якості споживач може пред'явити впродовж чотирнадцяти днів, не враховуючи день його придбання. Споживач втрачає право вимагати обміну товару за межами цього чотирнадцятиденного терміну. Такий термін може бути збільшено продавцем шляхом оголошення про більший строк для пред'явлення цієї вимоги. Указаний строк визначає передусім термін у часі, упродовж якого споживач може звернутися із відповідною вимогою. Положення коментованих статей не встановлюють прямого обов'язку продавця здійснити обмін товару саме у цей термін, а тому його закінчення не надає споживачу право вимагати розірвання договору в судовому порядку. Таке право споживач отримує тільки у разі відсутності у продажу аналогічного товару, необхідного для обміну.

При цьому відсутність товару у продажу не означає, що такого товару не повинно бути у місці придбання товару. Товар, необхідний для обміну, може перебувати в інших торговельних або складських приміщеннях продавця. Разом із цим не можна не враховувати також ту обставину, що споживач, який вимагає обміну товару, повинен зазначити характеристики товару, який він бажає отримати на заміну. Інакше продавець не зможе виконати його вимогу. В результаті цього споживач отримуватиме можливість для зловживання своїм правом, відмовляючись від товару, який пропонується для обміну на розсуд продавця.

Положення коментованих статей не містять строку, впродовж якого продавець повинен задовольнити вимогу споживача про обмін товару належної якості. Тому в даному випадку цілком логічним буде застосування за аналогією ч. 6 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів». Зокрема, згідно із закріпленням у ній правилом, за наявності товару вимога споживача про його заміну підлягає негайному задоволенню, а в разі виникнення потреби в перевірці якості протягом чотирнадцяти днів або за домовленістю сторін. Тому, якщо товар, необхідний для обміну, перебуває у продажу продавця, але знаходиться у іншому місці, вимога споживача повинна бути задоволена в межах чотирнадцятиденного терміну.

Неврахування наведених обставин фактично перетворюватиме «право на обмін товару належної якості» у право на односторонню відмову від договору роздрібної купівлі-продажу, що не тільки суперечитиме змісту та призначенню цих «юридичних конструкцій», а й створюватиме можливість для зловживання цим правом. Наприклад, сьогодні поширеними є випадки, коли споживачі, які купують товари належної якості, з посиланням на ст. 9 Закону «Про захист прав споживачів» звертаються з вимогою про повернення сплачених за нього коштів лише тому, що в іншого продавця такий товар коштує дешевше, обґрунтовуючи при цьому свої вимоги начебто тим, що такий товар не може бути використаний. Разом із цим непоодинокими є випадки, коли розрахункові документи про придбання товару, який вже був у використанні, передаються іншим особам, які купують аналогічний товар в інших місцях за меншу ціну, та повертають його продавцю з метою отримання різниці у ціні однакових товарів у різних місцях їх продажу [110].

Право споживача відмовитися від вже укладеного договору купівлі-продажу передбачено також у випадку придбання товару за зразками (ч. 3 ст. 702 ЦК). При цьому якість такого товару не має значення. За покупцем зберігається право в односторонньому порядку відмовитися від прийняття придбаного товару, а відповідно – від договору купівлі-продажу в цілому, навіть

за відсутності недоліків товару. Така відмова може бути висловленою тільки до моменту передання (доставки) товару, оскільки договір купівлі-продажу товару за зразками вважається виконаним з моменту доставки товару в місце, встановлене у договорі, а якщо місце передання не встановлене – з моменту доставки товару у місце проживання споживача (ч. 2 ст. 702 ЦК).

Разом із тим у даному випадку необхідно враховувати, що ч. 5 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів» та ч. 1 ст. 709 ЦК покладають на продавця обов'язок доставки тільки товару, щодо якого споживач висував вимогу про його заміну або усунення недоліків. Доставка товарів, придбаних споживачем, може здійснюватися за рахунок продавця тільки за умови, якщо це прямо передбачено договором між ними⁴. Якщо споживач отримує товар за місцем його придбання та самостійно укладає договір із перевізником про доставку цього товару, він не має права в односторонньому порядку відмовитися від договору роздрібно-купівлі продажу. У цьому разі положення ч. 3 ст. 702 ЦК не застосовується.

Підстави для розірвання договору або заміна товару з істотним недоліком:

Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів» споживач має право вимагати розірвання договору роздрібно-купівлі-продажу та повернення сплаченої за товар грошової суми або його заміни, якщо було виявлено істотний недолік. Указані вимоги споживач може пред'являти, якщо істотний недолік було виявлено упродовж гарантійного строку. При цьому слід враховувати, що гарантійний строк визначає не тільки період часу для виявлення недоліків товару, а також термін, упродовж якого споживач вправі вимагати від продавця (виробника) виконання гарантійного зобов'язання. Тобто зазначені вимоги споживач може пред'явити тільки в межах гарантійного строку.

⁴ На продавця покладено тільки обов'язок усіляко сприяти споживачу у вільному виборі товарів і додаткових послуг, на його вимогу провести перевірку якості, безпеки, комплектності, міри, ваги та ціни товарів із наданням йому контрольно-вимірювальних приладів, документів, які підтверджують якість, безпеку, ціну товарів (див.: п. 13 Правил роздрібно-торгівлі непродовольчими товарами: наказ Мін-ва економіки України від 19.04.2007 №104).

Такий висновок впливає із наведеного у п. 5 ч. 1 ст. 1 цього Закону визначення «гарантійного строку», який передбачає існування гарантійного зобов'язання саме в межах цього терміну. Із закінченням гарантійного строку припиняється гарантійне зобов'язання продавця (виробника). Відповідно у разі зволікання споживача із висуненням вимоги щодо виявлених недоліків товару протягом строку дії гарантійного зобов'язання він позбавляється права на її пред'явлення після спливу цього терміну. Тому навіть, якщо істотний недолік фактично був виявлений упродовж гарантійного строку, але споживач не заявляв жодної із встановлених законом вимог, він має право висувати їх за межами цього строку. Зроблений висновок відповідає змісту ч. 5 ст. 7 Закону «Про захист прав споживачів», а також частин 1,2 ст. 680 ЦК, якими встановлено правила визначення строку, упродовж якого споживач (покупець) має право пред'явити вимогу у зв'язку із виявленням недоліків товару. Зокрема, такий принцип полягає в тому, що у разі виявлення недоліків товару споживач повинен звернутися з відповідною вимогою протягом гарантійного строку, а якщо цього не встановлено, протягом строків, визначених актом цивільного законодавства. Наприклад, стосовно продукції, на яку гарантійні строки або строк придатності не встановлено, споживач має право пред'явити продавцю (виробнику, виконавцю) відповідні вимоги, якщо недоліки було виявлено протягом двох років, а стосовно об'єкта будівництва не пізніше десяти років від дня передачі їх споживачеві. З цього правила виходить, що якщо гарантійний строк буде встановлений продавцем або виробником, то відповідні вимоги мають бути пред'явлені саме в межах цього строку.

Право вимагати розірвання договору споживач втрачає також у випадку, коли істотний недолік фактично виник у межах гарантійного строку, але був виявлений після його закінчення. Зокрема, цей висновок впливає зі змісту ч. 3 ст. 680 ЦК, яка передбачає право покупця на звернення з відповідною вимогою лише щодо тих недоліків товару, які було виявлено протягом гарантійного строку. У зв'язку із цим при вирішенні питання про наявність підстав для

задоволення вимог споживача обов'язково необхідно враховувати не тільки час виявлення недоліків товару, а також своєчасність пред'явлення споживачем відповідної вимоги. Неврахування цього може призводити до зловживання споживачем своїми правами.

Наприклад, споживач виявляє істотний недолік у межах гарантійного строку, на підтвердження факту існування якого за свій рахунок проводить експертне дослідження його характеру та причин виникнення, але при цьому не звертається із вимогою про повернення коштів або заміну неякісного товару та продовжує ним користуватися. Якщо в даному випадку виходити з того, що для задоволення вимоги споживача виявлення недоліку в межах гарантійного строку є достатнім, споживач фактично отримуватиме право вимагати задоволення його вимоги судовому порядку в межах передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 258 ЦК 1-річного строку позовної давності. Таким чином, неврахування своєчасності звернення споживача до продавця (виробника) призводитиме до того, що строк гарантійного зобов'язання фактично продовжуватиметься на строк позовної давності. У результаті цього продавець (виробник) фактично нестиме відповідальність за межами строку дії гарантійного зобов'язання.

У разі виявлення істотного недоліку після закінчення гарантійного строку, споживач має право пред'явити виробнику (продавцю) тільки вимогу про безоплатне його усунення. Указана вимога може бути пред'явлена протягом строку служби, а якщо такий не встановлено – протягом десяти років, якщо в товарі було виявлено недоліки (істотні недоліки), допущені з вини виробника. Якщо таку вимогу не буде задоволено у встановлені строки, споживач має право на свій вибір пред'явити виробникові (продавцеві) інші вимоги, зазначені у ч. 1 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів» (ч. 10 ст. 8 цього Закону).

Споживач може вимагати розірвання договору або заміни товару лише за умови, якщо істотні недоліки виникли з вини виробника товару (продавця, виробника) або у разі фальсифікації товару. За необхідності наявність істотного недоліку має підтверджуватися висновком експертизи. При цьому слід

враховувати, що положення абз. 2 ч. 1 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів» закріплює «презумпцію неістотності недоліку». Згідно із цим принципом виявлений споживачем недолік вважається неістотним, якщо не буде доведено його істотний характер. Тому шляхом проведення експертного дослідження підлягає доведенню факт існування істотного недоліку товару, а не його відсутність. Тобто проведення експертизи якості товару не є обов'язковим для встановлення відсутності істотного недоліку. Згідно з абз. 2 ч. 4 ст. 17 Закону «Про захист прав споживачів», у разі коли необхідно визначити причини втрати якості товару, продавець зобов'язаний у триденний строк, з дня одержання від споживача письмової згоди організувати проведення його експертизи⁵. Експертиза проводиться за рахунок продавця. Якщо у висновках експертизи буде доведено, що недоліки виникли після передачі товару споживачеві в наслідок порушення ним встановлених правил використання, зберігання чи транспортування або вимоги третіх осіб, вимоги споживача не підлягають задоволенню, а споживач зобов'язаний відшкодувати продавцю витрати на проведення експертизи.

Отже, за змістом наведеної норми ініціатором проведення експертного дослідження якості товару повинен бути саме споживач, який обґрунтовує свою вимогу істотним характером його недоліку. Продавець зобов'язаний організувати проведення експертизи якості товару за вимогою споживача. Тому, якщо наявність істотного недоліку товару може бути з'ясовано тільки в результаті проведенням експертного дослідження якості товару, а споживач не надає згоди, продавець має право відмовитися від задоволення вимоги споживача.

⁵ Зокрема, згідно із п. 13 Порядку гарантійного ремонту (обслуговування) або гарантійної заміни технічно складних побутових товарів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2002 р. №506, у разі виникнення потреби у визначенні причин втрати якості товару, гарантійний термін якого не вичерпався, продавець зобов'язаний у триденний термін із дня одержання письмової заяви від споживача відправити такий товар на експертизу. Споживачеві надається акт приймання товару на експертизу за встановленою формою. При цьому за споживачем та продавцем зберігається право на оскарження висновків експертизи у судовому порядку.

Разом із цим слід враховувати, що для встановлення характеру і причин виникнення недоліку товару продавець або споживач можуть вимагати проведення експертизи якості товару в судовому порядку. В цьому випадку отримання згоди від споживача не є обов'язковим. Однак при цьому споживач втрачає право посилається на виявлені ним недоліки, якщо до дати звернення до суду він вимагав замінити товар або повернути сплачені за нього кошти, але не наполягав на проведенні експертизи його якості, але потім прийняв товар з усунутим недоліком. У цьому разі споживач може вимагати заміни товару або повернення сплачених за нього коштів лише якщо усунутий недолік проявиться знову.

За відсутності істотного недоліку або у разі недоведення факту його існування споживач має право вимагати тільки пропорційного зменшення покупної ціни неякісного товару, безоплатного усунення недоліків у розумний строк або відшкодування витрат, понесених у зв'язку із його усуненням за власний рахунок. У даному випадку задоволення вимоги споживача про заміну товару або розірвання договору може відбуватися тільки за згодою продавця. При цьому продавець може запропонувати споживачу зменшити покупну ціну товару або усунути його недоліки за свій рахунок.

Прийняття виконання, запропонованого продавцем, позбавляє споживача права вимоги щодо якості товару, якщо при його прийнятті або протягом гарантійного строку він не виявить нових недоліків. Наприклад, споживач вимагає замінити товар або повернути сплачені за нього кошти, і при цьому не висуває вимогу про усунення недоліків товару або зменшення покупної ціни, але потім приймає товар з усунутими недоліками. У даному випадку споживач позбавляється і права вимагати сплати неустойки за недотримання чотирнадцятиденного строку, передбаченого законом для їх усунення.

Істотним може розцінюватися лише недолік, який відповідає ознакам, зазначеним у п. 12 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів». У разі відсутності таких ознак недолік товару не може вважатися істотним.

Продавець, який повертає кошти, сплачені за товар, що не містить ознак істотного недоліку, втрачає передбачене ч. 12 ст. 8 цього Закону право вимагати від виробника відшкодування витрат, понесених у зв'язку із задоволенням цієї вимоги споживача.

Згідно із п. 12 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» істотним вважається недолік, який одночасно містить декілька, а в окремих випадках всі зазначені в ній ознаки. Зокрема, недолік може бути визнаний істотним за наявності таких ознак: 1) він робить неможливим чи недопустимим використання товару відповідно до його цільового призначення; 2) виник з вини виробника (продавця, виконавця); 3) після усунення проявляється знову з незалежних від споживача причин; 4) або такий недолік взагалі не може бути усунутий чи його усунення потребує понад чотирнадцять календарних днів або в результаті його усунення товар стає суттєво іншим, ніж було передбачено договором.

У разі висунення вимоги про заміну товару, недолік якого фактично може бути усунутий у межах чотирнадцятиденного терміну (тобто не є істотним), споживач позбавлений права вимагати розірвання договору у зв'язку з невиконанням цієї вимоги [206]. У цьому разі він може вимагати лише безоплатного усунення недоліку або відшкодування витрат, понесених на його усунення.

При цьому необхідно мати на увазі, що неможливість чи недопустимість використання товару відповідно до його цільового призначення не є достатньою ознакою, яка вказує на істотний характер недоліку. Такий недолік має місце, якщо він взагалі не може бути усунутий. Недолік, який може бути усунутий, може вважатися істотним, якщо містить інші із вищенаведених ознак. Так, про істотний характер недоліку можна вести мову, якщо він знову проявлятиметься після його усунення з незалежних від споживача причин. Однак, якщо усунутий недолік проявляється в результаті порушення умов використання товару, він не може розцінюватися істотним. Також не може свідчити про існування істотного

недоліку виявлення іншого недоліку ніж того, який було усунуто. Недолік може бути визнаний істотним, якщо в результаті його усунення товар стає суттєво іншим ніж було передбачено договором. Таким може бути визнаний недолік, якщо після його усунення погіршуватимуться споживчі характеристики товару, що створюватиме для споживача незручності у його використанні, на які він не розраховував при його придбанні. Зокрема, незручності можуть полягати у зміні цільового призначення товару чи умов його використання, зменшенні надійності товару при його використанні чи строку його служби тощо. Однак, якщо в результаті усунення недоліку покращуватимуться споживчі властивості товару, цей недолік не може вважатися істотним.

Про істотний характер недоліку можна вести мову, якщо його усунення потребує понад чотирнадцять календарних днів. При цьому цей термін повинен мати безпосередній зв'язок із характером робіт, які необхідно провести для його усунення. Тому, якщо усунення недоліку товару є можливим у коротший строк, але чотирнадцятиденний строк порушується внаслідок зволікання продавця, недолік не може вважатися істотним. У випадку несвоєчасного виконання продавцем вимоги про усунення такого недоліку споживач згідно із ч. 9 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів» отримує право на стягнення неустойки за період такого прострочення.

Втім у даному випадку необхідно враховувати, що у разі висунення вимоги про розірвання договору неустойка може стягуватися тільки за період прострочення права вимоги про усунення недоліку, який закінчується із заявленням споживачем вимоги про розірвання договору. Такий висновок впливає із того, що внаслідок висунення вимоги про розірвання договору зобов'язання продавця щодо безоплатного усунення недоліку припиняється. Після висунення цієї вимоги у продавця виникає обов'язок повернути споживачу кошти, сплачені за товар неналежної якості. У разі невиконання цього обов'язку продавець може бути притягнутий тільки до відповідальності на підставі ст. 625 ЦК за порушення грошового зобов'язання.

Наприклад, споживач висуває вимогу про заміну неякісного товару, але в ході перевірки його якості з'ясовується, що зазначений недолік не є істотним і може бути усунутий. Однак через зволікання продавця такий недолік усувається із порушенням чотирнадцятиденного строку. В цьому випадку споживач за наявності підстав, передбачених ч. 9 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів», може вимагати сплати неустойки за період такого прострочення або вимагати розірвання договору. Проте, якщо у зв'язку із простроченням продавця споживач змінює свою вимогу про усунення недоліків та просить повернути сплачені за товар кошти, неустойка може бути стягнута лише за період до моменту висунення вимоги про розірвання договору.

При цьому слід враховувати, що споживач може вимагати розірвання договору тільки за умови, якщо на день висунення цієї вимоги його вимога про усунення недоліків не буде задоволена. Прийняття споживачем товару із усунутими недоліками позбавляє його права вимагати розірвання договору, навіть, якщо мало місце порушення чотирнадцятиденного терміну. В даному випадку споживач може вимагати тільки сплати неустойки.

Споживач не має права вимагати сплати неустойки, якщо продавець без пред'явлення йому вимоги про усунення недоліку товару усунув його добровільно та передав товар споживачу за межами чотирнадцятиденного терміну. Наприклад, споживач висуває вимогу про зменшення покупної ціни, але потім приймає товар з усунутим недоліком. У цьому разі він втрачає право вимагати зменшення покупної ціни, а тому позбавляється також права вимагати розірвання договору у зв'язку з невиконанням цієї вимоги.

Водночас слід зазначити, що відповідно до припису ч. 2 ст. 678 ЦК як істотний може бути кваліфікований не тільки недолік, усунення якого пов'язане із непропорційними витратами часу (тобто більше за чотирнадцять днів), а також і той недолік, усунення якого потребує значних витрат порівняно із вартістю товару. При цьому необхідно враховувати, що не можна розцінювати

як істотний недолік товару, який може бути усунутий шляхом заміни його комплектуючого виробу або складової частини.

Такий недолік не робить неможливим використання товару в цілому, а тому не може вважатися істотним, навіть якщо без заміни відповідного комплектуючого виробу або складової частини товару його усунення потребуватиме непропорційних витрат або затрат часу. Зокрема, подібного підходу до розуміння ознак істотного недоліку дотримується Верховний Суд України при перегляді судових рішень у справах про захист прав споживачів. Як приклад цього можна навести таку судову справу. Споживач звернувся із позовом до продавця про заміну придбаного автомобіля неналежної якості стягнення неустойки за затримку усунення його недоліків понад встановлений строк та відшкодування моральної шкоди. Позовні вимоги споживач обґрунтовував тим, що в процесі експлуатації автомобіля було виявлено істотний недолік, який полягав у відшаруванні фарби на задніх колісних арках, порогах та коробах, а також на передніх та задніх крилах. На його вимогу по гарантії було здійснено перефарбування автомобіля, але до закінчення гарантійного терміну вказані недоліки проявилися знову та не були усунуті продавцем. Оскільки вказані недоліки неможливо усунути, споживач вимагав замінити автомобіль та стягнути неустойку за прострочення строків усунення недоліків. Рішенням місцевого суду, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду, позов було задоволено частково, зокрема, зобов'язано продавця замінити спірний автомобіль, частково стягнуто неустойку за прострочення усунення його недоліків, а також компенсацію на відшкодування моральної шкоди, витрати на правову допомогу та на проведення судових експертиз.

Не погоджуючись із висновками місцевого та апеляційного судів і скасовуючи їхні рішення в частині задоволення позовних вимог, колегія суддів судової палати у цивільних справах Верховного Суду України виходила з такого. У разі виявлення протягом встановленого гарантійного строку істотних недоліків, які виникли з вини виробника товару, споживач на підставі п. 2 ч. 1

ст. 708 ЦК України та ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів» має право вимагати заміни товару на аналогічний товар належної якості. При цьому істотним недоліком, як встановлює п. 12 ст. 1 цього Закону, є недолік, який робить неможливим чи недопустимим використання товару відповідно до його цільового призначення. Тому підставою для задоволення вимоги про заміну товару неналежної якості на аналогічний товар належної якості є недолік, який робить неможливим використання товару в цілому. За таких обставин судам попередніх інстанцій слід було з'ясувати, чи виявлений у процесі використання автомобіля позивача недолік є таким, що унеможливорює використання автомобіля – це є недоліком окремого вузла автомобіля, який не свідчить про неможливість використання автомобіля в цілому і може бути усунутий шляхом заміни окремого вузла чи вузлів. Саме від зазначеного залежить правильне вирішення справи, а тому ухвалення рішення без з'ясування вказаних обставин є неправильним [181].

Таким чином, припинення договору роздрібної купівлі-продажу характеризується певними особливостями, зумовленими, передусім, існуванням гарантійних зобов'язань продавця та специфічних правовідносин щодо заміни товару на вимогу споживача.

На підставі проаналізованого вище, можна стверджувати, що припинення договору роздрібної-купівлі продажу не відбувається одномоментно, а передбачає поступове погашення відповідних зобов'язань сторін договору, тобто має «розтягнутий» у часі характер.

Вважаємо, що для кращого розуміння правової природи припинення договору роздрібної купівлі-продажу необхідним є подальше дослідження меж його існування у часовому вимірі, вивчення співвідношення понять «гарантійний термін» та «строк придатності» тощо.

Встановлення моменту припинення договору роздрібної купівлі-продажу у вітчизняній цивілістиці також матиме велике практичне значення, оскільки це питання тісно пов'язане з інститутом цивільної відповідальності за порушення

зобов'язань, що випливають з договору роздрібної купівлі-продажу, про що і піде мова у наступному підрозділі.

3.3. Наслідки порушення договору роздрібної купівлі-продажу

У разі порушення прав споживачів, можна застосовувати різні способи захисту. Деякі з них споживач, що передбаченні законом (припинення, зміна правовідносин), застосовує самостійно, або ж у судовому порядку. Отже, що таке «відповідальність»? На це питання нам слід відповісти з метою здійснення правильного вибору засобів захисту порушеного права споживача та відповідного вдосконалення діючого у даній сфері законодавства.

Відповідальність за порушення прав споживачів може бути цивільно-правовою, кримінальною та адміністративною. Слід зазначити, що юридична відповідальність є складовою частиною цивільно-правової відповідальності.

Є.О. Харитонов зазначає, що цивільно-правова відповідальність – це сукупність правовідносин, які виникають у зв'язку з покладанням на особу, винну в скоєнні правопорушення, негативних наслідків цього правопорушення, що супроводжуються осудом поведінки правопорушника [231, с. 324].

Є.О. Суханов зазначає, що можна розрізняти моральну, соціальну, політичну та юридичну відповідальність. Соціальна відповідальність – це узагальнююче поняття, що включає усі види відповідальності у суспільстві. З цієї точки зору моральна, політична та юридична відповідальність – різновиди (форми) соціальної відповідальності. Але на відміну від моральної відповідальності, юридична відповідальність завжди пов'язана з конкретною оцінкою наслідків минулого, поведінки, яка мала місце. У зв'язку з цим її називають також ретроспективною відповідальністю [200, с. 427].

Найбільш дискусійною темою правової науки та правозастосовчої практики є юридична відповідальність за правопорушення, зокрема – цивільно-правова. Вказується також на подвійну спрямованість юридичної

відповідальності у правовій державі: 1) захист прав і свобод особистості; 2) надійна охорона суспільного правопорядку від порушень [88, с. 11-12].

Соціальна відповідальність розглядається у двох значеннях – позитивному та негативному. Моральна відповідальність – позитивна, а юридична відповідальність – негативна. Наведену класифікацію підтверджують вчені-правознавці та встановлюють критерії її розмежування. Отже, на думку А.А. Тер-Акопова, М.С. Строговича, В.М. Кудрявцева, П.О. Недбайло, особа, установа, організація, посадова особа несуть відповідальність, перш за все, в її позитивному значенні, тобто за правильне виконання своїх обов'язків. Якщо ж обов'язок не виконується, настає відповідальність в її негативному значенні – примус, стягнення, покарання тощо [199, с. 75-76; 84, с. 12; 203, с. 15]. Так, на думку С.С.Алексєєва, «позитивна відповідальність – це неухильне, суворе, найбільш ініціативне здійснення своїх обов'язків» [3, с. 371].

Тобто, «Сутність відповідальності у тому, щоб кожна людина до здійснення нею правопорушення замислювалася над тими наслідками, які можуть настати», – зазначає А.А. Тер-Акопов [203, с. 10]. «Юридична відповідальність лежить на особі, яка має певний обов'язок, весь час, упродовж якого цей обов'язок підлягає виконанню» – вказує О.Е. Лейст. Проте, це ні в якому разі не означає, що кожний суб'єкт, наприклад, громадянин, несе кримінальну відповідальність безвідносно до того, здійснює він злочин чи ні [86, с. 481-483].

М.Д. Єгорова прямо вказує, що позитивна відповідальність у сфері зобов'язань фактично співпадає із належним виконанням зобов'язань і з цим висловленням важко не погодитися. Між тим належне виконання зобов'язань та цивільно-правова відповідальність підпорядковуються різним правилам і не можуть бути втіленими в одних і тих самих діях боржника. Поки існує належне виконання зобов'язань, не має місця для відповідальності. І навпаки, настання відповідальності виключає належне виконання зобов'язань [56, с. 550].

Не можна не погодитися з критикою В.В. Вітрянського, щодо визначення В.А. Тархова, який вважає, що юридична відповідальність – це врегульована правом можливість надати звіт у своїх діях [202, с. 8-11]. Він аргументує це тим, що вказане визначення є «прикладом безмежно широкого підходу до поняття «юридична відповідальність», що тягне за собою втрату цим поняттям всілякого практичного значення [17, с. 491].

На думку деяких вчених, таких як: О.С. Іоффе, М.Х. Фархушина, І.А. Галагана, Н.С. Самощенко, юридична відповідальність являється санкцією за правопорушення або застосування санкцій до правопорушника.[65, с. 9; 32, с. 27-28; 186, с. 8-11]

У цивілістичній науці певні визначальні правові засади цивільно-правової відповідальності є загальновизнаними. Вони полягають у тому, що юридичною підставою для усіх видів цивільно-правової відповідальності є норма права, що була порушена, а фактичною підставою цивільно-правової відповідальності є наявність певних умов, що у своїй сукупності утворюють склад цивільного правопорушення, а її необхідними умовами, за загальним правилом, є: протиправність поведінки особи; шкода як результат протиправної поведінки; причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою; вина особи, що заподіяла шкоду [216, с. 716; 233, с. 247].

В юридичній науці концепція вини є загальновизнаною, яка відображає психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків, і вважається, що вона є суб'єктивною підставою цивільно-правової відповідальності [236, с. 428]. Слід зазначити, що у цивільному праві форма вини (умисел, необережність) не впливає на розмір відповідальності порушника, тобто за наявності вини цивільна відповідальність можлива у будь-якій формі. Водночас, цивільне законодавство передбачає випадки відповідальності без вини (незалежно від вини).

Тобто, особа, що порушила зобов'язання, відповідно до ст. 614 ЦК, несе відповідальність лише за наявності її вини, не важливо, умислу чи

необережності, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо ж особа доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання, то вона визнається невинуватою.

Статтею 1209 ЦК України передбачено, що продавець, виготовлювач товару, виконавець робіт (послуг) зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану фізичній або юридичній особі внаслідок конструктивних, технологічних, рецептурних або інших недоліків товарів, робіт (послуг), а також недостовірної або недостатньої інформації про них, незалежно від їх вини та факту перебування потерпілого у договірних відносинах з продавцями, виготовлювачами товару та виконавцями робіт(послуг). Тобто, ці особи звільняються від відшкодування шкоди, якщо вони доведуть, що шкода виникла внаслідок непереборної сили або порушення потерпілим правил користування або зберігання товару (результатів робіт, послуг [49, с. 41-43]). Шкода, завдана внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відшкодовується відповідно до Закону від 19.05.2011 «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції». [136]

З цього приводу не перестіють дивувати повідомлення у ЗМІ, як суди країн ЄС та США ухвалюють рішення в яких сплачується кругленька сума коштів за шкоду, що завдана неякісною продукцією. Справді, в судовій практиці України навряд чи можна зустріти рішення про стягнення кількох тисяч гривень за подібними позовами, в той час як громадянки США Стеллі Лібек за позовом до McDonald's вдалося стягнути 640 тис. дол. всього-на-всього за пролиту каву. Звичайно, гарантією якісного захисту споживача від шкоди, яка завдана неякісним товаром є чітке врегулювання цього питання на законодавчому рівні. На сьогоднішній день можна відмітити важливий крок наших нормотворців, який був зроблений з метою наближення нашого законодавства до норм європейських стандартів.

17 вересня 2011 року в силу вступив Закон України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції». Слід підкреслити, що даний

нормативно-правовий акт майже повністю вміщує положення Директиви Ради Європейських Співтовариств «Про уніфікацію правових та адміністративних норм щодо відповідальності виробників за дефектну продукцію» №85/37/374/ЄС від 25.07.1985 року.

Ситуація щодо порушень умов споживчих договорів є дещо складнішою, адже ЦК України в ст. 708 визначає конкретні вимоги, які може пред'явити покупець (споживач) продавцю у договорі роздрібної купівлі-продажу в разі, якщо виявиться що товар має недоліки. Слід зазначити, що дана стаття не містить умови відповідальності продавця, в тому числі й умови щодо вини в його діях. Є тільки одне застереження в ч. 1, в якому йдеться мова про те, що продавець все ж таки несе відповідальність щодо не застережених ним недоліків товару.

В ч. 2 ст. 679 ЦК України вказується, що продавець відповідає за недоліки товару, проданого з гарантією його якості, якщо він не доведе, що вони виникли після його передання покупцеві внаслідок порушення покупцем правил користування чи зберігання товару, дії третіх осіб, випадку або непереборної сили. Тобто виникають певні сумніви щодо можливості розповсюдження цієї норми загальної дії саме на споживчі правовідносини, так як вони регулюються спеціальним законодавством.

Якщо ж звернути увагу на постанову Пленуму ВСУ, вимоги споживача не підлягають задоволенню у зв'язку з неналежною якістю товару, якщо продавець, виробник доведуть, що недоліки товару виникли внаслідок порушення споживачем правил користування товаром або його зберігання. Тобто відповіді на питання щодо обов'язковості встановлення у такій ситуації вини продавця (виробника) не отримано.

Так як споживче законодавство покликане встановлювати підвищені гарантії захисту прав споживачів, то було б доцільно в ст. 8 ЗУ «Про захист прав споживачів» закріпити положення, що продавець чи виробник, мають нести відповідальність за не застережені недоліки товару, за винятком випадків, коли

ці недоліки виникли з вини самого покупця або внаслідок дії непереборної сили.

Отже, відшкодування збитків прийнято вважати універсальною (загальною) формою цивільно-правової відповідальності. Спеціальні форми якої передбачаються договором або законом і застосовуються навіть у тих випадках, коли порушення боржником зобов'язання не призвело до виникнення у кредитора збитків [82, с. 101-103; 227, с. 195-198; 22, с. 83; 173, с. 12-14; 108, с. 220-221; 202, с. 400; 27, с. 130-131].

ЦК України в ст. 22 визначає поняття збитків, якими є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). В ч. 3 цієї ж статті встановлюється презумпція відшкодування шкоди у повному обсязі (тобто усі види збитків), якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Цивільно-правова відповідальність має певні специфічні риси. М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, В.П. Грибанов відносять до таких рис: 1) майновий характер цивільно-правової відповідальності; 2) відповідальність правопорушника перед потерпілим, тобто одного учасника цивільно-правових відносин перед іншим; 3) компенсаційний характер цивільної відповідальності, тобто еквівалентне відшкодування шкоди потерпілому; 4) застосування рівних за обсягом мір відповідальності до різних учасників цивільного обігу за однотипні правопорушення, і в цьому знаходить свій вираз принцип рівності учасників цивільних правовідносин [17, с. 78].

Для характеристики відповідальності за порушення прав споживачів з точки зору її співвідношення з характерними загальними ознаками цивільно-правової відповідальності необхідно визначити зміст форм цивільно-правової відповідальності, що застосовується в разі порушення прав споживачів.

Наприклад, М.І. Брагінський відзначає, що існує дві форми відповідальності за порушення зобов'язання: по-перше, відшкодування спричинених збитків і, по-друге, сплата неустойки [29, с. 88].

Формою цивільно-правової відповідальності прийнято вважати форму вираження тих додаткових обтяжень, які покладаються на правопорушника. Відповідальність може наставати у формі відшкодування збитків, сплати неустойки, втрати завдатку [40, с. 560].

О.С. Іоффе підкреслює: «До мір відповідальності за порушення зобов'язання відносяться не лише відшкодування збитків та сплата неустойки, а й втрата завдатку та різні санкції, що застосовуються у зобов'язаннях окремих видів» [68, с. 730]. Б.І. Пугінський поділяє міри майнової відповідальності на відшкодування збитків, неустойку (штраф, пеню), міри конфіскаційного характеру, окремі нетипові міри відповідальності, до яких відносить сплату процентів за безпідставне користування чужими грошовими коштами [171, с. 137]. У ч.1 ст. 623 ЦК України міститься норма, яка вказує на універсальність такої міри відповідальності як збитки: «Боржник, який порушив зобов'язання, має відшкодувати кредиторів завдані цим збитки». Саме цим відшкодування збитків відрізняється від інших мір відповідальності, що можуть застосовуватися лише у випадках, передбачених законом чи договором. Отже, питання щодо змісту збитків та їх відмежування від інших способів захисту є досить актуальним для споживчого права, оскільки належного вирішення це питання не знайшло.

Споживач, згідно із положеннями Закону України «Про захист прав споживачів», має право на застосування такої міри відповідальності як відшкодування збитків у наступних випадках:

— якщо виконавець своєчасно не приступає до виконання договору або виконує роботу так повільно, що закінчення її в обумовлений строк стає неможливим (п. 1 ст. 10);

– при невиконанні вимоги замовника щодо усунення недоліків послуги у певний строк, якщо при наданні послуги стане очевидним, що вона не зможе бути виконана у відповідності з умовами договору (п. 2 ст. 10);

– у разі виявлення недоліків у виконаній роботі у разі усунення недоліків самостійно споживачем або із залученням третьої особи (п. 3 ст. 10);

– при наявності у послугах істотного відхилення від умов договору або інших істотних недоліках (п. 4 ст. 10);

– якщо надання недостовірної інформації суб'єктом господарської діяльності про послугу або виконавця спричинило: 1) набуття споживачем продукції за відсутністю в неї необхідних споживачеві властивостей; 2) неможливість використання придбаної продукції за призначенням, а необхідна інформація не була надана у відповідний (не більше 1 місяця) строк; 3) нанесення збитків природним об'єктам, що знаходяться у власності споживача при нанесенні шкоди життю, здоров'ю або майну споживача (п. 7 ст. 15).[156]

В усіх перерахованих вище випадках споживач має право вимагати відшкодування збитків та розірвання договору.

Однак в деяких випадках споживач має право вимагати відшкодування не тільки збитків, а й шкоди (яка містить в собі як оцінку в грошах так і немайнову шкоду). Згідно з п. 7 ст. 15, п. 1 ст. 16 Закону України «Про захист прав споживачів», якщо шкода заподіюється життю, здоров'ю або майну споживача внаслідок інформаційних вад про продукцію та виробника чи завдається дефектною продукцією або її неналежною якістю. Необхідно застережити, що в ст. 16 ЗУ «Про захист прав споживачів» вживається саме термін «шкода», а не збитки. Аналіз ст. 22 ЦК України дає нам підстави вважати, що законодавець відшкодування збитків розглядає лише як один із способів відшкодування шкоди. Тобто шкода є більш широким поняттям, по відношенню до збитків.

Доцільно звернутися до характеристики дискусійного співвідношення категорій «збитки» та «шкода» запропонованої В.П. Грибановим. Він зазначав,

що «про шкоду завжди говорять відносно зобов'язань із заподіяння шкоди майну громадян чи організацій або життю та здоров'ю громадян... Відповідальність в даному випадку настає лише при наявності шкоди. Якщо шкоди немає, то й нема чого відшкодувати, відсутня і цивільно-правова відповідальність» [44, с. 329].

Г.В. Єрмоменко зазначає, що «відсутність у цивільному законодавстві цілісної концепції поняття «шкода» зумовлює слабку розробку проблеми способів відшкодування шкоди, що створює умови для здійснення помилок у правозастосовчій діяльності» [58, с. 166].

О.С. Іоффе вказував на те, що збитки – самостійне поняття по відношенню до шкоди [66, с. 100]. Як бачимо, дане визначення не надає можливості встановити критерії розмежування зазначених категорій, і питання щодо з'ясування співвідношення категорій «збитки» та «шкода» залишається відкритим.

Отже, проблема ускладнюється тим, що в цивільному законодавстві немає чіткого розмежування категорій «збитки» і «шкода». Про існування такої проблеми свідчить сама назва ст. 22 ЦК України «Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди».

ЦК Російської Федерації проводить більш чітке розмежування категорій «збитки» та «шкода». Російське цивільне законодавство застосовує два поняття для визначення майнових та немайнових втрат – «ущерб» та «вред». «Ущерб» розглядається як складова частина збитків (ст.ст. 12, 15 ГК РФ), а «вред» – як умова деліктної відповідальності (ст. 333 ГК РФ). В українському цивільному законодавстві поняття «збитки» замінює собою поняття «ущерб» – «реальні збитки» замість «реального ущерба» (Див. ч. 2 ст. 22 ЦК України). Лише аналіз п. 4 статті 22 ЦК України дозволяє зробити висновок, що збитки можна визначити як спосіб відшкодування шкоди, оскільки в даному пункті зазначається, що шкода може бути відшкодована в інший спосіб, зокрема, шкода,

завдана майну, може відшкодуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо).

Законодавство про захист прав споживачів не проводить розмежування категорій збитки та шкода.

Аналізуючи ЗУ «Про захист прав споживачів» слід відмітити, що в одних статтях йдеться про відшкодування «збитків», а в інших про відшкодування «шкоди».

В Законі України «Про захист прав споживачів» в одних статтях вказується на відшкодування збитків, а в інших – на відшкодування шкоди. Г.А. Осетинська вважає, що: «збитки вважаються формою відповідальності (мірою відповідальності), оскільки їх відшкодування (за певних умов, що входять до складу правопорушення) покладається на правопорушника»[110, с. 10]. Проте, Закон в ст. 17 вказує на можливість відшкодування шкоди. Тобто форма (міра) відповідальності може полягати і в будь-якому іншому відшкодуванні. Як бачимо, в Закон необхідно внести ясність і надати визначення цим категоріям у цивільному законодавстві України.

Так особа, якій спричинено збитки у разі порушення права споживача, вправі вимагати згідно з ч. 3 ст. 22 ЦК України їх відшкодування у повному обсязі, якщо за договором або законом не встановлено відшкодування у меншому розмірі.

О.С. Іоффе, який підкреслював, що лише керуючись принципом повного відшкодування збитків можна відновити положення, яке існувало на момент правопорушення [66, с. 103].

Виходячи з вище вказаного, споживач визнається «слабкою» стороною у відносинах із суб'єктами підприємницької діяльності, а тому йому має бути надано якомога більший обсяг захисту прав та необхідно у законодавстві закріпити принцип повного відшкодування збитків для споживачів.

Цивільне законодавство інших країн, зокрема Німеччини, може слугувати взірцем для створення відповідних правових концепцій і законодавчих норм.

У німецькому праві відшкодування збитків являє собою один з аспектів загального поняття відшкодування шкоди. Параграф 249 НЦУ вказує на цілісність, недоторканість інтересів потерпілої особи при порушенні договірною зобов'язання. Потерпіла особа може вимагати відшкодування шкоди у натуральному вигляді. Лише у тому випадку, коли виконання зобов'язання в натурі не відбулося вчасно, або це є неможливим, або його виконання супроводжується великими витратами, виникає вимога щодо відшкодування у грошах (компенсація) [102, с. 331].

Слід зазначити, що саме грошова оцінка майнових втрат і є одним з визначень збитків у вітчизняному цивільному законодавстві та доктрині [200, с. 441; 59, с. 98; 91, с. 91].

Правильним є зауваження В.В. Вітрянського, який звертається до висловлення О.С. Іоффе (який, у свою чергу, здійснював характеристику пропозиції Н.С. Малєїна, згідно якої збитки – це грошова форма шкоди), підкреслюючи, що «в цілому поняття шкоди є ширшим за поняття збитків» [17, с. 515].

На нашу думку, для розв'язання цієї проблеми і розмежування цих понять слід знову звернутися до досліджень, проведених в даній сфері відомим радянським цивілістом О.С.Іоффе. Він, зокрема, відносить збитки до форми та міри цивільної відповідальності і вказує на те, що збитки є самостійною категорією по відношенню до поняття шкоди. Їх, підкреслює автор, необхідно визначати не за допомогою категорії шкоди, а самостійно, як і будь-які взагалі негативні наслідки у майновій сфері [68, с. 100].

Вважаємо, що саме такий підхід до розуміння сутності співвідношення категорій шкода та збитки дозволяє нам визначити збитки як форму та міру (за ЦК – спосіб захисту цивільних прав) цивільно-правової відповідальності.

Г.А. Осетинська у своїй науковій праці пропонує нам визначити збитки, як наслідок шкоди. Тобто це ті втрати, що підлягають відшкодуванню правопорушником. Для того, щоб покласти відповідальність за

правопорушення, необхідно визначити певний розмір такого майнового покладення в залежності від шкоди, яка нанесена майновій сфері потерпілої особи. Матеріальна шкода, заподіяна, наприклад, споживачу в разі істотного відхилення від істотних умов договору підлягає відшкодуванню у формі збитків. Матеріальну шкоду слід вважати умовою цивільно-правової відповідальності, а відшкодування збитків – її формою [110, с. 10].

Преамбулу Закону України «Про захист прав споживачів» необхідно, на наш погляд, доповнити термінами «шкода» та «збитки» та їх визначеннями.

Також, слід звернути увагу на особливості здійснення споживачем права на безоплатне усунення недоліку товару. За загальним правилом (абз. 1 ч. 3 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів » та ч. 1 ст. 709 ЦК України) вимога про безоплатне усунення недоліку може пред'являтися на вибір споживача продавцеві за місцем купівлі товару, виробникові або іншим уповноваженим особам, котрі на підставі договору з продавцем чи виробником здійснюють задоволення вимог споживача. При цьому вимога про безоплатне усунення може висуватися за місцезнаходженням споживача.

Відповідно до ч. 4 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» продавець і виробник під час продажу (реалізації) товару зобов'язані інформувати споживача про осіб та їхні підприємства, що будуть задовольняти вимоги у разі виявлення недоліків товару. Відомості про таких осіб повинні надаватися у супровідній документації до товару, наприклад, у гарантійному талоні, сервісній книжці або іншим доступним для споживача способом.

Створення мережі сервісних підприємств, які задовольнятимуть вимоги споживача, або укладення для цього відповідних договорів із третіми особами не є обов'язком продавця чи виробника. Тому в разі відсутності у продавця чи виробника представництв або філій, які мають задовольняти вимоги споживача, пов'язані із гарантійним обслуговуванням придбаного ним товару, або у випадку ненадання про них відомостей, споживач може висувати відповідну вимогу безпосередньо до продавця чи виробника за місцем їх знаходження.

Водночас, необхідно враховувати, що безоплатне усунення недоліку товару є прямим обов'язком лише продавця або виробника. Згідно із загальним правилом ст. 528 ЦК України, покладення цього обов'язку на третю особу може відбуватися тільки на підставі договору, укладеного з продавцем або виробником. Наявність договірних відносин між третьою особою, яка вповноважена задовольняти вказану вимогу споживача, та продавцем або виробником підлягає обов'язковому встановленню. Належним доказом існування цих договірних відносин може бути лише текст відповідного договору. Зазначення у супровідній документації до товару осіб, які уповноважені здійснювати задоволення вимог споживачів, не може бути достатнім для встановлення обов'язку третьої особи щодо безоплатного усунення недоліків товару.

За відсутності договору, на підставі якого третя особа бере на себе обов'язок продавця чи виробника з виконання вимог щодо безоплатного усунення недоліків товару, споживач може вимагати від продавця або виробника тільки відшкодування витрат, понесених ним у зв'язку із їх усуненням третьою особою. При цьому третя особа, яка, не маючи відповідного договору з продавцем або виробником, безоплатно усуває недоліки товару, втрачає передбачене абз. 2 ч. 12 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» право вимагати від них відшкодування витрат (збитків), яких вона зазнала у зв'язку з безоплатним задоволенням цієї вимоги споживача. Такий висновок зумовлений змістом ч. 3 ст. 528 ЦК України відповідно до якої третя особа без згоди боржника може задовольняти вимоги його кредитора тільки за умови, якщо є небезпека втратити майно боржника, внаслідок звернення кредитором на нього стягнення.

За загальним правилом ч. 2 ст. 528 ЦК України у разі невиконання або неналежного виконання третьою особою, уповноваженою задовольняти вимоги про безоплатне усунення недоліків товару, споживач може заявити ту чи іншу вимогу безпосередньо до продавця або виробника. Разом із цим слід мати на

увазі, що продавець (виробник) і третя особа, яку на підставі договору уповноважено задовольняти вимоги споживачів щодо безоплатного усунення недоліків товарів, не можуть розглядатися солідарними боржниками за іншими вимогами споживача. Положення ч. 3 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» хоча і дозволяють вимоги, зазначені у ч. 1 ст. 8 цього Закону, пред'являти на вибір споживача до будь-кого із указаних осіб, однак, якщо продавець чи виробник у договорі із третьою особою додатково не узгодять цього питання, особа, яка була уповноважена здійснювати гарантійний ремонт товарів, не зобов'язана задовольняти інші вимоги споживача. У випадку відмови у задоволенні вимоги про безоплатне усунення недоліку товару, пред'явленої до такої третьої особи інші вимоги споживач може висувати лише до продавця або виробника.

Водночас необхідно враховувати, що продавець та виробник у розумінні змісту ч. 1 ст. 543 ЦК України можуть вважатися солідарними боржниками споживача не за всіма його вимогами. Наприклад, вимоги споживача про розірвання договору або пропорційне зменшення покупної ціни можуть висуватися лише до продавця, оскільки безпосередньо пов'язані із укладеним між ними договором, а вимоги про заміну товару або відшкодування витрат, понесених на усунення його недоліків, – також і до виробника. Зокрема, такий висновок зумовлено тим, що зменшення покупної ціни є зміною умов договору купівлі-продажу, а його розірвання – способом припинення зобов'язання за цим договором, у тому числі й додаткового до нього гарантійного зобов'язання, сторонами якого є продавець та споживач. Заміна неякісного товару або відшкодування витрат, понесених на усунення його недоліку, хоча і є наслідком порушення зобов'язання за договором роздрібної купівлі-продажу, однак обов'язок вчинення цих дій становить зміст гарантійного зобов'язання, стороною якого є також і виробник.

Продавець, виробник та особа, яку на підставі договору уповноважено здійснювати гарантійний ремонт товарів, виступають солідарними боржниками

споживача за вимогою про безоплатне усунення недоліків. Тому споживач на підставі ч. 2 ст. 543 ЦК України на свій вибір може пред'явити таку вимогу також до продавця або виробника. Водночас необхідно враховувати, що особа, яку договором уповноважено здійснювати гарантійний ремонт, за змістом ч. 1 ст. 528 ЦК України є особою, на яку продавець (виробник) покладає здійснення гарантійного зобов'язання. Тому в разі відмови такої особи від здійснення гарантійного ремонту споживач може вимагати виконання цього обов'язку безпосередньо продавцем або виробником на підставі ч. 1 ст. 528 ЦК України.

Однак при цьому продавець (виробник) та особа, яку на підставі договору уповноважено здійснювати гарантійний ремонт, не можуть вважатися солідарними боржниками щодо вимоги споживача про стягнення неустойки за порушення строків здійснення гарантійного ремонту. Зокрема, у даному випадку слід враховувати, що за загальним правилом ст. 618 ЦК України боржник відповідає за порушення зобов'язання іншими особами, на яких було покладено його виконання, якщо договором або законом не встановлено відповідальність безпосереднього виконавця. Тобто відповідно до вимог цієї статті, відповідальність за порушення зобов'язання може нести або боржник, або безпосередньо виконавець, на якого було покладено його виконання, якщо це передбачено договором або законом. Наведене правило виключає «солідарну відповідальність» продавця (виробника) та особи, яку на підставі договору уповноважено здійснювати гарантійний ремонт, за порушення, передбачене абз. 3 ч. 9 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів».

Водночас, вирішуючи питання, хто повинен нести відповідальність за порушення строків усунення недоліків товару особою, яка здійснює гарантійний ремонт, слід виходити передусім із вимог Закону «Про захист прав споживачів», положення якого є спеціальними щодо ст. 618 ЦК України. Зокрема, у цьому випадку слід виходити із того, що за загальним правилом ч. 1 ст. 528 ЦК України третя особа, на яку боржником було покладено виконання свого обов'язку, не перебуває з його кредитором у правовідносинах. Відповідно

до ч. 2 ст. 528 ЦК України боржник не звільняється від обов'язку виконати свій обов'язок особисто у разі його невиконання чи неналежного виконання третьою особою. Тому за загальним правилом ст. 618 ЦК України за порушення зобов'язання відповідальність несе саме боржник, а не особа, на яку було покладено виконання його обов'язку перед кредитором, якщо інше не передбачено договором або законом.

Однак Закон України «Про захист прав споживачів» містить винятки із цього загального правила. У наведеному в п. 5 ст. 1 цього Закону визначенні «гарантійний строк» вказується, що стороною гарантійного зобов'язання є не тільки виробник товару чи його продавець, а також виконавець або будь-яка третя особа, яка бере на себе зобов'язання про здійснення безоплатного ремонту товару за зверненням споживача. Особа, яка на підставі договору із виробником чи продавцем уповноважена здійснювати гарантійний ремонт товару, зобов'язана безоплатно задовольнити таку вимогу споживача. Тому вона повинна нести і відповідальність за неналежне виконання вимоги про безоплатне усунення недоліку, оскільки в розумінні змісту ч. 3 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» вона є боржником споживача у гарантійному зобов'язанні, якщо до неї пред'являється така вимога.

Разом із цим слід зазначити, що положення ч. 12 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» не зовсім точно враховують характер правових відносин між сторонами гарантійного зобов'язання. Відповідно до правила п. 5 ст. 1, ч. 3 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» сторонами гарантійного зобов'язання є продавець, оскільки гарантійне зобов'язання є додатковим до основного зобов'язання за договором роздрібної купівлі-продажу в частині передання товару належної якості, та виробник відповідного товару, в силу прямої вказівки статей 6, 7 Закону України «Про захист прав споживачів». Продавець відповідає перед споживачем за недоліки, які виникли також із вини виробника товару. Задоволення продавцем вимог споживача щодо таких

недоліків товару згідно із ч. 12 ст. 8 цього Закону надає йому право висувати до виробника регресну вимогу.

Однак, наведене не означає, що будь-яка третя особа, яку «оголошено» здійснювати гарантійний ремонт, може визнаватися стороною гарантійного зобов'язання і повинна здійснювати безкоштовне усунення недоліків товарів за вимогою споживача. Такою може бути визнана лише особа, яку уповноважено здійснювати гарантійне обслуговування на підставі договору з виробником чи продавцем відповідних товарів. Такий висновок випливає зі змісту ч. 1 ст. 709 ЦК України. За відсутності такого договору третя особа позбавлена можливості висувати до виробника будь-які вимоги, пов'язані із задоволенням вимог споживача, оскільки ч. 3 ст. 528 ЦК України передбачає вичерпне коло випадків, коли обов'язок боржника може бути виконано третьою особою без його згоди. Разом із тим особа, яку було уповноважено здійснювати гарантійний ремонт товарів, має право вимагати від виробника чи продавця відшкодування не лише витрат, пов'язаних із задоволенням вимоги споживача щодо усунення недоліків, а й має право вимагати оплати проведених робіт. Однак зазначені виплати здійснюються в межах договірної зобов'язання із такою собою, а тому не можуть розглядатися як збитки, які вона несе у зв'язку із задоволенням вимог споживача. Така особа не є зобов'язаною задовольняти інші вимоги споживача, крім безоплатного усунення недоліків товару, якщо інше прямо не буде передбачене договором.

Законодавство про захист прав споживачів передбачає й встановлює таку форму відповідальності як *неустойка*.

Загальні правові засади неустойки визначені в ЦК України, зокрема в статтях 549-552, 611, 622, 624. В ст. 549 ЦК України неустойкою (штрафом, пенею) визнається грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання.

За порушення договірної зобов'язання за участю покупців (споживачів) передбачена Законом України «Про захист прав споживачів» та деякими

іншими нормативно-правовими актами, що регулюють відносини у цій сфері – цивільно-правова відповідальність. Також сторони у договорі на свій розсуд також можуть передбачити неустойку, проте на практиці це майже не зустрічається, адже за чинним законодавством саме на продавців, виробників, виконавців послуг покладається більше обов'язків, порівняно із споживачами, і за таких обставин підприємці не зацікавлені покладати в договорі на себе додаткову відповідальність. Тому оптимально було б передбачити у споживчому законодавстві систему неустойок щодо порушень умов споживчих договорів.

Г.А. Осетинська серед основних правових засад неустойки виділяє наступні:

- порушення договору є підставою для сплати неустойки;
- розмір неустойки визначається договором або законом;
- сплата неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі або від відшкодування збитків, якщо інше не передбачено договором або законом;
- якщо за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то вона підлягає стягненню у повному обсязі, незалежно від відшкодування збитків (штрафна неустойка). [110, с. 12]

Договором може бути передбачена «виключна неустойка» – стягнення без права на відшкодування збитків, або «альтернативна неустойка» – можливість, за вибором кредитора, стягнення або неустойки, або ж відшкодування збитків. Договором або законом також може бути встановлено обов'язок відшкодувати збитки лише в частині, не покритій неустойкою – «залікова неустойка» [112, с. 20; 235, с. 38-40].

Деякі науковці справедливо зазначають, що неустойка є одним із найбільш зручних способів компенсації своїх втрат, адже для її стягнення наявність збитків немає необхідності доводити. Достатньо довести факт невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків виконавцем (суб'єктом господарської діяльності) [239, с. 200].

О.С. Іоффе вважає, що: «Неустойка являє собою оперативний засіб боротьби за належне виконання зобов'язання, який можна використати одразу ж після вчинення правопорушення, не очікуючи на викликані ним негативні наслідки» [68, с. 166]. З його твердженням не можна не погодитись.

Такі вчені як К.В. Нам та Є.О. Суханов також вказують на переваги у застосуванні неустойки та вказують на її значення як більш зручного засобу захисту порушеного права [102, с. 364].

Є.О. Суханов підкреслює: «Потерпіла сторона договору доводить лише факт його порушення контрагентом. Не вимагається доводити та обґрунтовувати розмір завданих збитків (що, як правило, є непростотою справою) та причинний зв'язок між їх виникненням та діями правопорушника, а також вину останнього (яка презумується). Все це полегшує стягнення неустойки та робить її найбільш розповсюдженою мірою відповідальності у договірних відносинах [200, с. 454-455].

Однак, не зважаючи на значимість даної правової категорії щодо правової сутності, тривалості його історичного розвитку й поширеності застосування, на сьогодні залишається ще багато не вирішених питань. Так одні вчені визначають неустойку як міру відповідальності, другі – як спосіб оперативного захисту, а треті – використовують інші визначення.

У п. 1 ст. 549 ЦК України вказується: «Неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторowi у разі порушення боржником зобов'язання». У ст. 610 ЦК України визначається, що порушення зобов'язання є підставою виникнення права вимагати сплати неустойки. Так, порушенням зобов'язання вважається його невиконання або неналежне виконання, тобто виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання.

Слід відмітити, що неустойка, як спосіб захисту прав споживачів не знайшла належного закріплення в ЗУ «Про захист прав споживачів». Проте, в ч. 9. ст. 8 передбачається, що за кожний день затримки виконання вимоги про

надання товару аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації) та за кожний день затримки усунення недоліків понад встановлений строк (чотирнадцять днів) споживачеві виплачується неустойка відповідно в розмірі одного відсотка вартості товару[156], тобто одноразова сума. А за ст. 549 ЦК України у разі неналежно виконаного чи невиконаного зобов'язання відсотки нараховуються за кожний день прострочення, якщо договором або законом передбачено застосування неустойки, яка є пенею.

Отже, за даних обставин, у разі затримки виконання вимоги про надання товару аналогічної моделі або затримки усунення недоліків понад встановлений строк, стягується пеня у розмірі одного відсотка вартості товару за кожний день прострочи виконання. Вважаємо, що доцільно було б внести зміни до ст. 8 ЗУ «Про захист прав споживачів». Адже, це означає, що розмір неустойки не відремонтованого вчасно, наприклад, телевізора вартістю в 20000 грн. буде лише 200 грн., одноразовою виплатою. За таких обставин про ефективність застосування неустойки у такому невеликому розмірі аж ніяк не можна говорити.

Підстави для стягнення неустойки за порушення строків гарантійного ремонту:

Відповідно до змісту абз. і ч. 9 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» вимога споживача про безоплатне усунення недоліків товару має бути виконаною протягом чотирнадцяти днів або за згодою сторін в інший строк. При цьому на час ремонту за письмовою вимогою споживача йому повинен бути наданий у тимчасове безкоштовне користування товар аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації). З цією метою продавець, виробник та особа, яку уповноважено задовольняти вказану вимогу споживача, зобов'язані створювати обмінний фонд товарів відповідно до переліку, визначеного Кабінетом Міністрів України (абз. 2 ч. 9 ст. 8 вказаного Закону) [117]. При цьому слід мати на увазі, що затверджений перелік товарів, з яких утворюється обмінний фонд, містить не всі групи товарів. Обов'язок надавати у

користування аналогічний товар на час проведення гарантійного ремонту може мати місце тільки стосовно товарів, включених до зазначеного переліку.

Положення абз. 3 ч. 9 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» встановлює відповідальність за порушення строків виконання зазначених вимог споживача. Зокрема, за кожний день затримки виконання вимоги про надання аналогічного товару та за кожний день затримки усунення недоліків понад установлений строк (чотирнадцять днів) споживачеві виплачується неустойка відповідно в розмірі одного відсотка вартості товару.

У судовій практиці розгляду судами спорів про захист прав споживачів та стягнення неустойки за порушення строків виконання цих вимог споживача трапляються випадки неоднакового застосування коментованої статті. Основною причиною цього є недосконалість законотворчої техніки під час формулювання законодавцем положення абз. 3 ч. 9 ст. 8 аналізованого Закону. Зокрема, відповідно до його буквального змісту можна припустити, що неустойка може бути стягнутою за умови, якщо споживач пред'явив письмову вимогу про усунення недоліку товару та просив надати йому на час ремонту аналогічний товар у користування, але обидві його вимоги не були своєчасно задоволені протягом чотирнадцяти днів.

Такий висновок можна зробити, виходячи із того, що законодавець у процесі визначення умов, за яких стягується неустойка, використовує сполучник «та» замість потрібного в даному випадку – «та/або»: «– за кожний день затримки виконання вимоги про надання аналогічного товару та за кожний день затримки усунення недоліків понад установлений строк (чотирнадцять днів)...» [156]. Таке формулювання може наводити на думку, що вказані порушення мають бути одночасно. Однак, навряд чи такий підхід до розуміння змісту і застосування цього положення є виправданим з огляду на те, що обов'язок створення обмінного фонду передбачено не щодо всіх видів товарів, а відповідно споживач не завжди може бути наділений правом вимагати надання йому в користування на час ремонту аналогічного товару.

Водночас за змістом абз. 3 ч. 9 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів» можна дійти також й іншого висновку: споживач може вимагати сплати неустойки за ненадання за його вимогою на час ремонту аналогічного товару не лише тоді, коли було порушено строк виконання пред'явленої ним вимоги про усунення недоліку товару, а й тоді, коли таку вимогу було задоволено своєчасно, але не було надано у тимчасове безкоштовне користування аналогічний товар. Так, в одному із узагальнень судової практики розгляду судами справ за позовами споживачів про стягнення неустойки наголошується на тому, що «неустойка у розмірі одного відсотка від вартості товару виплачується споживачеві за кожний день затримки виконання його вимоги про надання аналогічного товару, але в тому разі, якщо було пред'явлено вимогу про безоплатне усунення недоліків товару та подано письмову вимогу про надання йому на час ремонту аналогічного товару» [34].

Наприклад, споживач пред'являє вимогу про усунення недоліків товару, домовляється з продавцем, що час усунення недоліків буде становити два місяці, після чого подає письмову вимогу про надання йому в користування на час ремонту аналогічного товару. Коментоване положення безпосередньо не виключає право споживача вимагати сплати неустойки за весь період прострочення виконання цієї вимоги, навіть, якщо недоліки товару було усунуто своєчасно до закінчення двомісячною терміну, про який домовилися сторони. Тому стягнення неустойки за прострочення виконання вимоги споживача може мати місце за наявності одночасно таких умов: 1) було пред'явлено вимогу про усунення недоліків товару і при цьому подано письмову заяву про надання на час ремонту аналогічного товару; 2) вимогу про надання на час ремонту аналогічного товару не було своєчасно задоволено. При цьому таку неустойку може бути стягнуто навіть у разі своєчасного задоволення вимоги про усунення недоліків, якщо за вимогою споживача на час ремонту не було надано аналогічного товару. Разом із цим слід зазначити, що положення абз. 3 ч. 9 ст. 8 вказаного Закону не дозволяє однозначно вирішити питання,

коли може мати місце прострочення задоволення вказаної вимоги споживача. Так, з одного боку, виходячи із загального правила обчислення строків (ст. 253 ЦК), можна зробити висновок, що вимога про надання на час ремонту аналогічного товару має бути задоволена не пізніше наступного дня після її пред'явлення. Тому прострочення має місце у разі невиконання цієї вимоги у вказаний термін.

З іншого боку, якщо враховувати буквальний зміст коментованого положення Закону, можна зробити висновок, що неустойку може бути стягнуто лише у разі затримки виконання цієї вимоги понад чотирнадцятиденний термін. Наприклад, споживач пред'являє вимогу про усунення недоліків товару. При цьому домовляється з продавцем, що час усунення недоліків становитиме два місяці. Цього ж дня подає письмову вимогу надати йому в користування на час ремонту аналогічний товар. У першому випадку споживач набуватиме право вимагати сплати неустойки, якщо наступного дня його вимогу не буде задоволено, а у другому – таке право він отримуватиме лише після спливу чотирнадцятиденного терміну, перебіг якого починатиметься з дня пред'явлення відповідної вимоги.

Водночас коментоване положення не дозволяє однозначно вирішити питання щодо можливості стягнення неустойки окремо за прострочення виконання вимоги про надання аналогічного товару та порушення строків усунення недоліку. Наприклад, споживач пред'являє продавцю вимогу про усунення недоліків товару та просить надати йому в користування на час ремонту аналогічний товар. При цьому сторони не досягають згоди щодо тривалішого строку його усунення. Продавець порушує встановлений законом чотирнадцятиденний строк усунення недоліків та не надає споживачу в користування на час ремонту аналогічний товар.

У даному прикладі має місце прострочення виконання обох вимог споживача, а тому постає питання: чи може він вимагати окремо сплати неустойки в розмірі одного відсотка від вартості товару за кожний день

прострочення виконання кожної із цих вимог? З одного боку, якщо виходити із того, що споживач має таке право, він фактично уповноважений вимагати вже два проценти від вартості товару, а саме: по одному проценту за кожний день прострочення виконання кожної із цих вимог. Однак, з другого боку, визнання за споживачем такого права ставитиме у нерівне становище виробників, продавців та споживачів товарів, що включені до переліку товарів, за рахунок яких формується обмінний фонд, та тих товарів, які до нього не включено: у першому випадку споживачі отримуватимуть додаткові переваги, а виробники та продавці нестимуть додаткові обтяження, ніж у другому випадку.

Враховуючи наведені обставини, єдине логічне обґрунтування умов, за яких потрібно стягувати неустойку за затримку виконання вимоги щодо надання аналогічного товару в користування на час гарантійного ремонту, можна зробити, якщо виходити з того, що вона може стягуватися лише в тому випадку, коли не відбувається порушення строків усунення недоліків товару. Зокрема, такий висновок впливає з основного призначення цих вимог споживача та неустойки за затримання їх задоволення, що полягає насамперед у забезпеченні його інтересу якнайшвидше отримати придатний для використання товар, який підлягає гарантійному ремонту, та надати йому можливість користуватися аналогічним товаром протягом строку усунення недоліків. Виходячи з таких міркувань, бачиться виправданим стягнення неустойки за затримку виконання вимоги про надання на час гарантійного ремонту аналогічного товару в тому випадку, коли не відбувається порушення чотирнадцятиденного або іншого узгодженого сторонами строку для усунення недоліків.

Правило ч. 9 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» не передбачає можливості для його застосування у випадку прострочення виконання інших вимог споживача. Тому передбачена цією статтею неустойка не може стягуватися у разі несвоєчасного задоволення вимоги споживача про заміну товару, повернення сплачених за нього грошових коштів чи

відшкодування витрат, понесених на усунення виявлених недоліків за власний рахунок [181; 182].

Разом із тим слід зазначити, що відсутність законодавчо закріпленого права споживача вимагати надання у тимчасове користування аналогічного товару у разі пред'явлення вимоги про заміну товару, коли вона не відбувається негайно, викликає низку зауважень. Зокрема, строк заміни товару, який має істотний недолік, може становити від чотирнадцяти днів, необхідних для перевірки якості товару, до двох місяців, якщо аналогічний товар відсутній у продажу (ч. 7 ст. 8 Закону). Однак у даному разі навіть попри те, що товар містить істотний недолік, споживач позбавлений тих можливостей, які він має у разі виявлення неістотного недоліку.

Передбачена ч. 9 ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» неустойка стягується за період затримки виконання лише письмово заявлених вимог із переданням товару для його гарантійного ремонту. Тому при розгляді справ про захист прав споживачів обов'язковому дослідженню підлягають обставини оформлення вимог споживача про здійснення гарантійного ремонту товарів та час передання споживачем відповідного товару [125]. При цьому необхідно враховувати, що неустойка може бути стягнута лише за час прострочення усунення недоліків товару до моменту зміни споживачем своєї вимоги. Наприклад, у зв'язку із порушенням строків усунення недоліків споживач змінює свою вимогу і просить замінити товар або повернути сплачені за нього грошові кошти. Із пред'явленням цих вимог неустойка не нараховується, навіть у разі порушення строків, установлених для їх задоволення. Зокрема, така позиція неодноразово висловлювалася в рішеннях Верховного Суду України у справах про захист прав споживачів, пов'язаних із стягненням неустойки за порушення строків задоволення вимог споживачів. Наприклад, в одній зі справ за позовом споживача про заміну товару та стягнення неустойки колегія суддів судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, скасовуючи рішення судів попередніх інстанцій та

направляючи справу на новий розгляд, у частині стягнення неустойки виходила з такого. Частина 5 ст. 709 ЦК України та ч. 9 ст. 8 Закону передбачає можливість стягнення неустойки у разі порушення строків виконання вимоги споживача про безоплатне усунення недоліків товару. Проте позивачка обґрунтовувала таку вимогу відмовою у безоплатному усуненні недоліків автомобіля, а потім необхідністю заміни автомобіля на автомобіль належної якості [181].

Разом із цим слід звернути увагу, що правило ч. 9 ст. 8 Закону «Про захист прав споживачів» не виключає можливості зловживання споживачем правом на неустойку. Наприклад, споживач пред'являє вимогу про безоплатне усунення недоліків, але в ході перевірки його якості з'ясовується, що виявлений недолік є істотним, оскільки його усунення потребує значних витрат часу (понад чотирнадцять днів) чи неспіврозмірних витрат, необхідних для його усунення. У зв'язку із цим йому пропонують отримати взамін аналогічний товар або забрати назад сплачені за нього кошти. Однак споживач відмовляється змінити свою вимогу і при цьому не надає згоди на продовження строків гарантійного ремонту, оскільки розраховує на те, що такі вимоги він може заявити пізніше у зв'язку із порушенням строків усунення недоліків товару одночасно із стягненням неустойки за весь період прострочення виконання його вимог. Тому в подібних випадках слід виходити із того, що неустойка може стягуватися за період прострочення виконання вимоги про безоплатне усунення неістотного недоліку. За наявності істотного недоліку споживачу може бути відмовлено у задоволенні цієї вимоги, якщо затримка її виконання була обумовлена характером робіт, необхідних для його усунення.

Законом України «Про захист прав споживачів» передбачається неустойка за деякі порушення споживчих кредитних правовідносин. Наприклад, п. 6 ст. 11 встановлено, що споживач протягом 14 (чотирнадцяти) календарних днів має право відкликати свою згоду на укладення договору про надання споживчого кредиту навіть без пояснення на те причини, а кредитодавець, у свою чергу, має

повернути кошти споживачеві, які були йому сплачені згідно з договором, але не пізніше ніж за сім днів. За кожен день затримки, понад установленого строку грошової суми, споживачу сплачується неустойка у розмірі одного відсотка суми, належної до повернення. Отже, у даному разі не зрозуміло це має бути залікова, штрафна, альтернативна чи виключна неустойка. Звичайно, на наш погляд, характер застосованої неустойки повинен бути штрафним. Також законодавство не передбачає неустойку за порушення кредитором свого основного обов'язку – у встановлений термін та своєчасно надати споживачеві кредит. Таким чином, слід відмітити, що система неустойок в ЗУ «Про захист прав споживачів» є малорозвиненою [112, с. 20; 235, с. 38-40].

Г.А. Осетинська вважає, що: «З метою підвищення договірної дисципліни продавців, виробників, виготівників (виконавців) доцільно бути б розширити коло підстав застосування штрафної неустойки у диференційованому розмірі за порушення продавцями, виробниками, виконавцями основних обов'язків за усіма споживчими договорами»[110, с. 12].

Не втрачає своєї актуальності і залишається однією з найбільш проблемних та дискусійних питань теорії і практики цивільної відповідальності – питання відшкодування негативних наслідків спричинення моральної шкоди.

Дослідженню проблем інституту відповідальності за завдання моральної (немайнової) шкоди присвячені праці багатьох вчених-цивілістів, таких як: М.М. Малєїної, Р.О. Стефанчука, О.М. Ерделевського, М.С. Малєїна, Л.В. Щеннікової, Д.В. Бобрової, С.І. Шимон, В.П. Паліюка та ін. Проте, все ж таки залишаються недостатньо вивченими деякі аспекти даної проблеми, які стосуються саме захисту прав споживачів.

Підстави для стягнення компенсації *моральної шкоди* за порушення прав споживача:

Відшкодуванню моральної шкоди присвячена стаття 23 ЦК України. Згідно з ч. 1 вказаної статті, кожна особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.

На формування визначення поняття моральної шкоди, очевидно, вплинула Постанова Пленуму Верховного Суду України №4 від 31.03.1995 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової шкоди)», відповідно до якої: «Моральна шкода може полягати у приниженні честі, гідності, ділової репутації, моральних переживань у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, в настанні інших негативних наслідків». Текст Постанови нині вимагає певного узгодження зі ст. 23 ЦК України.

Зокрема, норма ст. 23 ЦК України побудована таким чином, що начебто утверджує принцип вини при відшкодуванні моральної шкоди, але законом може бути передбачено і інше. В ЗУ «Про захист прав споживачів» це питання взагалі не вирішене, відсутні орієнтири також і в ЦК України.

Відповідно до ч. 2 ст. 23 ЦК України моральна шкода може полягати: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Згідно із правилом ч. 1 ст. 1167 ЦК України моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини. [233]

Згідно з цією статтею (ч. 1) моральна шкода відшкодовується за наявності вини особи, яка її завдала, за винятком випадків, встановлених ч. 2 цієї статті. Однак, в частині другій не передбачені випадки, які б стосувалися споживачів.

Також у ст. 1209 ЦК України додатково визначені підстави відшкодування шкоди, у тому числі й моральної, завданої споживачу внаслідок недоліків товару, робіт (послуг): «Виготовлювач товару, що є нерухомим майном, виконавець робіт (послуг) зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану фізичній або юридичній особі внаслідок конструктивних, технологічних, рецептурних та інших недоліків товару, робіт (послуг), а також недостовірної або недостатньої інформації про них. Відшкодування шкоди не залежить від вини виготовлювача товару, що є нерухомим майном, виконавця робіт (послуг), а також від того, чи перебував потерпілий з ними у договірних відносинах» [234]. Також, згідно із ч. 1 ст. 1210 ЦК України: «Шкода, яка завдана внаслідок недоліків товару, що є рухомим майном, у тому числі таким, що є складовою частиною іншого рухомого чи нерухомого майна, включаючи електроенергію, підлягає відшкодуванню виготовлювачем товару або іншою особою, визначеною відповідно до закону»[234].

Утім, на підставі положень наведених статей відшкодування моральної шкоди може відбуватися тільки у випадках, зазначених у ст. 23 і ст. 1167 ЦК України, які не пов'язані з порушенням договірного зобов'язання, а стосуються недоговірних – деліктних зобов'язань. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 611 ЦК України та п. 3 ч. 2 ст. 1167 ЦК України моральна шкода за порушення договірного зобов'язання може підлягати відшкодуванню тільки якщо це прямо передбачено законом або договором. При цьому ані положення ЦК України, ані Закон України «Про захист прав споживачів» не передбачають відшкодування виробником чи продавцем моральної шкоди у разі порушення прав споживача внаслідок продажу йому товару неналежної якості, якщо його здоров'ю не було завдано шкоди або, якщо таке право прямо не передбачено договором.

Положення ч. 2 ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» містить лише загальне застереження про те, що при задоволенні вимог споживача суд одночасно вирішує питання щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди. При цьому положення ч. 1 ст. 611 ЦК України визначає лише загальний перелік способів захисту, які можуть висуватися у разі порушення договірного зобов'язання, якщо застосування відповідних правових наслідків прямо передбачені законом або договором. Отже, правило наведених норм не означає, що продаж товару неналежної якості є достатньою підставою для відшкодування моральної шкоди.

Тому споживач повинен довести як сам факт завдання моральної шкоди, так і наявність обставин, з якими відповідно до вимог ч. 2 ст. 23, ч. 1 ст. 611, ч. 2 ст. 1167 ЦК України у нього може виникати право вимагати її відшкодування. Зокрема, така позиція неодноразово висловлювалася в рішеннях Верховного Суду України у справах про захист прав споживачів, пов'язаних із стягненням моральної шкоди.

Наприклад, в одній зі справ за позовом споживача про розірвання договору та стягнення моральної шкоди колегія суддів судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, не погоджуючись із висновками судів попередніх інстанцій та скасовуючи їхні рішення в частині стягнення моральної шкоди і відмовляючи у цій частині у задоволенні позовних вимог, зазначила таке: «Згідно зі ст. 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом. Стаття 708 ЦК України, яка встановлює права покупця у разі продажу йому товару неналежної якості, не передбачає права на відшкодування моральної шкоди. Стаття 711 ЦК України та п. 5 ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачають право споживача на відшкодування моральної шкоди лише у випадках, коли вона заподіяна небезпечною для життя і здоров'я людей продукцією. Посилання суду на ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» як на підставу задоволення вимоги про відшкодування моральної

шкоди є помилковим, оскільки зазначена норма встановлює судовий порядок розгляду справ про захист прав споживачів, передбачаючи серед іншого можливість одночасного вирішення судом питання щодо відшкодування моральної шкоди при задоволенні вимог споживача про захист його прав, а не встановлює підстави для задоволення такої вимоги».

Отже, на сьогоднішній день залишається проблема щодо можливості відшкодування споживачеві моральної шкоди, яка завдана внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), а також надання недостовірної інформації навіть за відсутності вини продавця, виготовлювача товару, виконавця робіт (послуг). Вважаємо, що правова регламентація даного спірного питання повинна здійснюватися на користь споживача.

У ст. 16 сучасного ЦК України визначаються способи захисту цивільних прав та інтересів, серед яких і відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Проблема реалізації даного способу полягає в тому, що досить важко встановити факт завдання фізичних та психічних страждань потерпілому, визначення розміру компенсації моральної шкоди, допустимість компенсації моральної шкоди без вини, співвідношення матеріальної та моральної шкоди тощо.

Проаналізувавши судову практику, слід зазначити, що суди у своїх рішеннях, що стосуються відмови у задоволенні позову споживача стосовно відшкодування матеріальної та моральної шкоди, переважно не зазначають різні види цивільної відповідальності, а вказують загалом: «у задоволенні позовних вимог про відшкодування шкоди відмовити», чи наприклад «у відшкодуванні збитків в повному обсязі відмовити»[9], хоча вимоги у позивачів були різними. Отже, так як вказані правові категорії змішувати між собою не можна, адже вони різняться за своєю правовою природою, вважаємо такий підхід суттєвим недоліком у правозастосовній діяльності.

Також, певним недоліком слід вважати недостатність врегулювання відносин стосовно відповідальності за порушення прав споживачів у ЗУ «Про

захист прав споживачів», а особливо такого найбільш складного його виду, як відповідальність за завдання моральної (нематеріальної) шкоди. В даному випадку для регулювання питань, що стосуються відшкодування моральної шкоди слід звертатись до положень ЦК України. Так, загальні правові засади відшкодування моральної шкоди як способу захисту суб'єктивних цивільних прав визначені та сформовані переважно в ст. 23 ЦК України.

Слід звернути увагу, що в ст. 23 ЦК України йдеться про «моральну шкоду», а в ст. 16 про «моральну» та «немайнову». Дане розмежування цих понять є дискусійним для цивілістичної науки, а тому існують різні точки зору. Переважна більшість науковців дійшла висновку, що термін «моральна шкода» слід застосовувати виключно щодо фізичної особи, а термін «немайнова шкода» – щодо аналогічних втрат юридичної особи. Проте, і в актах законодавства, і в ЦК України дані терміни вживаються як тотожні.

Отже, стосовно відшкодування споживачам моральної шкоди при порушенні їх прав слід дійти висновку щодо неузгодженості положень регламентування відносин за участю споживачів.

У науковій літературі дискусійним також виявилось питання про правомірність поняття «моральна шкода» [201, с. 199; 213, с. 234]. Пропонувалося замінити його на поняття «немайнова шкода» [93, с. 89-91; 94, с. 18-20] або «психічна шкода», що використовуються у англо-американській правовій системі («фізичні та психічні страждання») [245, с. 148-149; 246, с. 2]. У законодавстві і в цивілістичній науці терміни «моральна шкода» та «немайнова шкода» вживаються і нині як рівнозначні. Проте нетотожність термінів очевидна, якщо співставляти моральну шкоду від ушкодження здоров'я фізичної особи і немайнову шкоду у разі порушення немайнових, наприклад, авторських прав.

Спірним виявилось і питання щодо самої можливості відшкодування моральної шкоди. В ст. 6 ЦК УРСР передбачалася компенсація моральної

шкоди, однак ст. 440-1 ЦК України вже мала назву «Відшкодування моральної (немайнової) шкоди».

Науковці вважають більш адекватним вживання щодо моральної шкоди терміну «компенсація», адже моральна шкода, по-перше, не може бути адекватно обчислена, а по-друге, за будь-яких обставин не може бути відновлена у повному обсязі. Тому можна погодитися з тими авторами, які вважають, що метою компенсації є не винагорода за муки, а пом'якшення, загладження переживань, відновлення психічного стану потерпілого за допомогою грошових засобів на придбання бажаної речі, відпочинок, зміну місця та способу життя [67, с. 200; 201, с. 199; 92, с. 41; 243, с. 17; 197, с. 135-137]. На жаль, в новому ЦК України закріплено нормативно термін «відшкодування» (ст. 23 ЦК України), що не можна визнати вдалим вирішенням цієї проблеми. Не випадково в ЦК РФ законодавці надали перевагу поняттю «компенсація моральної шкоди» (ст. 12).

Наступною проблемою є встановлення розміру відшкодування моральної шкоди, адже відсутня чітка методика нарахування розміру компенсації моральної шкоди. В літературі зазначається, що інколи низький розмір компенсації «ображає» почуття потерпілого та відповідно не дисциплінує заподіювача шкоди [197, с. 306; 198, с. 10-12].

Для того, щоб визначити розмір компенсації було запропоновано встановити межі компенсації моральної шкоди або визначити чітку методику нарахувань. Відповідно одні автори наполягають на доцільності існування лише нижньої межі [94, с. 18; 197, с. 148], інші – на доцільності існування лише верхньої межі [62, с. 15], також висловлюються думки щодо доцільності встановлення так званої «вилки» між нижньою та верхньою межею [243, с. 17; 244, с. 132]. В Україні закріплювалась лише нижня межа, яка становила згідно із ст. 440-1 ЦК УРСР 5 мінімальних розмірів заробітної плати.

Новий ЦК України не встановлює ніяких меж розміру компенсації моральної шкоди. В літературі пропонуються також різноманітні методики

визначення розміру моральної шкоди, які, однак, поки що не отримали однозначної підтримки [192; 114, с. 165-166].

Становлення інституту відповідальності за моральну шкоду у вітчизняному праві проходило під впливом тривалих дискусій серед науковців-цивілістів, оскільки, як зазначала Д.В. Боброва, моральна шкода в соціалістичному суспільстві компенсації взагалі не підлягає [230, с. 387].

Так, ЦК України надає більш деталізоване поняття моральної шкоди порівняно з раніше діючим цивільним законодавством, зокрема, тим визначенням, що містилося у ст. 440-1 ЦК України 1964 року.

Аналіз норм чинного цивільного законодавства України не дає можливості визначити співвідношення моральної та майнової шкоди у зв'язку з відсутністю окремої норми, яка б встановлювала однакові чи різні підстави компенсації нематеріальної та матеріальної шкоди. Проте деякі аспекти співвідношення можна встановити і зробити наступні висновки. Відшкодування моральної шкоди пов'язане із заподіянням майнової чи фізичної шкоди потерпілій особі, а самотійно моральна шкода підлягає відшкодуванню лише в разі приниження честі, гідності та ділової репутації (ч. 2 ст. 23 ЦК України). Відтак, існує певний взаємозв'язок моральної шкоди із заподіянням майнової шкоди.

У зв'язку з цим, потрібно з'ясувати, в яких випадках споживач має право на відшкодування моральної шкоди.

Не можна не погодитися з позицією Л.М. Іваненко. Він зазначає, що у разі завдання моральної шкоди споживачеві, який придбав товар неналежної якості, вона підлягає компенсації, якщо це пов'язане з душевними стражданнями, викликаними фізичними чи майновими втратами [69, с. 235].

Зміст ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» дає підстави авторам вважати, що споживачі мають право на відшкодування моральної шкоди в разі порушення їх майнових прав, передбачених законами та іншими нормативними актами України. «Якщо ж у задоволенні тієї чи іншої вимоги буде

відмовлено, то цілком закономірною має бути відмова і у задоволенні вимоги про відшкодування моральної шкоди, оскільки для її компенсації відпадають правові підстави» [69, с. 236] – підкреслює Л.М. Іваненко. Це означає, що встановлення судом відсутності порушень прав споживачів, передбачених Законом України «Про захист прав споживачів», має своїм наслідком відмову у задоволенні вимог з відшкодування не лише матеріальних збитків, але й моральної шкоди.

Проте у ч. 4 ст. 23 ЦК України прямо вказується, що «моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування». Тобто, з даної статті випливає, що не зважаючи на те чи є майнова шкода, моральна шкода може бути відшкодована.

Аналізуючи цивільне законодавство, відзначимо, що згідно ч. 1 ст. 1209 ЦК України відшкодування шкоди не залежить від вини продавця, виготовлювача товару, виконавця робіт (послуг). Також, можливість відшкодування моральної шкоди з підстав, проголошених ст. 1209 ЦК України, у статті не зазначається. Ст. 1167 ЦК України також не містить у переліку підстав відшкодування моральної шкоди без вини посилання на підстави, встановлені ст. 1209 ЦК України.

Г.В. Єрмоменко зазначає: «Основною метою цивільно-правового захисту є відновлення прав суб'єктів, чиї права порушені. Водночас цивільне право допускає такі засоби захисту, призначенням яких є додатковий вплив на правопорушника з метою його покарання і стимулювання до позитивного ставлення при виконанні своїх цивільних прав та обов'язків у майбутньому. Саме різниця в основних цілях різних способів захисту, призвела до їх поділу на «міри захисту» та «міри відповідальності»» [59, с. 83]. Отже, поділ способів захисту цивільних прав у цивілістичній літературі на «міри захисту» та «міри відповідальності» свідчить про доцільність їх розмежування серед передбачених законом способів захисту цивільних прав.

У ч. 2 ст. 1166 та ч. 1 ст. 1167 ЦК України передбачено загальний принцип, що є однією із умов застосування майнової та моральної відповідальності. Так, згідно з законом, відшкодування моральної шкоди, за наявності вини правопорушника, може застосовуватися у всіх випадках порушення прав споживачів [156].

У п. 2 ст. 1167 ЦК України міститься перелік підстав відшкодування моральної шкоди без вини правопорушника, але він не передбачає відповідальності за порушення прав. Цей перелік не є вичерпним. Ч. 2 цієї ж статті передбачає виключення, що стосуються моральної шкоди. Тобто, відповідно до ч. 2 п. 3 ст. 1167 ЦК України обов'язок відшкодувати моральну шкоду споживачу може настати в «інших випадках, передбачених законом».

Такий випадок передбачений і ст. 1209 ЦК України: «Незалежно від вини виготовлювач товару, виконавець робіт (послуг) зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану фізичній або юридичній особі внаслідок конструктивних, технологічних, рецептурних та інших недоліків товарів, робіт (послуг), а також недостовірної або недостатньої інформації про них». Втім у законі прямо не передбачено, що за відсутності вини правопорушника можна пред'являти вимоги про відшкодування моральної шкоди.

Законодавство України про захист прав споживачів не містить відповіді про можливість задоволення в даному випадку вимог споживача. На відміну від цього, Закон РФ «Про захист прав споживачів» чітко передбачив, що відшкодування моральної шкоди споживачеві, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), можливе лише за наявності вини суб'єкта господарської діяльності (ст.13 Закону РФ «Про захист прав споживачів»). Отже, є неприпустимим встановлення для відшкодування моральної шкоди тих же підстав, які передбачаються для застосування міри майнової відповідальності. Тут має враховуватися, зокрема, характер порушення прав споживачів.

К.Б. Ярошенко вважає, що відсутність визначення поняття «шкода» у законодавстві та невизначеність його співвідношення з категорією моральної

шкоди призводить до неясності: чи ідеться мова про єдине поняття шкоди, що складається подібно до збитків з двох складових – майнової та моральної шкоди, або про самостійні, не залежні один від одного наслідки правопорушення [249, с. 341].

Відкритим залишається питання – до якого виду відповідальності слід віднести відповідальність за спричинення моральної шкоди споживачу. Більш поширеним у цивілістичній науці є поділ цивільної відповідальності на договірну та позадоговірну.

Відшкодування моральної шкоди відбувається виключно у рамках позадоговірної відповідальності – зазначає Г.В. Єрмоєнко [60, с. 388]. Звичайно ж, поняття моральної шкоди, розмір та порядок її відшкодування має визначатися відповідно до положень ЦК України. Отже, встановлення моменту припинення договору роздрібної купівлі-продажу у вітчизняній цивілістиці матиме велике практичне значення, оскільки це питання тісно пов'язане з інститутом цивільної відповідальності за порушення зобов'язань, що впливають з договору роздрібної купівлі-продажу.

Власне, цивільно-правова відповідальність за порушення договору роздрібної купівлі-продажу є достатньо вивченою темою у вітчизняній цивілістиці, та норми, які врегульовують її, не викликають особливих зауважень. Однак проведений аналіз судової практики показує, що Закон України «Про захист прав споживачів» необхідно доповнити окремою статтею, яка б здійснювала регламентацію відносин з відшкодування моральної шкоди споживачам товарів, робіт та послуг.

У цій статті слід вказати, що «моральна шкода, завдана споживачеві суб'єктами підприємницької діяльності (виробником, продавцем, виконавцем) внаслідок порушення його прав, передбачених договором, законом та іншими правовими актами, що регулюють відносини у сфері захисту прав споживачів, підлягає відшкодуванню згідно з правилами, передбаченими Цивільним кодексом України». Також необхідним є складання чітких методичних вказівок

щодо відшкодування моральної шкоди при порушенні договору роздрібної купівлі-продажу, оскільки наразі суди загальної юрисдикції вказують у судових рішеннях явно занижений розмір компенсації за нанесення моральної шкоди.

Слід зазначити, що майнову компенсацію моральної шкоди відомі дореволюційні правознавці вважали недопустимою. «Моральна шкода, заподіяна порушенням чужого права, яка не піддається грошовій оцінці, не може бути відшкодована юридичними засобами, наприклад, у випадку особистої образи, оскільки між моральною та матеріальною шкодою відсутні спільні риси» [242, с. 392-393] – підкреслював Г.Ф. Шершеневич.

Законодавство деяких країн континентальної системи права, зокрема Німеччини, Швейцарії, Японії, Болгарії, Угорщини вказує на можливість відшкодування моральної шкоди у певних випадках, а законодавством Франції, Іспанії, Бельгії таке відшкодування не передбачено. В цих країнах суд, ґрунтуючись на принципах права, може лише у деяких випадках задовольнити позови про відшкодування немайнової шкоди [208, с. 394-396].

Відтак, можна зробити висновок, що не всі правові системи ґрунтуються на єдиному підході щодо можливості та доцільності існування інституту відповідальності за моральну шкоду. У переважній більшості європейських країн така відповідальність застосовується як виняток і лише у випадках, прямо передбачених законом.

Висновки до розділу 3

Для договору роздрібної купівлі-продажу характерний особливий порядок його укладення, який може слугувати специфічною, відокремлюючою рисою цього виду договору. Найчастіше факт укладення договору роздрібної купівлі-продажу засвідчується видачею продавцем покупцю касового або товарного чеку, який надалі і є доказом існування правовідносин між сторонами.

Договір роздрібної купівлі-продажу може бути укладений в усній, простій письмовій або електронній формі. Зокрема, він є публічним договором, а у більшості випадків – ще й договором приєднання, що зумовлює потребу у використанні великої кількості стандартних форм, формулярів, необхідність надання продавцем покупцеві письмових документів про товар, його ціну та інші істотні умови цього договору.

Одним із основних обов'язків продавця є обов'язок надати покупцю необхідну і достовірну інформацію про товар, який пропонується для продажу. Відповідно покупець має право на отримання цієї інформації.

Для узгодження чинних нормативно-правових актів запропоновано внести зміни до ст. 700 ЦК України з урахуванням положень ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів».

Ознаки договору, укладеного з використанням електронних засобів зв'язку: 1) відсутність безпосереднього контакту між сторонами договору на момент його укладання; 2) використання електронних засобів зв'язку для укладання договору.

«Електронний цифровий підпис» є найбільш надійним засобом ідентифікації, але в Україні такі підписи не набули значного поширення, передусім, внаслідок суттєвої зарегульованості та незрозумілості порядку їх отримання, а також істотних додаткових витрат на їх одержання та використання. Головним обмеженням у цій сфері є суворі вимоги до центрів сертифікації ключів та акредитованих центрів сертифікації ключів, які стримують розвиток відповідного ринку послуг в Україні.

З метою поліпшення ситуації законодавство України про електронний цифровий підпис має бути приведено у відповідність до вимог Директиви ЄС «Про порядок використання електронних підписів в Європейському Співтоваристві» 1999/93/ЕС та Регламенту №910/2014 від 23 липня 2014 р. про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку.

Важливою особливістю даного Регламенту є те, що викладені в ньому норми є технічно нейтральними, а тому вони не стримують розвиток технологічних процесів використання електронного цифрового підпису. Вважаємо, що вітчизняний законодавець має запозичити такий підхід до формулювання норм у сфері електронної комерції для забезпечення сталості правового регулювання.

Договір роздрібної купівлі-продажу має суттєві особливості виконання, зумовлені необхідністю забезпечення більш високого ступеню захисту покупця (споживача) відповідно до міжнародних стандартів. Так, встановлені ЦК України та Законом України «Про захист прав споживачів» умови договору роздрібної купівлі-продажу, зокрема обов'язки продавця, мають імперативний характер і тому не можуть обмежуватися договором, а у випадку обмеження прав покупця умови договору є нікчемними. Законодавство встановлює також вимоги до продавців, яких слід додержуватися на етапі підготовки товару до продажу і які спрямовані на забезпечення якості товару.

Порядок припинення договору роздрібної купівлі-продажу також має певні особливості, зумовлені, передусім, існуванням гарантійних зобов'язань продавця та специфікою правовідносин щодо заміни товару на вимогу споживача.

Щодо особливості співвідношення понять «школа» та «збитки» в контексті цивільно-правової відповідальності продавця за майнові втрати, завдані покупцеві, слід зазначити, що ч.1 ст. 623 ЦК України міститься норма, яка вказує на універсальність такої міри відповідальності як збитки: «Боржник, який порушив зобов'язання, має відшкодувати кредиторowi завдані цим збитки». Саме цим відшкодування збитків відрізняється від інших мір відповідальності, що можуть застосовуватися лише у випадках, передбачених законом чи договором. Отже, питання щодо змісту збитків та їх відмежування від інших способів захисту є досить актуальним для споживчого права, оскільки належного вирішення це питання не знайшло.

Однак в деяких випадках споживач має право вимагати відшкодування не тільки збитків, а й шкоди (яка містить в собі як оцінку в грошах так і немайнову шкоду). В ст. 16 ЗУ «Про захист прав споживачів» вживається саме термін «школа», а не збитки. Аналіз ст. 22 ЦК дає нам підстави вважати, що законодавець відшкодування збитків розглядає лише як один із способів відшкодування шкоди. Тобто шкода є більш широким поняттям, по відношенню до збитків.

Реалізація компенсації моральної шкоди пов'язана з певними проблемами, зокрема такими, як встановлення факту завдання фізичних та психічних страждань потерпілому, визначення розміру компенсації моральної шкоди, допустимість компенсації моральної шкоди без вини, співвідношення матеріальної та моральної шкоди тощо.

Стягнення неустойки як форма цивільно-правової відповідальності є найбільш зручним та оперативним для захисту прав споживачів, оскільки для стягнення неустойки немає необхідності доводити наявність збитків, а достатньо лише довести факт невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків суб'єктом господарської діяльності (продавцем).

Реалізація компенсації моральної шкоди пов'язана з певними проблемами, зокрема такими, як встановлення факту завдання фізичних та психічних страждань потерпілому, визначення розміру компенсації моральної шкоди, допустимість компенсації моральної шкоди без вини, співвідношення матеріальної та моральної шкоди тощо.

Запропоновано доповнити Закон України «Про захист прав споживачів» окремою статтею щодо регламентації відносин з відшкодування моральної шкоди споживачам товарів, робіт та послуг наступного змісту: «Моральна шкода, завдана споживачеві суб'єктами підприємницької діяльності (виробником, продавцем, виконавцем) внаслідок порушення його прав, передбачених договором, законом та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють відносини у сфері захисту прав споживачів, підлягає відшкодуванню згідно з правилами, передбаченими Цивільним кодексом України».

ВИСНОВКИ

У Висновках викладаються найбільш важливі теоретичні положення дисертаційного дослідження, формулюються пропозиції щодо удосконалення чинного цивільного законодавства у частині регламентації договору роздрібної купівлі-продажу.

1. Договір роздрібної купівлі-продажу виконує важливу праворегулюючу та правозахисну функції. Саме за допомогою договору роздрібної купівлі-продажу досягається впорядкування величезного масиву суспільних відносин, які забезпечують функціонування товарного ринку в країні. Зазначене зумовлює особливу зацікавленість держави у належному захисті більш слабкої сторони договору – споживача. Заслуговує на підтримку концепція безумовного застосування законодавства про захист прав споживачів до регламентації договору роздрібної купівлі-продажу у зв'язку з комплексним характером цього договору.

2. Характерними специфічними ознаками договору роздрібної купівлі-продажу, які дозволяють його виділити в окремий різновид договорів купівлі-продажу, є: 1) суб'єктний склад; 2) мета використання товару; 3) консенсуальність договору; 4) публічний характер; 5) поширене існування у формі договору приєднання; 6) комплексний характер правового регулювання; 7) укладення на підставі публічної оферти, тобто оферти, зверненої до невизначеного кола осіб; 8) поширеність електронної та усної форми договору, на відміну від письмової форми.

3. На даний момент в юридичній доктрині відсутня єдина чітка класифікація окремих видів договору роздрібної купівлі-продажу. Видається доцільним використовувати в якості підстав для виділення окремих видів договору роздрібної купівлі-продажу саме ті його характеристики, за наявності яких певні права та інтереси покупця є найбільш вразливими, а саме: спосіб вручення товару за договором роздрібної купівлі-продажу; момент укладення

договору роздрібної купівлі-продажу; термін оплати товару; обов'язок доставки товару покупцю; момент переходу права власності на переданий товар; момент прийняття товару; спосіб ознайомлення покупця з товаром тощо.

4. Щодо договору з умовою про прийняття покупцем товару у встановлений строк необхідно передбачити у законодавстві можливість відшкодування шкоди, заподіяної покупцю невиконанням продавцем обов'язків зі зберігання товару протягом визначеного строку. Для цього запропоновано доповнити ст. 701 ЦК України частиною четвертою відповідного змісту.

Стосовно договору про продаж товарів за зразками необхідно чітко встановити момент початку перебігу гарантійного терміну під час виконання цього виду договору, остаточно розмежувати поняття «термін придатності», «гарантійний строк» та «термін служби» у чинному законодавстві та правовій доктрині України.

5. З метою належного правового регулювання договору роздрібної купівлі-продажу з використанням автоматів доцільно внести зміни та доповнення до частин першої та третьої ст. 703 ЦК України та викласти її в наступній редакції:

«1. Якщо продаж товарів здійснюється з використанням автоматів, володілець автоматів зобов'язаний довести до покупців інформацію про продавця товару, а також про особу, яка надала йому місце в оренду під установку автомату, шляхом розміщення на автоматі або надання покупцям іншим чином відомостей про найменування продавця, його місцезнаходження, режим роботи, а також про дії, які необхідно вчинити покупцеві для одержання товару.

2. Договір роздрібної купівлі-продажу з використанням автоматів є укладеним з моменту вчинення покупцем дій, необхідних для одержання товару.

3. Якщо покупцеві не надається оплачений товар, продавець, володілець автомату або особа, яка надала місце в оренду під установку автомату, повинен на вимогу покупця негайно надати покупцеві товар або повернути сплачену ним

суму. За невиконання або затримку виконання даної вимоги покупця продавець або особа, яка надала йому місце в оренду під установку автомату, сплачує покупцю за кожен день прострочення неустойку (пеню) в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України за кожен день прострочення.

4. Якщо автомат використовується для розміну грошей, придбання платіжних засобів або обміну валюти, застосовуються положення про роздрібну купівлю-продаж, якщо інше не випливає із суті зобов'язання».

6. Договір роздрібної купівлі-продажу має суттєві особливості виконання, зумовлені необхідністю забезпечення більш високого ступеню захисту покупця (споживача) відповідно до міжнародних стандартів. Зокрема, чинне законодавство встановлює специфічні правила здійснення роздрібної торгівлі різноманітними видами продукції, тим самим закріплюючи нормативні вимоги до облаштування торговельних місць, тобто місць виконання договору роздрібної купівлі-продажу.

7. Чинним законодавством встановлено специфічні правила здійснення роздрібної торгівлі різноманітними видами продукції, тим самим закріплено нормативні вимоги до облаштування торговельних місць, тобто місць виконання договору роздрібної купівлі-продажу. Однак дані нормативно-правові акти було прийнято у перші роки незалежності, через що вони в багатьох аспектах є застарілими та такими, що відображають радянський, патерналістський підхід до захисту прав споживачів.

Для відображення останніх тенденцій у розвитку роздрібної торгівлі доцільним є прийняття єдиного комплексного нормативно-правового акту – Правил продажу окремих видів товару, які б затверджувалися постановою Кабінету Міністрів України, тобто правил роздрібної торгівлі з урахуванням новітніх форм облаштування торговельних місць.

8. У зв'язку зі стрімким розвитком роздрібної торгівлі через всесвітню мережу Інтернет актуалізуються питання виконання договору роздрібної купівлі-продажу у сфері електронної комерції, що зумовило прийняття Закону

України «Про електронну комерцію» та приведення його у відповідність до Закону України «Про захист прав споживачів».

З метою поживлення роздрібної торгівлі слід здійснити лібералізацію законодавства України в сфері регулювання електронного цифрового підпису, оскільки чинний порядок його отримання не сприяє розвитку підприємництва у нашій державі.

9. Виконання договору роздрібної купівлі-продажу нерозривно пов'язане з функціонуванням спеціально уповноваженого органу – Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, яка покликана здійснювати нагляд за додержанням продавцями вимог законодавства про захист прав споживачів під час провадження власної господарської діяльності. Наразі діяльність вищезазначеного органу є недостатньо ефективною, оскільки він виступає складовою частиною бюрократичного апарату.

10. Видається доцільним запровадження в Україні мережі позасудових установ «Мережа споживчих центрів» для розв'язання спорів між продавцями та споживачами з метою посилення та розширення захисту цивільних прав та законних інтересів споживача як більш слабкої сторони договору роздрібної купівлі-продажу. Основною метою діяльності зазначених установ має бути досягнення примирення сторін договору роздрібної купівлі-продажу та фактичне задоволення інтересів споживача, а не тільки накладення штрафних санкцій на продавця.

11. Припинення договору роздрібної купівлі-продажу характеризується певними особливостями, зумовленими, передусім, існуванням гарантійних зобов'язань продавця та специфікою правовідносин щодо заміни товару на вимогу споживача.

Припинення договору роздрібної-купівлі продажу не відбувається одномоментно, а передбачає поступове виконання відповідних зобов'язань сторін договору, тобто має «розтягнутий» у часі характер.

12. Для регламентації відносин із відшкодування моральної шкоди споживачам товарів, робіт та послуг Закон України «Про захист прав споживачів» необхідно доповнити окремою статтею наступного змісту: «Моральна шкода, завдана споживачеві суб'єктами підприємницької діяльності (виробником, продавцем, виконавцем) внаслідок порушення його прав, передбачених договором, законом та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють відносини у сфері захисту прав споживачів, підлягає відшкодуванню згідно з правилами, передбаченими Цивільним кодексом України». Також необхідною є розробка чітких методичних вказівок щодо відшкодування моральної шкоди при порушенні договору роздрібної купівлі-продажу, оскільки наразі суди загальної юрисдикції вказують у судових рішеннях явно занижений розмір компенсації за завдання моральної шкоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авилов Г.Е. Соотношение гражданского и торгового кодексов в зарубежных странах. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование /Г.Е. Авилов. – М.: НОРМА, 1999. – 78 с.
2. Актуальні проблеми приватного права України: збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України, засл. діяча науки і техніки України Наталії Семенівни Кузнецової /відп. ред.: Р.А. Майданик, О. В. Кохановська. – К.: Юридична практика, 2014. – 604 с.
3. Алексеев С.С. Проблемы теории права /С.С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – Т.1. – 495 с.
4. Аляб'єва Н.В. Договір про надання послуг у мережі інтернет //Проблеми цивільного права та процесу: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті професора О.А. Пушкіна (23 травня 2009 р.). – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – 436 с.
5. Альманах цивілістики: Збірник статей. Вип. 5 /Під ред. Р.А. Майданика. – К.: Алерта, 2012. – 624 с.
6. Амджад С.Т. Договір купівлі-продажу у міжнародному приватному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» /Амджад Санад Тумалла Сауд. – Одесса, 2003. – 29 с.
7. Антуха Г.Г. Науково-практичний коментар «Про захист прав споживачів». Станом на 05.09.2011 р. /Г.Г. Ануха, Д.І. Афанасьєв, В.В. Дяков. – К.: Професіонал, 2011. – 388 с.
8. Апопій І. Істотні умови договору купівлі-продажу на оптовому ринку споживчих товарів. І. Апопій //Підприємництво, господарство і право. – 2002. – №9. – С. 38-40.

9. Архів Деснянського районного суду м. Києва. – Справа №3 -246-2003; Архів місцевого суду Кіровського району м. Кіровограду. – Справа №2-543-2001.
10. Бару М.И. Оценочные понятия в трудовом законодательстве /М.И. Бару //Советское государство и право. – 1970. – №7. – С. 104-108.
11. Белов В.А. Гражданское право. Общая часть /А.В. Белов. – М.: Центр ЮрИнфоР, 2002. – 639 с.
12. Бичкова С.С. Цивільне право України. Договірні та не договірні зобов'язання: навч. посіб. /С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін. – К.: КНТ, 2006. – 498 с.
13. Богдан В.В. Роль органов местного самоуправления в защите прав потребителей. В.В. Богдан //Российская юстиция. – 2003. – №7. – С. 26-28.
14. Борисова В.І. Цивільне право: підручник: у 2 т. /В.І. Борисова, Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К.: Юринком Інтер, 2004. – 552 с.
15. Брагинский М.И. Договорное право /М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2000. – Кн. 2: Договоры о передаче имущества. – 800 с.
16. Брагинский М.И. Договорное право /М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський. – Кн. 2: Договоры о передаче имущества. – М.: Статут, 2002. – 462 с.
17. Брагинский М.И. Договорное право: Общие положения /М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М., 1997. – 493 с.
18. Брагинский М.І. Договірне право: Загальні положення /М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський. – М.: Статут, 1998. – 463 с.
19. Брагінський М.И. Договірне право. Кн. 2: Договори про передачу майна /М.И. Брагінський, В.В. Вітрянський. – М.: Юрист, 2001. – 880 с.
20. Брагінський М.І. Договірне право. Книга друга: Договори про передачу майна /М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський. – М.: Статут, 2000. – 800 с.

21. Брагинский М.И. Комментарий к части второй Гражданского кодекса РФ для предпринимателей /М.И. Брагинский, В.И. Витрянский. – М.: Правовая культура, 2001. – 374 с.
22. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. С.Н. Братусь. – М.: Юридическая литература, 1976. – 216 с.
23. Брицин М. Юридичні терміни зобов'язального права у східних слов'ян до XVI століття /М. Брицин //Київська старовина. – 2002. – №6. – С. 3-17.
24. Великий енциклопедичний словник. Т II /Під ред. А.М. Прохорова. – М.: Радянська енциклопедія, 1991. – 1632 с.
25. Великий енциклопедичний юридичний словник /За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – К.: Юридична думка, 2012. – 1020 с.
26. Великий тлумачний словник сучасної української мови /Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с .
27. Венедиктов В.С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве / В.С. Венедиктов. – Х.: Консум, 1995. – 136 с.
28. Витрянский В.В. Договорное право. – Кн. 2: Договоры о передаче имущества /М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2000. – 785 с.
29. Витрянский В.В. Договоры: порядок заключения, изменения и расторжения. Новые типы /В.В. Витрянский. – М., 1996. – 98 с.
30. Внукова В.А. Договор розничной купли-продажи лекарственных средств: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 /В.А. Внукова. – Белгород, 2007. – 214 с.
31. Гавриленко О.А. Основні риси права скіфських ранньодержавних утворень /О.А. Гавриленко //Часопис Київ. ун-ту права. – 2007. – №1. – с. 202.
32. Галаган И.А. Административная ответственность в СССР. Процессуальное регулирование / И.А. Галаган. – Воронеж, 1976. – 198 с.

33. Галинская Ю. Права требования как объекты гражданских прав [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zakon.kz/94138-prava-trebovaniya-kak-obekty.html>.

34. Головачов Я.В. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ за позовом прав споживачів (Апеляційний суд міста Києва). Система інформаційно-правового забезпечення ЛІГА: ЗАКОН. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://nra.iplex.com.ua/doc.php?uid=1077.2998.0>.

35. Голубєва Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: монографія /Н.Ю. Голубєва. – О.: Фенікс, 2013. – 642 с.

36. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1979 г.=Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII /Пер. с лат. А.Гужвы; Под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. – М.: Статут; Одесса, 2013. – 536 с.

37. Гражданский кодекс Российской Федерации: Закон Российской Федерации от 30.11.1994 №51-ФЗ //[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/popular/gkrf1>.

38. Цивільний кодекс УРСР від 16 грудня 1922 р. //ЗУ УРСР. – 1922. – №55. – Ст. 780.

39. Гражданское право. – Т. 2. Полутом 1: учебник /Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – М.: БЕК, 1999. – 704 с.

40. Гражданское право: учебн.: в 3 т. /[Е.Ю. Валявина, И.В. Елисеев и др.]; отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – Т. 2. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 848 с.

41. Гражданское право: учебник /Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: Проспект, 1998. – Ч. 1. – 765 с.

42. Гражданское право: учебник. Часть II /Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: Проспект, 1998. – 784 с.

43. Гражданское право: учебник: в 3 т. / [Н.Д. Егоров, И.В. Елисеев и др.]; отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби: Проспект, 2005. – Т. 1. – 773 с.

44. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав /В.П. Грибанов. – М.: Статут, 2000. – 411 с.

45. Григорук А.А. Основи економічної теорії: політекономічний аспект [Електронний ресурс] /А.А. Григорук, М.С. Палюх, Л.М. Литвин, Т.Д. Літвінова; за ред. А.А. Григорука, М.С. Палюха. – Тернопіль, 2002. – 304 с. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/5355/132>.

46. Гринько С.Д. Викладання римського приватного права в юридичних навчальних закладах /С.Д. Гринько //Університетські наукові записки: Право. Економіка. Управління: часопис Хмельниц. університету управління та права. – Хмельницький: ХУУП, 2002 . – 2010. – Вип. 1. – С. 289-294.

47. Гринько С.Д. Дигести Юстиніана як джерело римського приватного права //Університетські наукові записки: Право. Економіка. Управління: часопис Хмельниц. університету управління та права. – Хмельницький: ХУУП, 2002. – 2007. – №1(21). – С. 90-96.

48. Гринько С.Д. Поняття та ознаки рецепції римського приватного права /С.Д. Гринько //Часопис цивілістики: Наук.-практ. журн. /редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), Є.О. Харитонов (заст. голов. ред.), Н.Ю. Голубєва (відп. секр.) [та ін.]; упоряд.-уклад. Р.Б. Некіт; засновник Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – 2012. – №12. – С. 74-78.

49. Гринько С.Д. Шкода як обов'язкова умова виникнення деліктних зобов'язань за Цивільним кодексом України / С. Д. Гринько //Проблеми вдосконалення цивільного законодавства України: матеріали круглого столу (Одеса, 12 травня 2012 р.) /за ред. Є.О. Харитонова; НУ «ОЮА». – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 41-44.

50. Джабаева А.С. Имущественное право как объект гражданского оборота [Электронный ресурс] /А.С. Джабаева //Сибир. юрид. вестник. – 2003. – №3. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1138745>.
51. Дзера О.В. Розвиток права власності громадян в Україні /О.В. Дзера. – К.: Вентурі, 1996. – 272 с.
52. Дзера О.В. Цивільне право. Практикум: навчальн. посібн. /Київський національний університет ім. Т. Шевченка; відповід. ред. Р.А. Майданик. – К.: Правова єдність, 2008. – 624 с.
53. Дигесты Юстиниана: [в 8 т.] /[пер. с латинського Кофанова Л.Л., Смышляева А.Л., Щеголева А.В., Ляпустина Е.В. и др.]; отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М.: Статут, 2002. – Т. I. – 584 с.
54. Директива Ради Європейських Співтовариств від 20 грудня 1985 року про захист споживачів щодо контрактів, укладених поза діловими приміщеннями (85/577/ЄЕС) / Офіційний переклад // Офіційний вісник Європейських Співтовариств. – 31.12.1985. – №L 372/31.
55. Довгерт А.С. Система приватного права та структура проекту нового Цивільного кодексу України / Кодифікація приватного (цивільного) права /За ред. проф. А.С. Довгерта. – К.: Укр. Центр правн. студій, 2000. – 336 с.
56. Егоров Н.Д. Гражданско-правовая ответственность //Гражданское право: учебник /Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. Ч. 1. – М., 1996. – 698 с.
57. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І). – Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. – Т. 2. – 660 с.
58. Ерёменко Г.В. Ответственность за нарушение права собственности //Право собственности в Украине /Г.В. Еременко. – К., Блиц-Информ, 1996. – 214 с.
59. Єрйоменко Г.В. Відповідальність у цивільному праві //Цивільне право України: академічний курс.: підруч. – Т. 1. – К.: ІнЮре, 2003. – 520 с.

60. Єрьоменко Г.В. Відшкодування моральної шкоди //Цивільне право України. Підручник. – К., 2003. – Т.2. – 514 с.
61. Заїка Ю.О. Українське цивільне право /Ю.О. Заїка. – К.: Істина, 2005. – 312 с.
62. Замятин В. Почем ныне честь и достоинство? В. Замятин //Социалистическая законность. – 1991. – №7. – С. 13-16.
63. Зверева О.В. Захист прав споживачів: навчал. посібн. /О.В. Зверева. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.
64. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 №2768-III //Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №3-4. – Ст. 27.
65. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М.: Госюриздат, 1961. – 215 с.
66. Иоффе О.С. Гражданско-правовая охрана интересов личности /О.С. Иоффе. – М.: Госюриздат, 1969. – 236 с.
67. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М.: Госюриздат, 1975. – 880 с.
68. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М.: Юрид. лит., 1975. – 880 с.
69. Іваненко Л.М. Відповідальність за порушення законодавства про захист прав споживачів /Л.М. Іваненко //Захист прав споживачів: соціально-правовий аспект. – К.: КНТЕУ, 2002. – 312 с.
70. Історія держави і права України: підручник: у 2 т. /[В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін.]; за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. – К.: Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 656 с.
71. Кабалкин А.Ю. Гражданско-правовой договор в сфере обслуживания /А.Ю. Кабалкин. – М.: Наука, 1980. – 256 с.
72. Карпов Е.И. Обязательства в русском праве (IX – XVII вв.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук /Е.И. Карпов. – Саратов, 2005. – 20 с.

73. Кашанина Т.В. Оценочные понятия в советском праве: автореф. дис. на соискание учён. степени канд. юрид. наук: специальность 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» /Т.В. Кашанина. – Св.: Свердл. юрид. инст-т, 1974. – 17 с.

74. Кашанина Т.В. Оценочные понятия в советском праве: дис....канд. юрид. наук: 12.00.01 /Т.В. Кашанина. – Свердловск, 1974. – 185 с.

75. Кирилюк О.Ю. Договори, що укладаються з використанням електронних засобів зв'язку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / О.Ю. Кирилюк. – Київ, 2015. – 20 с.

76. Клейн Н.И. Организация договорно-хозяйственных связей /Н.И. Клейн. – М.: Юрид. лит., 1976. – 192 с.

77. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. //www.rada.gov.ua.

78. Козье Д. Электронная коммерция /Д. Козье: пер. с англ. – М.: Издательско-торговый дом «Русская Редакция», 1999. – 288 с.

79. Конспект лекцій на тему: Цивільне право України. Особлива частина [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pidruchniki.com/1657072249700/pravo/tsivilne_pravo_ukrayini_osobliva_chastina.

80. Конспект лекцій на тему: Цивільне право України. Особлива частина [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://mobile.pidruchniki.com/1214031049750/pravo/zmina_pripinennya_dogovoru.

81. Конституція України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР (із змін., внесеними Законом України від 1 лютого 2011р. №2952-VI (2952-17) //Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст.141. – 2011. – №10. – Ст. 68.

82. Красавчиков О.А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности /О.А. Красавчиков. – М.: Юрид. лит., 1966. – 200 с.

83. Кримінальний кодекс УРСР від 28.12.1960 р. //Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – №2. – Ст. 14.
84. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология /В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1982. – 287 с.
85. Кулаков В.В. Имущественные права и ценные бумаги как объекты обязательства: проблемы применения юридической фикции /В.В. Кулаков //Законодательство: Право для бизнеса. – 2009. – №9. – С. 8-19.
86. Лейст О.Э. Содержание (объем) понятия «юридическая ответственность» //Проблемы теории государства и права /О.Э. Лейст. – М., 2001. – С.481-483.
87. Литвин В.М. Історія України: навч. посіб. /В.М. Литвин, В.М. Мордвінцев, А.Г. Слюсаренко. – К.: Знання, 2008. – 670 с.
88. Лиховидов К.С. Актуальные проблемы юридической ответственности /К.С. Лиховидов //Юрист. – 2002. – №3. – С.10-14.
89. Лицкевич О. Статут Великого княжества Литовского 1588 года [Электрон. ресурс]. /Подг. О. Лицкевич. – Мн., 2002. – Режим доступа: <http://starbel.narod.ru/statut1588.htm>.
90. Лунц Л.А. Внешнеторговая купля-продажа (коллизийные вопросы) /Л.А. Лунц. – М.: Юрид. лит., 1992. – 104 с.
91. Малеин Н.С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях /Н.С. Малеин. – М.: Наука, 1968. – 154 с.
92. Малеин Н.С. Тенденции развития гражданского права/Н.С. Малеин //Советское государство и право. – 1978. – №1. – 177 с.
93. Малеина М.Н. Личные неимущественные права /Н.С. Малеин: учебн. пособие. – М.: ВЮЗИ, 1990 (1991). – 64 с.
94. Малеина М.Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан: пособие для слушателей нар. ун-тов /Н.С. Малеин. – М.: Знание, 1991. – 126 с.

95. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: автореф. дис. ... докт. юр. наук: 12.00.03. – М., 1997. – 20 с.

96. Матеріали з інтернет порталів: www.parlament.org.ua,
www.rulg.com/documents, <http://pravoznavec.com.ua>,
www.istl.org.ua/wto/adaptatsiya-zakonodatelstva-ukrainyi-k-trebovaniyam-vto,
www.human.ualiberty.com, <http://experts.in.ua> (Всеукраїнська експертна мережа),
www.uaq.org.ua (Українська Асоціація якості).

97. Мейер Д.И. Русское гражданское право: в 2 ч /Д.И. Мейер. – М.: Статут, 1997. – Ч. 1 (по испр. и доп. 8-му изд. – СПб., 1902). – 455 с. – (Сер.: Классика российской цивилистики).

98. Мельник З.П. Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень /З.П. Мельник. – Київ, 2009. – 16 с.

99. Мельниченко М.М. Понятие и общая характеристика прекращения гражданско-правовых договоров /Н.М. Мельниченко //Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2011. – Т. 24 (63). №2. 2011. – С. 345-358.

100. Мережко А.А. Транснациональное торговое право /А.А. Мережко. – К.: Истина, 2002. – 464 с.

101. Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського (Одеса, 8 квітня 2016 р.) /уклад.: І.В. Андронов, Н.В. Волкова, О.В. Сатановська. – Одеса: Юридична література, 2016. – 112 с.

102. Нам К.В. Убытки и неустойка //Актуальные проблемы гражданского права /Под ред. М.И. Брагинского. – М.: Право, 1999. – 420 с.

103. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України /За ред. В.М. Коссака. – К.: Істина, 2004. – 976 с.

104. Нерсисянц В.С. Римское частное право: учебник для вузов /Под ред. Нерсисянца В.С. – [2-е изд., изм. и доп.]. – М.: Инфа, 2011. – 704 с.
105. Новицкий И.Б. Римское частное право /И.Б. Новицкий, И.С. Перетерский. – М: Юриспруденция, 2000. – 448 с.
106. Новоселова Л.А. Соотношение сделки уступки и договора, на основании которого она совершается /Л.А. Новоселова //Арбитражная практика. – 2001. – Спец. вып. – С. 4-5.
107. Обыденнов А.Н. Предмет и объект как существенные условия гражданско-правового договора /А.Н. Обыденнов //Журнал российского права. – 2003. – №8. – С. 60-67.
108. Ойгензихт В.А. Проблема риска в гражданском праве /В.А. Ойгензихт. – Душанбе, 1972. – 224 с.
109. Орач Э.М. Основы римского частного права: курс лекций /Э.М. Орач, Б.И. Тищик. – К.: Интер, 2000. – 238 с.
110. Осетинська Г.А. Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Г.А. Осетинська. – Київ, 2006. – 14 с.
111. Основы гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик от 8 декабря 1961 г. //Ведомости Верховного Совета СССР. – 1961. – №50. – Ст. 525.
112. Отраднова О.О. Неустойка в цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юр. наук. – К., 2001. – 22 с.
113. Оціночні поняття в цивільному процесі [Електронний ресурс] //Подільська правозахисна фундація – Режим доступу до ресурсу: <http://ppf.net.ua/index.php?page=article&id=45>.
114. Палиюк В.П. О защите прав потребителей /Под ред. В.П. Палиюка. – Николаев, 1996. – С. 163-169.

115. Паливода А.В. Закон України «Про захист прав споживачів» (зі змін. та допов. станом на 1 жовтня 2011 р.: (Офіц. текст). – К.: Паливода А.В., 2011. – 44 с.

116. Пацурківський Ю.П. Розсуд як спосіб застосування оціночних понять у цивільному праві / Ю.П. Пацурківський. – Чернівці: Рута, УНР, 2012. – 86 с.

117. Перелік товарів, з яких утворюється обмінний фонд: Додаток №2 до постанови Кабінету Міністрів України від 19 березня 1994 р. №172 // Урядовий кур'єр. – 07 квітня 1994 року.

118. Печений О.П. Проблеми застосування законодавства про захист прав споживачів /О.П. Печений // Провізор. – 2008. – №3. – С. 9-20.

119. Письменна О.П. Політика Європейського Союзу щодо захисту прав споживачів /О.П. Письменна //Актуальні проблеми політики: зб наук праць. – Одеса: Фенікс, 2012. – Вип. 46. – С. 48-55.

120. Питецкий В.В. Оценочные признаки уголовного закона (сущность, функции, перспективы использования в законодательстве) /В.В. Питецкий. – Красноярск: Красноярск. гос. ун-т, 1993. – 88 с.

121. Підопригора О.А. Римське право: підручник /О.А. Підопригора, Є.О. Харитонов. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.

122. Покровский И.А. История римского права /И.А. Покровский. – Минск: Харвест, 2002. – 528 с.

123. Політична економія [Електронний ресурс]: навчал. посібн. /К.Т. Кривенко, В.С. Савчук, О.О. Беляєв [та ін.]; за ред. К.Т. Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/4465/132>.

124. Положення про порядок проведення аукціонів (публічних торгів) з реалізації заставленого майна: затв. постановою Каб. Міністрів України від 22.12.1997 р. //Офіційний вісник України. – 1998. – №33. – Ст. 1239.

125. Порядок гарантійного ремонту (обслуговування) або гарантійної заміни технічно складних побутових товарів: Постанова Кабінету Міністрів

України від 11 квітня 2002 р. №506 //Офіційний вісник України. – 2002. – №16. – Ст. 861.

126. Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним: затв. постановою Каб. Міністрів України від 25.08.1998 р. //Офіційний вісник України. – 1998. – №34. – Ст. 1280.

127. Порядок провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів / затв. постановою Кабінету Міністрів України: від 15.06.2006 р. №833 //Урядовий кур'єр. – 2006. – №122.

128. Правила роздрібної торгівлі непродовольчими товарами /затв. наказом Міністерства економіки України: від 19.04.2007 р., №104 //Офіційний вісник України. – 2007. – №86. – Ст. 3183.

129. Правила роздрібної торгівлі непродовольчими товарами /затв. наказом Міністерства економіки України: від 19.04.2007 р., №104 //Офіційний вісник України. – 2007. – №86. – Ст. 3183.

130. Правила роздрібної торгівлі примірниками аудіовізуальних творів і фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.11.1997 №1209 //Офіційний вісник України. – 1997. – №45. – Ст. 55.

131. Приказ Министерства торговли СССР и Госстандарта СССР от 1 февраля 1974 «Об утверждении Типовых правил обмена промышленных товаров, купленных в розничной торговой сети государственной и кооперативной торговли» //Бюллетень нормативных актов министерств и ведомств СССР. – 1974. – №9.

132. Продаєвич І.В. Припинення зобов'язань неможливістю виконання /І.В. Продаєвич //Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 42. – С. 160-171.

133. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 №3792-XII //Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №13. – Ст. 64.

134. Про виконавче провадження: Закон України від 21.04.1999 №606-XIV //Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №24. – Ст. 207.

135. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 №2343-XII //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №31. – Ст. 440.

136. Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції: Закон України від 19.05.2011 №3390-VI //ВВР. – 2011. – №47. – Ст. 531.

137. Про внесення змін до Закону України «Про приватизацію майна державних підприємств»: Закон України від 19.02.1997 №89/97-ВР //Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №17. – Ст. 122.

138. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. //Відомості Верховної Ради України. – 2015. – №45. – Ст. 410.

139. Про заставу: Закон України від 02.10.1992 №2654-XII //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №47. – Ст. 642.

140. Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 №833 //Урядовий кур'єр від 05.07.2006. – №122.

141. Про затвердження Правил комісійної торгівлі непродовольчими товарами: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.1995 №37 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0079-95>.

142. Про затвердження Правил комісійної торгівлі непродовольчими товарами: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.1995 №37 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0079-95>.

143. Про затвердження Правил продажу товарів поштою: Наказ Міністерства економіки України та Міністерства транспорту та зв'язку України від 11.06.2008 №206/699 //Офіційний вісник України. – 2008. – №62. – Ст. 2102.

144. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.07.1996 №854 //Урядовий кур'єр. – 14 вересня 1996 року.

145. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі картоплею та плодоовочевою продукцією: Наказ Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 08.07.1997 №344 //Офіційний вісник України. – 1997. – №35. – Ст. 146.

146. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі нафтопродуктами: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.1997 №1442 //Офіційний вісник України. – 1998. – №2. – Ст. 51.

147. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі непродовольчими товарами: Наказ Міністерства економіки України від 19.04.2007 №104 //Офіційний вісник України. – 2007. – №86. – Ст. 3183.

148. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі продовольчими товарами: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2003 №185 //Офіційний вісник України. – 2003. – №30. – Ст. 1581.

149. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі та надання послуг з постачання скрапленого вуглеводневого газу для побутових потреб населення та інших споживачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.11.2003 №1790 //Урядовий кур'єр. – 10 грудня 2003 року. – №233.

150. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі ювелірними та іншими виробами з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного походження та напівдорогоцінного каміння: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.1999 №460 //Урядовий кур'єр. – 15 квітня 1999 року.

151. Про затвердження Правил торгівлі антикварними речами: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України та Міністерства культури і мистецтв України від 29.12.2001 №322/795 //Офіційний вісник України. – 2002. – №5. – Ст. 204.

152. Про затвердження Правил торгівлі на ринках: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Державного комітету стандартизації, метрології та сертифікації України від 26.02.2002 №57/188/84/105 //Офіційний вісник України. – 2002. – №13. – Ст. 681.

153. Про затвердження Рекомендацій щодо організації продажу товарів за зразками: Наказ Міністерства економіки України: від 20.07.2000 р., №152 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.125.0>.

154. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту: Закон України від 22.12.1998 №330-XIV //Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №9-10. – Ст. 65.

155. Про захист прав споживачів: Закон України в ред. від 01.12.2005 №3161-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №7. – Ст. 84.

156. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 №1023-XII //Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №30. – Ст. 379.

157. Про здійснення державних закупівель: Закон України від 1 червня 2010 р. //Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №33. – Ст. 471.

158. Про здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів: Постанова Правління Національного банку України від 30.04.2010 №223 //Офіційний вісник України. – 2010. – №52. – Ст. 1747.

159. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №29. – Ст. 377.

160. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. №2658-XII //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №48. – Ст. 650.

161. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 01.03.2015 №222-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – №23. – Ст. 158.

162. Про підтвердження відповідності: Закон України ред. від 02.12.2012 №5463-XVII //Відомості Верховної Раді України. – 2001. – №32. – Ст. 169.

163. Про право власності на окремі види майна: Постанова Верховної Ради України від 17.06.1992 №2471-XII //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №35. – Ст. 517.

164. Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів: Постанова Верховного Суду України в ред. від 25 травня 1998 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №15.

165. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію): Закон України від 06.03.1992 №2171-XII //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №24. – Ст. 350.

166. Про реалізацію окремих положень Закону України «Про захист прав споживачів»: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.04.1994 №215 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/215-94-п>.

167. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 №15-93 //Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №17. – Ст. 184.

168. Про товарну біржу: Закон України від 10.12.1991 №1956-XII //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №10. – Ст. 139.

169. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21.06.2012 №5007-VI //Офіційний вісник України. – 2012. – №58. – Ст. 2309.

170. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 №3480-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №31. – Ст. 268.

171. Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях /Б.И. Пугинский. – М.: Юрид. лит., 1984. – 224 с.

172. Пушкина А.В. Уступка требования как форма правопреемства в гражданском праве: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 /А. В. Пушкина. – М., 2006. – 20 с.

173. Рахмилович В.А. О противоправности как основании гражданской ответственности /В.А. Рахмилович //Советское государство и право. – 1964. – №3. – С. 12-17.

174. Резніченко С.В. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди: теорія і практика: монографія /С.В. Резніченко, О.В. Церковна. – Одеса: ОДУВС, 2009. – 188 с.

175. Резніченко С.В. Правотворча діяльність та розвиток ринкової економіки //Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць /ОНЮА; Південноукр. центр гендерних досліджень; Голов. ред. С.В. Ківалов. – Одеса: Фенікс, 2002. – Вип. 13-14. – С. 877-883.

176. Резніченко С.В. Цивільно-правовий договір та порядок його укладення /С.В. Резніченко //Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2004. – №4. – С. 155-161.

177. Резніченко С.В. Щодо підстав виникнення зобов'язань із запобігання шкоди внаслідок незаконних рішень, дій чи бездіяльності працівників правоохоронних органів /С.В. Резніченко, О.В. Церковна. //Південноукраїнський правничий часопис: Щоквартал. наук. журн. /Одес. держ. ун-т внутр. справ. – 2009. – №1. – С. 75-76.

178. Рекомендації щодо організації продажу товарів методом самообслуговування //Наказ Мін-ва економіки України від 20.07.2000 р. №153 // Управление магазином (Журнал о розничной и оптовой торговле). – 2008. – №2. – С. 40-47.

179. Рекомендації щодо продажу товарів за зразками: затв. наказом Міністерства економіки України від 20.07.2000 р. №152 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.125.0>.

180. Римское частное право: учебник /[И.Б. Перетерский, В.А. Краснокутский, Е.А. Флейшиц и др.]; под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского. – М.: Юристъ, 2001. – 544 с.

181. Рішення Верховного Суду України від 03.09.2008 р. у цивільній справі №6-6920св08. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

182. Рішення Верховного Суду України від 05.03.2008 р. у цивільній справі №6-21730св07. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

183. Ровный В.В. Договор купли-продажи /В.В. Ровный. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 2003. – 151 с.

184. Рожкова Л.П. О принципах типологии государства и права /Л.П. Рожкова //Правоведение. – 1975. – №2. – С. 25-30.

185. Российское законодательство X – XX веков. В 9 т. Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М.: Юрид. лит., 1984. – 432 с.

186. Самощенко Н.С. Ответственность по советскому законодательству /Н.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин. – М.: Юрид. лит., 1973. – 240 с.

187. Саніахметова Н.О. Поняття та класифікація підприємницьких договорів /Н.О. Саніахметова //Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права: Науковий часопис. – 2002. – №2. – С. 31-33.

188. Свод законов Российской Империи. Т. X. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://civil.consultant.ru/books/211>.

189. Свядосц Ю.И. Защита потребителя в буржуазном праве /Ю.И. Свядосц //Сов. государство и право. – 1989. – №11. – С. 10-15.

190. Сергеева А.П. Гражданское право: учебник /Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. Ч. II. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 848 с.

191. Советское гражданское право: учебник. – Т. 2 / Под ред. О.А. Красавчикова. – М.: Высш. шк., 1985. – 544 с.
192. Солодко Е. Моральный вред. Понятие и порядок возмещения /Е. Солодко //Бизнес. – 1994. – №8, №9, №10.
193. Статут Великого князівства Литовського: У 3 т. – Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 /За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2003. – 560 с.
194. Статут Великого князівства Литовського: У 3 т. – Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. – Кн. 2 /За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2003. – 568 с.
195. Степанов В.С. Договоры в сети Интернет: теория и практика /В.С. Степанов //Цивилистические записки. Выпуск 2. – М.: Статут, 2002. – 330 с.
196. Стефанчук Р.А. Гражданский кодекс Галиции 1797 г. = *Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII* /Пер. с лат. А. Гужвы; Под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. – М.: Статут; Одесса, 2013. – 534 с.
197. Стефанчук Р.О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві. – К.: Науковий світ, 2001. – 306 с.
198. Стефанчук Р.О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та репутації: автореф. дис. ... канд. юр. наук 12.00.03 /НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2000. – 17 с.
199. Строгович М.С. Сущность юридической ответственности /М.С. Строгович // Советское государство и право. – 1979. – №5. – С. 72-78.
200. Суханов Е.А. Гражданско-правовая ответственность //Гражданское право: в 2 т. Т.1 /Е.А. Суханов. – М., 1998. – 654 с.
201. Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть /В.А. Тархов. – Чебоксары, 1997. – 331 с.

202. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву /В.А. Тархов. – Саратов.: Саратов, 1973. – 455 с.

203. Тер-Акопов А.А. Правовые основания уголовной ответственности военнослужащих /А.А. Тер-Акопов. – М., 1981. – С. 14-21.

204. Тлумачний словник української мови: Понад 12 500 статей (близько 40 000 слів) /За ред. д-ра філологічних наук, проф. В.С. Калашника. – Х.: Прапор, 2002. – 992 с.

205. Толстой Ю.К. Учебник по гражданскому праву. Ч.2 / Ю.К. Толстой, А.П. Сергеев. – М.: Проспект, 1998. – 784 с.

206. Томчишен С.В. Права споживача у разі придбання товару неналежної якості: коментар окремих положень Закону «Про захист прав споживачів» та аналіз судової практики їх застосування /С.В. Томчишен //Акт. питання цив. та госп. права. – 2011. – №4.

207. Усманов А. Договор розничной купли-продажи в государственной торговле на современном этапе /А.В. Усманов. – Сталинабад, 1960. – 104 с.

208. Фединяк Г.С. Міжнародне приватне право / Г.С. Фединяк, Л.С. Фединяк. – К., 2003. – 421 с.

209. Харитонов Є.О. Розвиток доктрини цивільного права на теренах України дореволюційної доби : західна гілка // Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Цивільний кодекс України досвід 10-ти років заснування»: матеріали інтернет-конференції (Одеса, 6 грудня 2013 р.) /за заг. ред. д.ю.н. Є.О. Харитонova; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2013. – С. 3-8.

210. Хорошавина Н.Ю. Правовое регулирование договорных отношений розничной купли-продажи: дис. ...канд. юр. наук: 12.00.03 /Н.Ю. Хорошавина. – Казань, 2007. – 225 с.

211. Цивільне право в Україні: курс лекцій: У 6-ти томах. Т.1. /Р.Б. Шишка (керівник авт. кол.), О.Л. Зайцев, Є.О. Мічурін та ін.; За ред.

Р.Б. Шишки та В.А. Кройтора. – Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2004. – 417 с.

212. Цивільне право України /За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Кн. 1. – 864 с.

213. Цивільне право України. Академічний курс. Т.2. Особлива частина /за заг. ред. Я.М. Шевченко. – К, 2004. – 408 с.

214. Цивільне право України. Договірні та не договірні зобов'язання: підручник /за заг. ред. С.С. Бичкової. – [2-ге вид., змін. та доп.]. – К.: КНТ, 2006. – 498 с.

215. Цивільне право України. Особлива частина [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://mobile.pidruchniki.com/1214031049750/pravo/zmina_pripinennya_dogovoru.

216. Цивільне право України. Особлива частина: підручник /ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 1176 с.

217. Цивільне право України: академічний курс: підручник.: у 2 т. /За заг. ред. Я.М. Шевченко. – [вид. 2-ге, доп. і перероб.] – К.: Ін Юре, 2006. – Т. 2. Особлива частина. – 696 с.

218. Цивільне право України: курс лекцій. У 6-ти т. Т.5. Кн. 2. Договірне право: Ч. 1. Загальні положення та договори на передачу майна у власність /Р.Б. Шишка (керівник авт. кол.), Є.О. Мічурін та ін.; за ред. Р.Б. Шишки. – Харків: Еспада, 2006. – 336 с.

219. Цивільне право України: курс лекцій: у 6-ти томах. Т. 5. Книга 1. Загальні положення зобов'язального права /За ред. Р.Б. Шишки. – Харків: Еспада, 2005. – 177 с.

220. Цивільне право України: Особлива частина: підручник /В.Г. Фазикош, С.Б. Булеца, В.В. Заборовський та ін.; за ред. В.Г. Фазикоша, С.Б. Булеци. – К.: Знання, 2013. – 751 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

221. Цивільне право України: підручник /Ч.Н. Азімов, М.М. Сібільов, В.І. Борисова та ін.]; За ред. проф. Ч.Н. Азімова, доцентів С.Н. Приступи, В.М. Ігнатенка. – Харків.: Право, 2000. – 368 с.

222. Цивільне право України: підручник. – Кн. 2 /О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 720 с.

223. Цивільне право України: підручник: у 2 т. /за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. – Х.: Одиссей, 2010. – Т. 2. – 872 с.

224. Гражданское право России: Обязательственное право. Курс лекций. Ч. 2 /М.И. Брагинский, Н.И. Клейн, Т.Л. Левшина, В.М. Литовкин и др.; отв. ред.: О.М. Садиков. – М.: БЕК, 1997. – 704 с.

225. Гражданское право. В 4 т. Т.3: Обязательственное право: учебник /отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 767 с.

226. Цивільне право. Практикум: навчальний посібник /Київський національний університет ім. Т. Шевченка; відп. ред. Р.А. Майданик. – К.: Правова єдність, 2008. – 624 с.

227. Цивільне право: навчальний посібник /за ред. Р.О. Стефанчука. – К.: Наукова думка, 2004. – 366 с.

228. Цивільне право: підручник /О.А. Підопригора, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін. – К.: Вентурі, 1997. – Ч. 1. – 416 с.

229. Цивільне право: підручник: у 2 т. /В.І. Борисова, Л.М. Баранова, Т.І. Бєгова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х.: Право, 2011. – Т. 2. – 552 с.

230. Цивільне право: посібник для підготовки до іспиту /Є.О. Харитонов, Н.Ю. Голубєва. – Вид. третє, переробл. та доп. – Ч. II. – Х.: Одиссей, 2013. – 256 с.

231. Цивільне та сімейне право України: підруч. /За ред. Харитонова Є.О., Голубєвої Н.Ю. – К.: Правова єдність, 2009. – 968 с.

232. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №40-44. – Ст. 356.
233. Цивільний кодекс України. наук.-практ. комент. /За ред. Я.М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2004. – Ч. 2. – 692 с.
234. Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. /За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К.: Істина, 2004. – 928 с.
235. Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. /за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. – [6-е вид.] – Х.: Одиссей, 2009. – 952 с.
236. Цивільний кодекс Української РСР: затв. Законом УРСР від 18.07.1963 №1540-VI //Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963. – №30. – Ст. 463.
237. Шевчук С.С. Защита прав потребителей: Учеб. пособие /С.С. Шевчук, М.А. Бычко, М.А. Хоменко. – Ставрополь, 2001. – 320 с.
238. Шерстобитов А.Е. Гражданско-правовые вопросы охраны прав потребителей /А.Е. Шерстобитов. – М.: Изд-во МГУ, 1993. – 144 с.
239. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права. – Т. II: Товар. Торговые сделки /Г.Ф. Шершеневич. – М.: Статут, 2003. – 544 с.
240. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права /(по изд. 1907 г.) /Г.Ф. Шершеневич. – М.: СПАРК, 1995. – 556 с.
241. Шимон С.І. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав: автореф. дис. ...канд. юр. наук: 12.00.03 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 1998. – 21 с.
242. Шимон С.І. До питання щодо розміру відшкодування моральної шкоди / С.І. Шимон //Вдосконалення законодавства України в сучасних умовах: зб. наук. статей. Вип. 1. – К., 1996. – С. 130-139.
243. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда в России и за рубежом. – М.: Форум-Инфра, 1997. – 240 с.
244. Эрделевский А.М. Моральный вред и компенсация за страдания /А.М. Эрделевский. – М.: БЕК, 1997. – 188 с.

245. Юридична енциклопедія: в 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 2: Д-Й. – К.: Укр. енцикл., 1999. – 744 с.

246. Яворська О. С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність: цивільно-правові аспекти [монографія] / О.С. Яворська. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 384 с.

247. Яворська О.С. Особливості правового регулювання договірних відносин купівлі-продажу нерухомого майна / О. С. Яворська //Вісник Львівського національного університету. Серія «Юридична». – 2007. – Вип. 44. – С. 192–197.

248. Язев В.А. Советский закон о гарантиях прав покупателей /В.А. Язев. – М.: Знание, 1984. – 64 с.

249. Ярошенко К.Б. Проблемы современного гражданского права: Сборник статей /К.Б. Ярошенко. – М.: Городец, 2000. – С. 328-341.